

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Олександра КУДЛАЙ

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО
МІНІСТЕРСТВА МІЖНАРОДНИХ СПРАВ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
(червень 1917 — квітень 1918 рр.)**

Київ
2008

Кудлай О. Б. Створення та діяльність народного міністерства міжнародних справ Української Народної Республіки (червень 1917 — квітень 1918 рр.).

У роботі досліджено організацію внутрішньої структури та завдання народного міністерства закордонних справ УНР, вивчено основні напрямки діяльності зовнішньополітичного відомства протягом червня 1917 — квітня 1918 рр. Головну увагу приділено взаєминам Української Центральної Ради з країнами Антанти; участі української делегації в роботі Брест-Литовської мирної конференції та стосункам міністерства з німецькою та австрійською владою в Україні після підписання мирного договору. Висвітлено співпрацю міністерства з національними неукраїнськими організаціями в Україні, питання повернення виселених під час війни українців Галичини і Буковини та захисту прав українців поза межами Української Народної Республіки.

Для істориків, викладачів, студентів і учнів, усіх, хто цікавиться історією України.

КУДЛАЙ Олександра Борисівна —
к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України
НАН України

Затверджено до друку Вченою Радою
Інституту історії України НАН України

Відповідальний редактор: д.і.н., проф. *Р. Я. Пиріг*

Рецензенти:
д.і.н., проф. *В. Ф. Верстюк*
д.і.н., проф. *О. С. Рубльов*

ISBN 978-966-02-4645-4

© Інститут історії України
НАН України
© О. Кудлай

Зміст

Вступ	4
Організація внутрішньої структури та завдання народного міністерства закордонних справ УНР	9
Взаємини народного міністерства міжнародних справ з національними неукраїнськими організаціями в Україні	27
Питання повернення виселених під час війни українців Галичини і Буковини та захист прав українців інших областей Росії	41
Центральна рада і проблема створення центрального однорідно-соціалістичного уряду Росії	48
Участь України у Брест-Литовських мирних переговорах	64
Взаємини міністерства міжнародних справ з німецькою та австро- угорською владою після підписання мирного договору	86
Взаємини УЦР та українського уряду з Францією та Англією	95
Діяльність народного міністерства міжнародних справ в березні–квітні 1918 р.	100
Висновки	104
Примітки	107

Вступ

Могутній національно-визвольний рух, що розгорнувся в Україні після Лютневої революції 1917 р., очолила Українська Центральна Рада (УЦР). Одним з головних завдань з самого початку її діяльності стала побудова майбутньої автономії України у складі федеративної Російської республіки. Цю загальнонаціональну платформу підтвердив і Український національний конгрес в квітні 1917 р., визначивши своєю постановою, що тільки широка національно-персональна автономія України може забезпечити потреби її народу. Він доручив УЦР підготувати відповідний проект та порозумітися з Тимчасовим урядом. На початку травня Комітет УЦР склав делегацію з представників Центральної Ради для переговорів з центральним урядом та розробив наказ з 13 пунктів. Перший і важливіший з них вимагав від Петрограду видання декларації в справі автономії України. Зміст наказу був переданий уряду українською делегацією у вигляді пам'ятної записки під назвою «Декларація Української Центральної Ради». Однак, Тимчасовий уряд, уникаючи негайної прямої реакції на поставлені вимоги, передав документ на розгляд юридичної наради для його детального аналізу з боку фахівців-правників та підготовки обґрунтованої відповіді уряду. Наприкінці травня делегація повернулася до Києва так і не досягнувши бажаного порозуміння. Юридична нарада, після обговорення декларації, визнала можливим задовольнити повністю лише один пункт — повернення додому галичан, вивезених російською армією. Вирішення всіх інших питань відкладалося до скликання Всеросійських Установчих зборів. В червні Тимчасовий уряд

повідомив Центральну Раду про відмову у задоволенні її вимог. Ця подія співпала з початком роботи 1 Всеукраїнського селянського з'їзду, який, ухваливши відповідні резолюції, доручив УЦР виробити проект положення автономії України та закликав всі громадські, адміністративні, військові установи і організації допомогти Центральній Раді в побудові автономного ладу в Україні.

Відмова уряду викликала бурхливу реакцію протесту в краї. Нарешті, політичні події досягли своєї кульмінації у схваленні Комітетом УЦР тексту 1 Універсалу Української Центральної Ради 10 червня 1917 р. Головним лейтмотивом документу, оголошеного В. Винниченко делегатам 1 Всеукраїнського військового з'їзду, стало гасло: «...однині самі будемо творити наше життя». В ньому підкреслювалося, що «не одділяючись від всієї Росії ... народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям через Всенародні Українські Збори (Сойм), обрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням»¹. Таким чином, 1 Універсал задекларував початок закладання підвалин автономного життя України. Цілком логічно виникла потреба в певній інституції, яка повинна була здійснювати право самостійного управління в краї. Тому вже через кілька днів на закритому засіданні 15 червня 1917 р. Комітет УЦР ухвалив рішення про створення Генерального секретаріату (ГС) Української Центральної Ради та передачу йому виконавчих функцій. В першій своїй декларації, виданій 27 червня, ГС визначав себе виконавчим органом УЦР та ставив своїм головним завданням прискорення та допомога процесу «перетворення моральної влади в публічно-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами»².

Видання 1 Універсалу та створення ГС змусили Тимчасовий уряд відмовитися від формального підходу у розгляді українських вимог та відрядити урядову делегацію до Києва наприкінці червня 1917 р. для переговорів з УЦР. Результатом досягнутого компромісу стало видання II Універсалу УЦР

та постанови кабінету міністрів, якою ГС визнавався вищою крайовою виконавчою владою України. Тепер склад ГС треба було затверджувати у Петрограді. З цією метою до столиці була відряджена ще одна делегація УЦР, однак чергові переговори з урядом виявилися невдалими. Замість підготовленого УЦР «Статуту Генерального Секретаріату» кабінет міністрів видав «Тимчасову Інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні», яка значно скоротила компетенцію ГС та обмежила його владу п'ятьма українськими губерніями. Після довготривалої кризи 21 серпня Мала Рада заслухала та ухвалила новий персональний склад ГС на чолі з В. Винниченко. Петроградським урядом він був затверджений 1 вересня. Отже з цього моменту ГС остаточно конституювався, як виконавчий орган УЦР і отримав можливість розпочати практичну роботу.

Перший склад ГС складався з 8 генеральних секретарств, в тому числі і генерального секретарства міжнародних справ (в документах воно називається також секретарством національних справ чи секретарством охорони прав національностей). Саме воно започаткувало формування майбутнього секретарства, згодом міністерства міжнародних справ. Протягом другої половини літа та осені 1917 р. секретарство міжнародних справ визначалося з пріоритетами своєї роботи, формувало внутрішню структуру й складало штати. На початку грудня в зв'язку з кардинальною зміною як у зовнішньополітичній обстановці, так і у внутрішній ситуації в країні та виходом Української Народної Республіки (УНР) на арену міжнародних відносин, відповідно змінилися й головні завдання та функції генерального секретарства, в наслідок чого воно було перейменоване на секретарство закордонних справ. Тому дослідження створення та діяльності цього міністерства слід розпочати з організації Генерального секретаріату та початку роботи секретарства міжнародних справ.

Треба зазначити, що в сучасній українській історіографії знайшли своє висвітлення різні аспекти заявленої теми, але

в рамках тих проблем, які вивчаються авторами. В роботі О. Л. Копиленко та М. Л. Копиленко³, присвяченій історії держави і права України в 1917–1920 роках, присутній підрозділ «Зовнішня політика». В ньому коротко характеризується етап входу УНР на арену міжнародної політики, взаємини молоді Української держави з країнами Антанти, причини інтересу Франції та Англії до українських подій та готовності визнати УЦР; спроби Центральної Ради сформувати центральний російський уряд за участю представників всіх областей на федеративних засадах та участь української делегації у мирній конференції в Брест-Литовську. І. Л. Гошуляк в своїй статті окремо досліджує питання соборності українських земель в роботі Брест-Литовської мирної конференції⁴. Цікавими є розвідки з історії складання та діяльності української консульської служби УНР О. І. Лупандіна та В. В. Соловйової⁵. До питання самовизначення Криму у досліджуваній період звертається в своїй статті В. М. Матвієнко. Предметом дослідження Е. Єкабсона стали українсько-латвійські зв'язки за доби Центральної Ради⁶.

Проблеми історії України доби УЦР знайшли своє відображення й в цілому ряді серйозних дисертаційних досліджень. Загальне питання формування органів виконавчої влади України докладно розглянуто в роботі Лебедевої І. М. Політика УНР щодо державних утворень на території колишньої Російської імперії вивчається в роботі В. М. Матвієнка. В дисертації В. В. Ковалю скрупульозно досліджено діяльність делегації УНР на мирній конференції в Брест-Литовську. Слід відзначити також працю О. С. Кучика, присвячену зовнішній політиці Антанти щодо України⁷. Цікавими є також роботи і з питання міжнародно-інформаційної діяльності України, аграрної політики Австро-Угорщини та Німеччини в Україні в 1918 р.⁸ Однак, ці роботи лише фрагментарно торкаються історії створення та діяльності народного міністерства закордонних справ і не дають цілісної картини характеру та наслідків головних напрямків діяльності закордонного відомства.

Метою даного дослідження є спроба вивчити поступовість складання структури міністерства, його підрозділів, штатів протягом осені 1917 р., визначити його головні завдання та намагання проведення в життя національної політики УЦР. Визначити трансформацію генерального секретарства міжнародних справ у народне міністерство закордонних справ і відповідно його завдань та функцій у нових внутрішніх й зовнішньополітичних умовах. Окреслити найважливіші ланки діяльності закордонного міністерства, пов'язаних як із міждержавними взаєминами з іноземними країнами, так і різними аспектами внутрішнього життя в Україні.

Організація внутрішньої структури та завдання народного міністерства закордонних справ УНР

Декларацією Генерального секретаріату від 27 червня 1917р. завдання секретарства міжнаціональних визначалося як об'єднання роботи «всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської Республіки та для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями»⁹. Першим кроком на цьому шляху мала стати підготовка до скликання з'їзду представників народів та областей Росії. Також до компетенції секретарства входили питання співпраці з демократією національних меншин, що проживали на території України. Очолив секретарство міжнаціональних справ ГС першого складу С. Єфремов.

В другому складі Генерального секретаріату генеральним секретарем міжнаціональних справ став О. Шульгин. Згідно «Статуту Генерального секретаріату», затвердженому 15 липня, при секретарстві створювалися посади товаришів (заступників) генерального секретаря з єврейських, польських та великоруських справ. Останнім надавалося право доповіді та дорадчого голосу в засіданнях секретаріату¹⁰. Кандидатури на посади товаришів затверджувалися Малою Радою. При них створювалися відповідні ради з представників національних партій.

На засіданні Малої Ради в середині липня 1917 р. голова Генерального секретаріату В. Винниченко підняв питання про кандидатури на посади товаришів секретаря міжнаціональних справ. Була внесена пропозиція призначити від росіян — О. Зарубіна, або Гінзбурга, від поляків — В. Редліха, від євреїв — висунутого Бундом М. Рафеса. З приводу останньої кандидатури виникла довга суперечка. Інші фракції єврейських партій не вважали його за свого представника. Було вирішено утворити в цій справі особливу комісію.

Менше ніж через місяць, 11 серпня, другий склад Генерального секретаріату пішов у відставку. Після довготривалої кризи новий його склад було визначено і 28 серпня Центральна Рада вислала на затвердження Тимчасового уряду список генеральних секретарів. О. Шульгин залишився на своїй посаді — секретарем міжнаціональних справ. Його товаришами були призначені: з єврейських справ — М. Зільберфарб, з польських справ — В. Міцкевич. І лише 16 жовтня на посаду товариша секретаря міжнаціональних справ з великоруських справ був призначений Д. Одинець. На початку вересня 1917 р. з Петрограду було отримано звістку про затвердження третього складу Генерального секретаріату і Мала Рада 5 вересня доручила останньому скласти план своєї діяльності. Він був викладений в черговій декларації від 29 вересня. В цьому документі головне завдання секретарства міжнаціональних справ полягало в захисті прав національних меншин, що проживали на території України. Воно також мало сприяти демократичній реорганізації існуючих національних організацій та утворенню нових. «Взагалі Секретарство національних справ слідкуватиме за національним життям народів України і сприятиме встановленню добрих між ними відносин»¹¹, вказувалося в декларації. До компетенції секретарства було віднесено також нове завдання — захист українських інтересів не тільки в Україні, але й за її межами, що було першою ознакою того, що секретарство поступово брало на себе окремі функції майбутнього міністерства закордонних справ. Вказувалося також на створення інформаційного відділу секретарства для оповіщення населення про національне життя в Україні.

Після реорганізації Генерального секретаріату (черговий склад затверджений VII сесією Української Центральної Ради 1 листопада) керівне ядро секретарства міжнаціональних справ не змінилося. Однак товариші секретаря отримали на засіданнях Генерального секретаріату право вирішального голосу та статус комісарів у справах польської, єврейської та російської національностей на правах генеральних секретарів. Відзначимо, що в новому ГС передбачалися дві посади членів Генерального секретаріату без портфелів для представників національних меншин¹².

Після Жовтневого перевороту в Петрограді та усунення від влади Тимчасового уряду Генеральний секретаріат 3 листопада 1917 р. видав відозву до громадян, урядових і громадських установ, якою повідомлялося, що в тогочасних умовах петроградський уряд не мав змоги керувати життям в країні, ГС був доповнений низкою новостворених секретарств та брав на себе функції виконавчої влади в краї. Його юрисдикція поширювалася як на українські губернії, так і на губернії, де більшість населення складали українці, тобто на Херсонщину, Харківщину, Катеринославщину та Таврію без Криму. Всім установам рекомендувалося звертатися у своїх справах до відповідних секретарств. У відозві також декларувалися основні засади діяльності Секретаріату: Україна має бути у складі федеративної Російської республіки; доки не встановлений мир «робота на фронті не повинна зупинятись»; сприяння проведенню виборів до Всеросійських Установчих зборів; закінчення роботи над законом про вибори до Українських Установчих зборів; вироблення плану військової охорони України «від погромів, грабежів і всякого безчинства»; робота над розробленням земельного законопроекту. Всім установам та інституціям наказувалося виконувати розпорядження Генерального секретаріату швидко і точно¹³. А вже 7 листопада був виданий III Універсал Української Центральної Ради, яким проголошувалася Українська Народна Республіка у федеративному зв'язку з Росією. Цей документ мав велике історичне значення, знаменуючи собою створення Української держави. З його прийняттям розпочався новий етап в історії УЦР — етап національно-державного будівництва.

Треба відзначити, що інтенсивність праці міністерства з часу створення невпинно зростала, штати інституції були невеликими, технічне забезпечення слабким. Про це свідчить прохання генерального секретаря від 21 грудня 1917 р. про асигнування грошей на придбання технічного обладнання, обґрунтоване свідченням, що з кінця жовтня до 5 грудня міністерство видало 318 документів, а з 5 по 20 грудня їх було вже 552¹⁴.

8 (21) грудня 1917 р. генеральне секретарство міжнаціональних справ підготувало та відправило до канцелярії УЦР лист, яким пропонувало розглянути проект постанови про перейменування

секретарства міжнаціональних справ на генеральне секретарство справ міжнародних¹⁵. Це було пов'язане із зміною напрямку діяльності секретарства після проголошення УНР. Якщо генеральне секретарство міжнаціональних справ створювалося виключно для вирішення національних проблем в межах України і в ньому діяли окремі відділи у справах польських, російських, єврейських, то на грудень 1917 р. вказані відділи виділилися в окремі секретарства, а до завдань самого секретарства увійшли зносини з представниками іноземних держав; окремими частинами колишньої Російської імперії і захист прав українських підданих за кордоном та іноземців в Україні. Постанова була ухвалена на засіданні Генерального секретаріату від 9 (22) грудня 1917 р. До вище перерахованих завдань секретарства міжнародних справ додавалося також владнання національних непорозумінь у межах УНР.

Цим документом окремі підрозділи секретарства міжнаціональних справ, що відали польськими, єврейськими і великоруськими справами перетворювалися на відповідні секретарства. Таким чином, секретарство міжнаціональних справ за змістом своєї роботи перетворилося на секретарство міжнародних справ, що й було затверджено законом¹⁶.

У проекті організації секретарства головні завдання викладені чотирма пунктами: відання політичними зносинами Української Народної Республіки з іншими державами; захист інтересів українських громадян за кордоном та іноземних громадян в Україні; вироблення відповідних проектів законів; відання міжнародними договорами (в оригіналі документу — «зберігати договори») та різними актами і документами щодо зносин з іншими країнами¹⁷. Офіційно про перетворення генерального секретарства міжнаціональних справ на секретарство міжнародних справ було оголошено на VIII сесії УЦР 13 грудня 1917 р.

О. Шульгин залишився на посаді міністра закордонних справ і після перетворення Генерального секретаріату на Раду Народних Міністрів 11 січня 1918 р. 15 січня уряд пішов у відставку, а в кінці місяця (29 січня 1918 р.) Рада Міністрів доручила новому голові — В. Голубовичу, виконувати обов'язки міністра закордонних справ.

Після чергової реорганізації кабінету 24 березня 1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів (РНМ) був заслуханий його новий склад. Головою та міністром закордонних справ залишився В. Голубович. У виголошеному прем'єром плані роботи нової РНМ завданнями міністерства закордонних справ визначалося встановлення добросусідських відносин зі всіма країнами; сприяння визнанню України незалежною державою і укладання миру з Росією та Румунією¹⁸.

Таким чином, від початку створення Генерального секретаріату в червні 1917 р. генеральне секретарство міжнаціональних справ очолив С. Єфремов (УПСФ). В другому складі Секретаріату (15 липня 1917 р.) його замістив однопартієць О. Шульгин. Останній залишився на цій посаді і в наступному складі Генерального секретаріату (затверджений Малою Радою 21 серпня). Його товаришами було призначено: з польських справ — М. Міцкевича, єврейських — М. Зільберфарба, а з середини вересня російських справ — Д. Одинця. Після жовтневого перевороту в Петрограді VII сесією УЦР був затверджений доповнений іншими секретарствами склад Генерального секретаріату. В ньому товаришами секретаря національних справ були призначені: з 28 листопада В. Рудницький — польських справ, з 2 грудня І. Хургін — єврейських справ. В грудні 1917 р. товаришами секретаря були: великоруських справ — Д. Одинець, єврейських справ — М. Зільберфарб, польських справ — М. Міцкевич.

У першому складі Ради Народних Міністрів пост голови міністерства міжнародних справ так само посідав О. Шульгин. На IX сесії УЦР 18 січня 1918 р. був оголошений неповний особовий склад кабінету В. Голубовича (УПСР). Кандидатури на посаду міністра міжнародних справ не було і його обов'язки виконував голова Ради Міністрів. У новому кабінеті, що діяв з 24 березня 1918 р. керуючим справами міністерства, а фактично міністром, був М. Любинський (УПСР). Таким чином, з червня 1917 р. до квітня 1918 р. посаду генерального секретаря міжнаціональних справ, згодом міністра закордонних справ, займали С. Єфремов, О. Шульгин, В. Голубович та М. Любинський.

Сергій Олександрович Єфремов був відомим українським громадсько-політичним діячем, юристом за фахом, членом УПСФ; займався історією літератури, активно співпрацював з багатьма українськими періодичними виданнями. На середину 1917 р. йому було 40 років.

Олександр Якович Шульгин отримав освіту на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, де і залишився після закінчення для підготовки до професорської діяльності. Був членом УПСФ. До революції займався активною політичною і громадською діяльністю. В 1917 р. йому виповнилося 28 років.

Всеволод Олександрович Голубович за фахом інженер, працював на Південній залізниці, у 1916 – серпні 1917 рр. був начальником водних, шосейних та ґрунтових шляхів Румунського фронту. Входив до УПСР. До січня 1918 р. в Генеральному секретаріаті працював на посадах секретаря шляхів, а з кінця жовтня – секретарем торгу і промисловості. В 1917 р. йому було 32 роки.

Микола Михайлович Любинський весною 1917 р. тільки здобував освіту – навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, член УПСР. Серед міністрів закордонних справ наймолодший – йому було 26 років.

Таким чином, міністерство очолювали дуже молоді за віком, як для державницької роботи, діячі. Найбільш відомими й авторитетними в українських політичних і громадських колах були С. Єфремов та О. Шульгин. Тільки троє з них мали вищу освіту, один взагалі був студентом. За винятком В. Голубовича, до революції ні в кого з них не було досвіду роботи в державних установах.

Однак, треба відзначити, що М. Любинський з весни 1917 р. активно працював в Малій Раді, входив до комісії по скликанню З'їзду поневолених народів Росії в Києві. На цьому з'їзді в вересні 1917 р. був обраний до Ради народів. 22 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат призначив його українським комісаром Румунського фронту, де він звернувся до воюючих держав з пропозицією укласти загальний демократичний мир. Він також входив до складу делегації України на мирних переговорах в Брест-Литовську. Його підписом був скріплений Брестський мирний договір 17 січня 1918 р.¹⁹

В. Голубович був головою мирної делегації України в Брест-Литовську. Саме він передав представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини ноту Генерального секретаріату про незалежність Української Народної Республіки у веденні міжнародних справ.

Отже, керівники відомства закордонних справ набували досвіду дипломатичної роботи в ході процесу становлення незалежної української держави, укладання міжнародних договорів та підписання угод між країнами.

Ще раз наголосимо, що створене як секретарство міжнаціональних справ для вирішення питань взаємин з організаціями національних меншин, що проживали на території України, воно з проголошенням Української Народної Республіки та виходом України на міжнародну арену наприкінці 1917 р. перетворилося на міністерство закордонних справ, змінюючи відповідно не тільки назву, а й завдання та функції. Так само протягом його діяльності з червня 1917 р. по квітень 1918 р. змінювалася його внутрішня структура та формувалися штати.

Після прийняття «Інструкції» Тимчасового уряду* було вироблено «Положення про генеральне секретарство з національних справ». Очевидно, цей документ є більш докладною переробкою наказу генерального секретарства з міжнаціональних справ товаришам секретаря від 27 липня 1917 р. До його головних пунктів був доданий цілий ряд положень, що більш детально окреслювали головні завдання, структуру та порядок роботи секретарства. Недатованим документом визначалося, що вказане секретарство створене з метою представництва «національних інтересів та охорони прав українського народу»²⁰, а також інших народів, що мешкали в Україні та для узгодження національних інтересів населення України. До компетенції секретарства мали належати: розробка відповідних законопроектів та втілення їх в

---

*«Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» була підготовлена Тимчасовим урядом. Документ визнав ГС органом петроградського уряду у справах місцевого управління Україною; розповсюджував його компетенцію на п'ять губерній; зберігав за Тимчасовим урядом право в окремих випадках звертатися до місцевих органів управління минаючи ГС.

життя; проведення заходів спільно з місцевими урядовими інституціями для підтримки належних взаємин між національностями; розробка та публікація матеріалів щодо вирішення національного питання в Україні. Згідно цитованого «Положення» генеральне секретарство мало складатися з генерального секретаря та трьох його товаришів — з великоруських, єврейських та польських справ, а також загальної канцелярії. Остання поділялася на два відділи: інформаційний та загальних справ. Кожний товариш секретаря мав власну канцелярію. Передбачалася діяльність спеціальної наради та ради при секретарстві, а також трьох національних рад при товаришах секретаря. Останні брали участь в засіданнях Генерального секретаріату з дорадчим голосом. Вирішальним голосом вони наділялися у вирішенні питань, що входили до сфери їх компетенції. Окремим пунктом обумовлювалося, що всі розпорядження Генерального секретаріату та його органів, що торкалися внутрішнього життя та прав національних меншин видаватимуться тільки після візування їх відповідними товаришами генерального секретаря з національних справ. Важливим, на наш погляд, було й включення пункту, яким передбачалося, що мовою внутрішнього вжитку повинна бути мова конкретної національної меншини.

Нарада при генеральному секретарстві створювалася з метою вирішення спірних питань та справ неукраїнських національностей. До неї входили генеральний секретар та три його товариші. У випадку, коли питання неможливо було вирішити всередині секретарства, воно виносилося на розгляд Генерального секретаріату. Національна рада при секретарі з міжнаціональних справ обговорювала найбільш важливі заходи секретарства за участю представників відповідних національностей з Малої Ради та від політичних партій і груп.

Для здійснення загального керівництва на місцях вводилися посади місцевих комісарів з національних справ, а також відповідно повітові та місцеві комітети для узгодження своєї діяльності та обговорення питань місцевого життя²¹.

Наказом генерального секретаря з міжнаціональних справ від 27 липня 1917 р. більш конкретно окреслювалося коло обов'язків товаришів секретаря, головним завданням яких був захист прав

національних меншин в Україні та охорона вільного розвитку їх внутрішнього національного життя. Йшлося про забезпечення захисту від обмеження у громадянських та політичних правах; створення відповідних умов діяльності національних організацій та організація нових для потреб національного життя. Передбачалося також щотижневне звітування про роботу товаришів перед генеральним секретарем.

Роботу товаришів генерального секретаря можна дослідити на прикладі праці товариша секретаря з польських справ, про яку збереглися деякі відомості. Так, на останнього було покладено такі обов'язки: захист інтересів польської людності в Україні; допомога в організації національних громад та керівництво в справі освіти поляків. Восени 1917 р. при товариші секретаря діяли відділи освіти, економічних справ, загальний відділ та канцелярія.

Протягом осені, згідно звіту товариша секретаря, освітній відділ займався збиранням статистичних даних про учнів та складав відповідні анкети, аналізуючи їх для організації шкільної освіти поляків. Була створена рада по освіті для залучення до цієї справи фахівців. Радою була заснована польська учительська семінарія для підготовки вчителів для польських початкових шкіл. Економічний відділ збирав дані про економічні потреби польської людності. Ця справа, за відомостями товариша секретаря, була дуже складною. Загальний відділ вирішував біжучі питання, урядові розпорядження та розробляв проект закону про вживання мов національних меншостей. Сама робота польського «відділу» секретаріату ще була в стадії організації, але все більше поляків зверталося до нього по допомогу в своїх справах²².

2 жовтня 1917 р. в засіданні Генерального секретаріату було визначено необхідність якнайшвидшого складання всіма секретарствами проектів своїх інструкцій, штатів та обрахунків. Справа рухалася мляво, бо через місяць, 3 листопада, знов піднімалося питання про надання секретарствами відомостей про власні штати. А 20 листопада лист від канцелярії ГС з нагадуванням про цю справу одержали всі секретарства.

З поодиноких документів про внутрішню організацію секретарства, що були виявлені автором, найбільш ранній датований 15 грудня 1917 р. На той час секретарство мало наступну струк-

туру: канцелярія, яка складалася з відділів загального, міжфедеративного, консульського, внутрішнього та літературного²³.

З наказів про призначення по секретарству кінця грудня випливає, що діяв також департамент у справах біженців, бухгалтерсько-господарчий відділ та політична секція. Згідно ж штату міністерства закордонних справ на 1918 р. склад його мав бути наступним: міністр, товариш міністра, два віце-директора, директора департаменту та політичної секції; 12 осіб урядовців для особливих доручень. Департамент мав складатися з 30 співробітників, а канцелярія — з 40. Таким чином, в штаті міністерства передбачалося 88 працівників²⁴. Однак, згідно списку службовців міністерства в березні 1918 р. в його штаті працювало, за винятком міністра, 40 осіб²⁵.

З документа від 6 січня 1918 р. можна зробити висновок, що на початок року секретарство зберігало структуру з п'яти відділів, але замість консульського називається відділ «чужоземних справ»²⁶. В листі до канцелярії УЦР від 8 січня 1918 р. є уточнення, що відділ загальних справ поділявся на канцелярію, господарчу частину та бухгалтерію²⁷. Розташовувався секретаріат на вулиці Терещенківський, 9.

Згідно проекту організації секретарства (документ не датований, але можна припустити, що підготовлений він був не раніше березня 1918 р.) передбачався поділ міністерства на департамент та політичну секцію. Департамент складався з п'яти відділів: загального, який мав займатися призначенням і звільненням урядовців міністерства, посольств, консульств та справами, що не торкалися інших відділів (в складі 17 співробітників); бухгалтерсько-господарського відділу, який відав всіма фінансовими справами, господарством та майном міністерства (19 осіб); консульського, до кола компетенції якого входила охорона інтересів українських громадян за кордоном та іноземних громадян в Україні (21 особа); юридичного, що мав готувати законопроекти (12 осіб); та архівно-літературного, до відання якого входило зберігання архіву, бібліотеки та видань міністерства (13 осіб). Джерелами інформації для архівно-літературного підрозділу була іноземна преса, повідомлення іноземних українських представництв, російських і європейських радіостанцій.

Політична секція, відповідно, займалася всіма політичними зносинами з іноземними державами, підготовкою договорів, створенням місій та представляла міністерство в інших державних установах (18 співробітників)²⁸. Всього, згідно штатного розкладу міністерства на 1918 р., в ньому мало працювати 166 співробітників, в тому числі: народний міністр, товариш народно-го міністра, директор департаменту, три віце-директора, десять старших і молодших радників, двадцять урядовців для особливих доручень, тридцять дипломатичних кур'єрів і співробітники шістьох відділів. Документами засвідчується, що на початок квітня 1918 р. міністерство вже було структуроване саме за цією схемою, а в листі міністерства від 1 квітня 1918 р. знаходимо дані, що в ньому передбачалася ще одна посада — управляючого міністерством²⁹.

Трохи пізніше міністерством закордонних справ був розроблений проект ще одного підрозділу — департаменту преси. Згідно проекту до його компетенції входили питання інформування міністерства та преси України про ставлення іноземних країн до УНР, надання інформації національним дипломатичним представництвам для оприлюднення за кордоном та видання літературних й інформаційних матеріалів іноземними мовами. Департамент складався з трьох відділів. В ньому також планувалася робота референтів іноземної та української преси. Однак, цей проект так і не було реалізовано³⁰.

Окремо, для вирішення питань зовнішньої економічної політики був підготовлений проект створення економічної наради при секретарстві міжнародних справ. Очевидно, документ можна датувати кінцем грудня 1917 р., виходячи з того факту, що міністерство в ньому називається генеральним секретарством, але вже не з міжнаціональних справ, а міжнародних. До економічної наради мали увійти по два представника від кожного діючого секретарства, а також від Товариства праці, Українського наукового товариства, Українського університету та Українського товариства економістів. Для вирішення конкретних питань передбачалося створення спеціальних комісій й одразу наголошувалося на необхідності заснування вже перших чотирьох: комісії по складанню торгових договорів, комісії по обліку

місцевих цінностей, фінансової комісії та комісії по розвитку виробничих сил України³¹.

На кінець квітня 1918 р. керівництво міністерства було наступним: міністр — В. Голубович; управляючий — М. Любинський, директор департаменту — К. Лоський; завідувачі відділами: загального — В. Дьяконенко, консульського — О. Суховерський, політичного — Н. Суворовцева, юридичного — В. Оренчук, архівно-літературного — Ф. Слюсаренко, бухгалтерсько-господарського — П. Рубко.

Однак, до кінця існування Української Центральної Ради та її виконавчого органу Ради Народних Міністрів, у міністерстві закордонних справ процес внутрішньої організації та набору повного штату співробітників завершений не був. 19 квітня кабінету міністрів був поданий проект організації міністерства закордонних справ та його штати. Але його не затвердили — питання було відкладене до подання штатного розкладу всіма міністерствами кабінету.

Наприкінці 1917 р. секретарство займалося виданням щомісячника французькою мовою для ознайомлення європейських держав з українськими справами. Часопис мав публікувати як огляди української преси, так й статті інформаційного і політичного характеру. Для цього в секретарстві був створений літературний відділ з штатом перекладачів та переписчиків. Планувалося залучити до цієї справи відомих українських діячів, письменників для написання статей та інформацій³².

Для інформаційного забезпечення зовнішньої політики України 27 грудня уряд відрядив за кордон співробітника міністерства Ю. Гасенка із завданням провести підготовчу роботу по складанню закордонного представництва УНР. У звіті Ю. Гасенка від 23 березня 1918 р. українському урядові повідомлялося, що останнім в Швейцарії був створений «Закордонний Заклад» УНР, який у слушний час можна було б реформувати в три окремі інституції — дипломатичну, консульську та інформаційну. Співробітниками «Закордонного Закладу» було проведено великий обсяг роботи по ознайомленню місцевої людності в закордонній пресі з подіями в Україні та зібранню важливих відомостей для майбутньої роботи національних дипломатичних місій в Західній Європі³³.

Поступово складалася консульська служба Української держави. 27 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат заслухав проєкт організації українських консульств за межами УНР. Було вирішено внести до проєкту пункт про надання консульствам економічних функцій³⁴.

Тоді ж був підготовлений й законопроєкт «про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР». З цією метою за кордоном встановлювалися посади спеціальних консульських агентів УНР. На ці посади кандидатури мали призначатися міністром по узгодженню з місцевими українськими організаціями. До прав і обов'язків консульських агентів належала: видача посвідчень громадянам УНР для повернення в Україну; видача паспортів для від'їзду до інших держав; зносини з місцевою владою для захисту інтересів українців; видача при необхідності грошової допомоги; прийом заяв про бажання отримати українське громадянство; виконання доручень міністерства закордонних справ³⁵.

Одночасно був представлений законопроєкт про виїзд за кордон громадян України (21 грудня 1917 р.). Його поява була пов'язана з намаганням керівництва міністерства і, зокрема, його голови О. Шульгина, скасувати низку обмежень при видачі закордонних паспортів, яка існувала в Росії. На думку авторів проєкту закону, паспорт потрібен був громадянам лише як посвідчення особи на випадок будь-яких непорозумінь в іноземній державі, а обмежень у виїзді громадян за кордон у вільній країні бути не могло. Тому передбачалося скасування вищезазначених обмежень та заміна закордонних паспортів посвідченнями особи для виїзду за кордон. Останні мали видаватися волосними, міськими управами або відділеннями міліції українською мовою з перекладом французькою чи іншою мовою за бажанням особи, яка отримувала посвідчення³⁶.

На початку 1918 р. певний час для закордонного вжитку використовувалися старі російські паспорти, на які ставилися печатки з тризубом із зазначенням місцеперебування українського консульства. Тільки влітку 1918 р. з'явилися українські паспорти українською, французькою та німецькою мовами³⁷.

Міністерством закордонних справ був також розроблений спеціальний законопроєкт про посольства і місії УНР (1918 р.).

Згідно документа посольства і місії УНР утворювалися за поданням міністра закордонних справ. Голови вказаних представництв поділялися на чотири категорії: 1) послы або амбасадори; 2) посланники, повноважні міністри; 3) міністри-резиденти; 4) повірені в справах. Останні призначалися Радою Народних Міністрів за рекомендацією міністерства. Згідно законопроекту, голови та всі співробітники посольств і місій не мали права обіймати жодної іншої посади, входити до правління будь-яких товариств та володіти нерухомим майном у країні перебування. Головними завданнями посольств було ведення політичних зносин з іноземними урядами, забезпечення інтересів УНР, охорона прав українських громадян та допомога іноземним громадянам в їх справах на території України. В тих країнах, де не було українських консульств, посольства і місії мали виконувати обов'язки останніх — підготовка документації, видача віз і паспортів. Документи, завірені посольствами і місіями УНР, мали законну силу³⁸.

Навесні 1918 р. були розроблені штати посольств та консульств УНР. Вони поділялися на три розряди. Посольство 1-го розряду складалося з 9 осіб: посол, два радники, два старших секретаря, молодший секретар, військовий агент та два драгомани. Посольство 2-го розряду складалося з міністра-резидента, двох радників, секретаря, військового агента та двох драгоманів (всього 7 осіб). І останній, 3-ій розряд, мав працювати у складі трьох співробітників: повіреного в справах, секретаря та драгомана³⁹.

Передбачалася також робота консульств і віце-консульств, до штатів яких входили посади консула та віце-консула відповідно, а також секретаря та канцелярія⁴⁰.

На середину квітня 1918 р. посольства УНР працювали при німецькому уряді в Берліні — посол О. Севрюк; в Оттоманській державі — посол М. Левицький (призначений РНМ 27 березня); в Румунії — посол М. Галаган (призначений 5 квітня)⁴¹. Тимчасовим дипломатичним представником до Австро-Угорщини в Відень було направлено А. Яковліва. Призначення відбулося 16 квітня з дорученням йому справи обміну ратифікаційними грамотами. Трохи раніше, 6 квітня, полковника Л. Суботича було призначено військовим аташе при Румунському уряді.

Колишнє консульство при Тимчасовому уряді в Петрограді було скасоване Генеральним секретаріатом в середині грудня 1917 р. Його функції охорони інтересів та майна громадян УНР перейшли до Українського військово-революційного штабу в Петрограді⁴².

15 квітня РНМ призначила Д. Дорошенка та М. Полозова членами дипломатичної делегації українського уряду до нейтральних держав. 19 квітня через відмову М. Полозова членом делегації призначили М. Шрага.

До травня 1918 р. консульські служби України активно діяли в Берліні, Відні, Стамбулі, Бухаресті і в Грузії (з поширенням повноважень на Вірменію та Азербайджан)⁴³.

На початку 1918 р. міністерство закордонних справ одержало повідомлення, що в Терсько-Дагестанському краї Рада Владикавказької української громади, головою якої був С. Левицький, прийняла на себе обов'язки краєвої національної ради та обрала тимчасового консула до терсько-дагестанського уряду з метою захисту прав та інтересів громадян України. Владикавказька українська рада прохала міністерство затвердити консулом І. Даниленка, що й було зроблено того ж місяця⁴⁴.

Працювали при міністерстві закордонних справ спеціальні консульські курси. На їх організацію Українському товариству економістів було асигновано 8 квітня 24 тисячі карбованців.

Треба сказати, що в досліджуваний період у Києві працювали представництва іноземних держав. Так, восени 1917 р. в Києві діяли іноземні консульства Англії — консул Дуглас Дженіксон, Греції — П. Грипарі, Данії — Г. Гуревич, Італії — К. Фішман, Франції — Д. Балаховський, Швейцарії — Г. Енн, Іспанії і Португалії — С. Васіліаді, Персії — І. Вітенберг, Норвегії — В. Мозерт та Бельгії — Я. Гререр.

15 жовтня 1917 р. в приміщенні іспанського консульства по вулиці Інститутській, 16 на запрошення іспанського консула С. Васіліаді зібралися всі іноземні консули м. Києва. Метою зібрання було їх об'єднання у консульський корпус як постійно діючий орган, за прикладом інших великих центрів, де зосереджувалася велика кількість дипломатичних агентів, для спільних виступів загального характеру. Старійшиною (головою) консульського

корпусу був призначений найстарший консул — консул грецького консульства П. Грипарі, який працював до того на своїй посаді в Києві 25 років. Його заступниками стали бельгійський консул Я. Гретер та італійський К. Фішман. Старійшина мав періодично збирати консулів для обміну позиціями, думками з різних біжучих питань, що торкалися всього дипломатичного корпусу.

Зазначимо, що іноземні консульства працювали в Україні як представники своїх країн в Російській імперії. І відповідно до перебігу політичних подій в країні в цілому та в Україні зокрема, почали звертатися до українського уряду поступово. Так, у середині жовтня П. Грипарі звернувся до начальника Київського військового округу та губернського комісара у справі охорони іноземних консульств у Києві у зв'язку із складною ситуацією в місті. Він доводив до відома місцевої влади, що майно та приміщення консульств не підлягають конфіскації, а майно іноземних підданих (магазини, промислові підприємства, фабрики, будівлі и т.п.) в момент виникнення безпорядків мають бути належним чином захищені⁴⁵.

На звернення відповіло генеральне секретарство міжнародних справ, сповістивши, що помешкання іноземних підданих не підлягають військовій реквізиції⁴⁶. З запитанням про охорону майна іноземних підданих до міністерства звернулися також перський консул І. Вітенберг та секретар французького консульства Мулен. В юридичному відділі міністерства, розглянувши запит, дійшли висновку, що в міжнародному праві норм, які б надавали іноземним особам більше прав ніж місцевим громадянам, нема. Тому вимоги ці виходили за межі формального або загального міжнародного права. Тому для українського уряду, з цієї точки зору, виконання вимог було не обов'язковим. Але з точки зору політичної, піти назустріч вимогам консульського корпусу було цілком можливим. У зв'язку з цим були зроблені певні кроки — надіслані листи міністру внутрішніх справ і начальнику реквізиційної комісії в Києві з проханням по можливості поступливого відношення при реквізиціях до майна підданих союзних держав. Висловлювалась також пропозиція залучення до реквізаційних комісій відповідальних консулів з правом вирішального голосу⁴⁷.

А вже 2 грудня 1917 р. старійшина П. Грипарі безпосередньо звернувся до Генерального секретаріату з протестом проти самочинних дій стосовно іноземців — власників хлібопекарень з боку продовольчої управи. У цьому зв'язку представником консульського корпусу робився запит, чи Українська Республіка має намір додержуватися конвенцій, що були укладені Росією з іноземними державами, якими передбачався захист інтересів іноземних підданих в Росії та які заходи мав на меті вжити Генеральний секретаріат. До отримання відповіді консульським корпусом було вирішено відізвати свого представника іспанського консула С.Васіліади з продовольчої управи⁴⁸.

В січні 1918 р. в Києві працювали всі іноземні консульства, які діяли восени 1917 р. Французьким консулом на цей момент був Л. Арке. До них додалося ще сербське консульство. Ще на початку грудня 1917 р. комітет сербської колонії в Україні уповноважив свого голову П. Поповича захищати інтереси та майно сербських підданих в УНР, про що й сповістив Генеральний секретаріат. Уповноваженим китайського посольства був Теу Шау Ян; представником білорусів при РНМ — П. Алексюк, Румунського королівського уряду — Коанда⁴⁹.

УЦР також отримала лист від таємного камергера Ватиканського двору Діонісія Баняковського з пропозицією встановити дипломатичні взаємини з Ватиканом⁵⁰.

Після підписання Мирного договору в Брест-Литовську, виконуючим обов'язки посланника германського уряду при Українській Народній Республіці був призначений дійсний тайний радник Фрайгер Мумм фон Шварценштайн. Його документи були підписані в Берліні 9 березня 1918 р. Представником австро-угорського уряду при УНР 11 квітня 1918 р. став Вальтер фон Гервальт, який до того часу був генеральним консулом в Гамбурзі.

Румунський представник при РНМ Коанда, якого по від'їзді на батьківщину на початку березня 1918 р. заступив полковник К. Піетрар, займався постачанням з України продовольства для румунської армії⁵¹.

У кінці лютого — на початку березня 1918 р. на вимогу німецького військового командування Київ залишили американський,

англійський, французький консули. Захист інтересів підданих цих держав взяв на себе іспанський консул С. Васіліаді, про що було сповіщено міністерство закордонних справ 10 березня⁵².

Таким чином, коротко висвітливши головні засади створення та організації діяльності одного з міністерств уряду УНР, можна сказати, що протягом десяти місяців 1917 р. — 1918 р. йшов процес складання міністерства закордонних справ, спочатку як секретарства міжнаціональних справ, згодом як закордонного відомства українського уряду. Відбувалося визначення його завдань, цілей і функцій та відповідно йшов процес організації внутрішньої роботи, структурне оформлення, складання штату співробітників. Поступово складалася й мережа закордонних представництв Української Народної Республіки — посольств, консульств, місій. Підґрунтям цих процесів ставала відповідна законодавча база, яка була однією з ланок роботи міністерства закордонних справ.

Взаємини народного міністерства міжнародних справ з національними неукраїнськими організаціями в Україні

Протягом досліджуваного періоду в Україні йшов активний процес складання організацій тих національностей, представники яких проживали або тимчасово перебували внаслідок обставин військового часу на території України.

7 січня в Києві було сформовано Вірменський військовий комісаріат України на чолі з К. Тонієвим-Тоніянцем, який став повноважним представником Центральної Вірменської військової Ради в Тифлісі. До завдання комісаріату входило: налагодження стосунків з владою України та захист інтересів військових-вірмен; вилучення всіх військових-вірмен з військових частин, установ, фронтів в губерніях України та в республіках Бессарабії і Криму; формування з вірмен призовного віку вірменської міліції та виведення її, а також військових-вірмен до Закавказзя. За архівними даними Вірменський комісаріат складався з 6 членів, очолював його капітан К.Тонієв-Тоніянц, помічником останнього був Л. Салтиков⁵³.

Вірменський військовий комісаріат вже 14 січня звернувся до міністерства закордонних справ України по допомогу у названих вище справах та за дозволом користуватися прямим дротом з фронтами, містами України, Доном і Кавказом. Прохав останній і сприяння в проходженні всіх телеграм та поштових відправлень з печаткою комісаріату на території УНР⁵⁴. Через два дні міністерство міжнародних справ відправило відповідні листи до міністерств пошт і телеграфів, судових справ з інформацією про створення комісаріату та проханням сприяти його діяльності.

Одночасно спеціальною комісією (з 6 осіб) було вироблено проект угоди уряду УНР з Вірменським військовим комісаріатом України з питань організації комплектування «народної

національної міліції» та відправлення її на Кавказ, а також відправку військових-вірмен, які за обставин військового часу опинилися на території України і на Українському фронті. Проект був підписаний та затверджений міністерством закордонних справ 13–14 січня 1918 р. Згідно документа РНМ брала на себе зобов'язання у випадку необхідності сприяти вірменському комісару в його справах; надати в його розпорядження приміщення з опаленням та освітленням. Військові-вірмени, які знаходилися в Україні і на Українському фронті, розпорядженням уряду УНР негайно відправлялися на етапно-евакуаційні пункти, призначені для формування вірменських частин, а також всі військові-вірмени поступали у розпорядження Вірменського військового комісаріату. За угодою всі адміністративні, організаційні, політичні питання вірменських частин знаходилися в компетенції останнього. Всі витрати, пов'язані з цією справою, повинні були відшкодуватися з загального фонду тієї федерації, до якої увійде в майбутньому Вірменія, або Національною радою Вірменії. Поточне фінансування справи мало здійснюватися за рахунок коштів уряду УНР за клопотанням Вірменського комісара. До компетенції Комісаріату входила також охорона інтересів всіх громадян-вірмен, які знаходилися на території України. До угоди був включений додатковий пункт, на якому особливо наполягав вірменський комісаріат — у випадку заключення Україною сепаратного миру з центральними державами підписана угода мала залишатися в силі, а уряд УНР зобов'язувався у двомісячний строк надати ешелони для відправки військових-вірмен за межі України.⁵⁵

У зв'язку з окупацією Києва більшовицькими військами, співпраця міністерства закордонних справ з Вірменським комісаріатом була призупинена. Після повернення РНМ до столиці, вже 8 березня вірменський комісар К. Тонієв-Тоніянц звернувся до міністра закордонних справ з проханням підтримки його діяльності — відкриття кредиту на ім'я комісара для матеріальної допомоги та відправки до Закавказзя загонів, що знаходилися в різних містах України; про надання для цього поїздів та про дозвіл на користування прямим телефонним зв'язком з містами України і Росії.⁵⁶

Через місяць після звернення до української влади кредит для вірменського комісаріату ще не був відкритий, тому останній скористався внутрішньою позикою, але їй не вистачало, про що свідчить чергове звернення К. Тонієва-Тоніянца до міністерства з проханням скорішого вирішення питання кредиту. За відомостями вірменського комісара на той час на території УНР знаходилися сотні солдат, офіцерів та лікарів-вірмен, які перебували в дуже скрутному матеріальному становищі, не отримуючи протягом трьох-чотирьох місяців ніякого утримування⁵⁷.

Одночасно з Вірменським був створений Грузинський Військовий комісаріат в Україні. Комісаром Грузії у військових справах при УЦР був призначений Д. Вачейшвілі. Ним з урядом УНР також була підписана угода, аналогічна угоді з Вірменським комісаріатом. Завданням Грузинського комісаріату було формування частин на території України з військових-грузин на фронті і в тилу та відправка їх до Грузії⁵⁸. Як і Вірменський комісаріат Грузинський зіштовхнувся з труднощами, перш за все, матеріального плану і кілька разів звертався до міністерства закордонних справ з цього питання.

Протягом січня 1918 р. в Києві були сформовані вірменський та грузинський військові загони. Треба відзначити, що ще на початку грудня 1917 р. Генеральний секретаріат у зв'язку з проханням чехословаків про комплектування їх дивізії конями ухвалив підготувати проект організації національних військ на території України і доручив цю справу секретарству міжнаціональних справ⁵⁹.

У жовтні 1917 р. 1 Сибірський з'їзд обласників обрав Сибірську обласну раду – орган місцевого самоврядування. А вже 6 грудня Надзвичайний загальний сибірський обласний з'їзд оголосив автономію Сибіру та обрав Сибірську обласну думу. 17 грудня 1917 р. в Києві утворився Сибірський військовий комісаріат, завданням якого був захист інтересів військових-сибіряків в Україні.

За пропозицією сибірського уряду про створення Сибірської армії з військових частин, що знаходилися за обставинами військового часу на території України, спеціальна комісія РНМ у складі Д. Одинця (генеральний секретар великоруських справ),

полковника Пилькевича (від секретарства військових справ), Галіна і В. Дьяконенко (від секретарства закордонних справ) провела переговори з уповноваженим сибірського уряду підполковником Краковецьким — військовим комісаром Сибірської армії. В ході переговорів було вироблено ряд домовленостей. Сибірська армія, що мала формуватися на фронті виключно з сибіряків, підпорядковувалася верховному командуванню Українським фронтом. Організаційні, адміністративні та політичні справи армії належали до компетенції військового комісара Сибірського уряду. Всі справи по формуванню сибірських військових частин узгоджувалися з представником генерального секретаря військових справ України. В свою чергу, Генеральний секретаріат мав сприяти діяльності сибірського комісара, надати для проведення відповідної роботи помешкання та засоби зв'язку. Всі витрати української сторони, пов'язані з цією справою відшкодовувались томським урядом. Форми залучення сибірських військових формувань для підтримки внутрішнього порядку в Україні вироблялися Д.Одинцем у згоді з військовим комісаром Сибірського уряду. Передбачалося також створення на території України спеціальної бази сибірських військових частин для їх майбутньої відправки до Сибіру. Ці положення та декілька інших увійшли до проекту угоди Генерального секретаріату УНР та Тимчасової Сибірської краєвої ради⁶⁰.

16 листопада 1917 р. Мала Рада прийняла делегата від «Шуро» (організації волжських мусульман) — представника військових-мусульман полковника Якубовича. Він прибув в Україну для з'ясування ситуації в Україні та розраховував на допомогу УЦР в справі організації військових-мусульман на Південно-Західному фронті⁶¹. Мусульманські військові ради і комітети (Шуро) було створено й у військових частинах фронту і тилу. Влітку 1917 р. в Казані на Всеросійському мусульманському військовому з'їзді було створено Всеросійську мусульманську військову раду, яка мала обласні, окружні і армійські органи та займалася формуванням мусульманських військових частин.

Однак, 13 березня 1918 р. РНМ ухвалила постанову про розпуск наказом військового міністра всіх неукраїнських військових частин. Національним військовим формуванням гарантувався

вільний виїзд за межі України, але без зброї. Питання фінансування переїзду вирішувалося у порозумінні з відповідними краєвими національними урядами⁶².

Через три дні, 16 березня, РНМ розглянула питання про повернення грузинських та вірменських формувань на Кавказ. Урядом було підтверджено попередні постанови в справі організації на території України таких загонів та запропоновано останнім виїхати без зброї⁶³.

Чехословацька національна рада була утворена в Києві в квітні 1917 р. на з'їзді представників чехословацьких організацій, військових частин, емігрантів та військовополонених, на чолі з професором Т. Масариком. В серпні 1917 р. було закінчено формування чехословацького стрілецького корпусу, який дислокувався в Україні.

УНР визнала чехословацький корпус і на початку грудня, за проханням Національної ради, було дозволено формування національних частин з військовополонених, закупівлю необхідного військового обладнання. За домовленістю з українським урядом чехословацькі військові частини несли в Києві сторожову службу. Було також укладено угоду, що після заключення сепаратного миру між УНР та Німеччиною, національні частини залишать територію України. Відповідний наказ останні одержали 2 березня 1918 р.

В Києві діяло також Правління Союзу чесько-словацьких спілок в Росії. Воно було обране на з'їзді чехів і словаків, що відбувся 25 квітня — 3 травня 1917 р. в Петрограді, на якому єдиним правосильним представником всього чесько-словацького народу в справах політичних було визнано Національну Раду на чолі з професором Т. Масариком, а представником чехів і словаків — громадян Росії ставало Правління Союзу. В спеціальному листі, що надійшов до Генерального секретаріату національних справ 25 листопада 1917 р. від Правління, містилось прохання з усіх питань, які стосувалися інтересів чехів і словаків, урядовим установам і громадським організаціям звертатися до таких національних установ: Національної Ради та Правління Союзу чесько-словацьких спілок в Росії⁶⁴.

В одному з засідань Генерального секретаріату було вислухано повідомлення В. Винниченка та О. Шульгина про розмови з політичних питань із Г. Масариком і Максою. Перед тим як призначити офіційну зустріч для розв'язання чеських питань було визнано необхідним порозуміння в цих справах голови ГС із секретарем міжнаціональних справ⁶⁵.

22 грудня Генеральний секретаріат за докладом М. Порша затвердив умови організації чехословацького війська в Україні та дозволив організацію білоруської армії за територіальним принципом.

Паралельно, на початку революції свою діяльність розгорнула Чесько-словацька соціал-демократична робітничка партія, до лав якої увійшли військовозобов'язані та військовополонені, що знаходилися на той час в Росії і Україні. На початку січня 1918 р., за свідченням ЦК цієї партії, вона налічувала 4000 членів. Партія співпрацювала з громадою чесько-словацького єднання, що займалася допомогою полоненим співвітчизникам. З жовтня 1917 р. нею було видано 11 номерів громадського часопису «Свобода». Партія не поділяла основних ідей Чесько-словацької національної ради і претендувала на виключне право представляти інтереси чехів і словаків на території Російської держави. В листі ЦК Чесько-словацької СДРП на ім'я В. Винниченка від 4 січня 1918 р. заперечувалося право Національної ради діяти від імені всього чеського і словацького народів та висловлювалась впевненість, що Генеральний секретаріат не мав намірів уповноважити останню на це право та визнає ЦК партії органом чеського і словацького пролетаріату в Україні⁶⁶.

В березні 1918 р. до Києва прибув К. Бахманіс — член Всеросійської народної ради, обраний на З'їзді народів восени 1917 р., від Латвії. Він взяв активну участь у створенні Київського латвійського центрального комітету⁶⁷. Однак документальних свідочств про стосунки означеного комітету з українським урядом автором не виявлено.

Окремою ланкою роботи міністерства закордонних справ було впорядкування відносин з Білорусією. 5–17 грудня 1917 р. в Мінську відбувся Всебілоруський з'їзд, який оголосив Білорусію Народною Республікою і обрав Виконавчий комітет Ради з'їзду.

Останній, в свою чергу, видав низку постанов, найголовніші з яких зводилися до наступного: майбутній всебілоруський Сейм, обраний на основі демократичних виборів, мав затвердити основні закони; до скликання Сейму законодавча влада в краї мала належати Раді всебілоруського з'їзду, доповненій представниками національних меншостей; органом виконавчої влади ставав Народний Секретаріат Білорусії⁶⁸. Першочерговим завданням Комітету Ради з'їзду було найскоріше скликання Всебілоруського Установчого Сейму (Установчих зборів). Через кілька місяців, 9 березня 1918 р., Всебілоруська Рада, доповнена представниками національних меншостей та громадських організацій, конститувала Білоруську Народну Раду і вже 24 березня на конференції в Вільні оголосила незалежність Білорусії. Повідомлення про незалежність Білоруської Народної Республіки надійшло до міністерства закордонних справ 10 квітня.

Того ж дня РНМ заслухала інформацію В. Голубовича про переговори з делегацією Народного секретаріату Білоруської Народної Республіки. Остання повідомила український уряд про оголошення незалежності Білорусії, представивши уставні грамоти Ради Білоруського з'їзду до народу Білорусії та просила УНР офіційно визнати Білоруську Народну Республіку. Після дебатів, в яких пролунало, що ця справа належить до компетенції УЦР, було вирішено доручити міністерству закордонних справ докладно ознайомитися з цим питанням та відповісти білоруській делегації, що РНМ «принципально нічого не має проти признання Білоруської Народної Республіки незалежною і буде вживати заходів до переведення цієї справи в життя законним шляхом»⁶⁹.

Місяцем раніше, в березні 1918 р., за рішенням Білоруської Національної Ради в Одесі було утворено Білоруський Національний Комітет, завданням якого було виконання функцій білоруського консульства для обслуговування білоруського населення м. Одеси та Одеського округу. Через кілька днів ним було надіслано прохання до уряду УНР про асигнування грошей на рахунок Білоруської Народної Ради⁷⁰.

З проголошенням незалежності Білорусії одним з перших постало питання визначення кордонів між двома державами. 10 квітня 1918 р. з цього приводу Народний секретаріат Біло-

руської республіки звернувся до РНМ з пропозицією створити спеціальну комісію з представників українського уряду та членів білоруської делегації, що була надіслана в Україну для детального улаштування кордонів між двома республіками⁷¹. Білоруську делегацію очолював О. Цвікевич*. Зі свого боку РНМ створила комісію з 3-х членів: А. Ліхнякевич (голова), М. Свідерський та Т. Петрівський, уповноваживши її провести переговори з білоруською делегацією та «скріпивши особливим актом державні межі між Українською і Білоруською Народними Республіками»⁷², про що повідомила голову білоруської делегації 15 квітня.

Перше спільне засідання української комісії та білоруської делегації (в ньому взяло участь 5 осіб) відбулося 19 квітня⁷³. В ході переговорів було визнано основним принципом визначення державних кордонів етнографічний, при застосуванні географічного та економічного, як допоміжних. Були обговорені мапи, якими будуть користуватися сторони. В ході переговорів дискусійним стало питання про визначення західної точки білоруських кордонів — «до Вигоновського озера, що, в свою чергу, було ухвалено ще в Брест-Литовську». Білоруська сторона заперечувала це положення і обговорення питання було відкладене. Слідуюче засідання відбулося наступного дня. Головною проблемою, що стала предметом обговорення, було визначення східної кінцевої точки білоруського кордону. Полеміка йшла навколо м. Мглин, русла річки Прип'ять, залізничної колії Пінськ — Гомель та ін. В засіданні 21 квітня принципово було поставлено два питання: чи визнає білоруська сторона вихідною точкою на заході Вигоновське озеро; і чи визнає, що залізнична гілка Пінськ — Гомель відійде до України. Українська комісія була готова до підготовки відповідних документів за умови позитивної відповіді на ці питання білоруської делегації. Остання взяла час на роздуми. Однак, і наступне засідання 22 квітня нічого суттєво не змінило в позиціях сторін. Архівні документи свідчать, про ще одне засідання, яке було призначене на 23 квітня. А от, чи відбулося воно авторові з'ясувати не вдалося⁷⁴.

---

* До її складу входив також С. Рак-Михайловський, секретар та консультант з правом радочного голосу І. Красковський.

Ітогом переговорів став проект прелімінарного договору між УНР та Білоруською Народною Республікою з питання державних кордонів. В ньому вказувалося на неможливість швидкого вирішення питання державних кордонів у зв'язку з майбутніми переговорами з Росією та необхідністю узгодження позицій України і Білорусії з Радою Народних Комісарів. Тому сторони попередньо домовилися про наступне: після узгодження кордонів з Росією буде ратифікований відповідний договір між Україною і Білорусією; сторони також брали на себе зобов'язання прийняти до уваги інтереси протилежних сторін та підтримки Україною уряду Білорусії в переговорах з Росією про визнання незалежності Білоруської Народної Республіки⁷⁵. У випадку незгоди з вище означеним договором третьої сторони — Росії, з останнім мали бути ознайомлені Великобританія, Німеччина та Польща.

Бурхливо розвивалися події в 1917 р. в Криму. 25 березня 1917 р. відбувся 1 Всекримський мусульманський з'їзд, на якому був обраний Мусульманський виконком на чолі з Ч. Челебієвим. На початку своєї діяльності він працював у згоді з Тимчасовим урядом. Але із створенням мусульманського батальону в Сімферополі для захисту татарського населення почалися непорозуміння з петроградським урядом. Як зазначає в своїй статті, присвяченій процесу самовизначення Криму в 1917–1918 рр., дослідник В. Матвієнко «саме на ґрунті протистояння з Тимчасовим урядом окреслилося певне зближення позицій Мусульманського Виконкому та українських організацій в Криму»⁷⁶.

20 листопада відбувся Таврійський губернський з'їзд революційних і національних організацій, в ході роботи якого на підставі порозуміння з національними, земськими, міськими організаціями для складання краєвої влади було обрано представницький орган — Раду народних представників (РНП). Робота цього органу мала здійснюватись на відповідних сесіях, між ними діяла її Президія з 10 осіб, в тому числі, 2-ох українців. РНП до складання федерації народів, що проживали на території колишньої Російської імперії, мала отримати всю верховну владу в Таврійській губернії. За свідченням інструктора Центральної Ради Таврійської губернії О. Андрієвського, у трьох північних

повітах — Дніпровському, Мелітопольському і Бердянському — РНП розраховувала на спільну працю з УЦР та мала узгоджувати свою діяльність з УНР. Замість губернського комісаріату утворювався колегіальний комісаріат з 3-ох осіб. 10–13 грудня в Бахчисараї відбувся Установчий з'їзд кримсько-татарського народу (курултай), який обрав уряд — Раду директорів з 5 осіб на чолі з Ч. Челебієвим, ухвалив конституцію Кримської Народної Республіки та прийняв рішення про термінове скликання Установчих зборів краю. Створений Кримський штаб під керівництвом Д. Сейдамета (міністр закордонних і військових справ в кримському уряді) намагався залучити на свій бік Чорноморський флот⁷⁷.

Після повернення українського уряду до Києва в березні 1918 р., політика українського уряду щодо Криму змінилася. На думку дослідника В. Матвієнка, уряд планував включення Криму до складу незалежної України. Офіційних документів щодо цього питання виявити не вдалося, однак подальший перебіг подій, як доводить В. Матвієнко, свідчить на користь саме такого висновку. Маються на увазі наступні факти.

До початку весни 1918 р. на території України були укомплектовані мусульманські військові частини, які на березень 1918 р. знаходилися в м. Рівне — особливий мусульманський батальйон, що здійснював караульну службу; майно та військові 1-го Мусульманського стрілкового корпусу в районі ст. Рибниця та м. Тираспіль, загальною кількістю приблизно 6,5 тис. осіб⁷⁸. Планувалося, що згадані військові формування складуть ядро майбутніх мусульманських військ Поволжжя та Криму. У зв'язку з цим київський комісар Всеросійської мусульманської ради (Шуро) полковник Т. Мірза-Барановський листом звернувся до міністерства закордонних справ з проханням не роззброювати мусульманські частини, що знаходилися на території України, а дозволити їх тимчасове перебування в Україні та прийняти на утримання від українського інтенданства. Командир 1-го Мусульманського корпусу мав забезпечувати відшкодування урядом Поволжжя всіх витрат. В листі також містилося прохання про дозвіл мусульманським частинам перейти зі зброєю та майном до Криму⁷⁹.

27 березня 1918 р. Т. Мірза-Барановський повторно звернувся до міністра закордонних справ з проханням дозволити негайне переведення всіх мусульманських військ, що знаходилися на території України, до Криму. Як вже було вказано раніше, відповідно до постанови РНМ всі національні збройні формування на території України підлягали роззброєнню.

Ще одне клопотання про перекидання мусульманських військ до Криму для боротьби з більшовиками надійшло до міністерства 18 квітня. В ньому окремо вказувалося на відмову військового міністра (25 березня) дозволити 1-ому Мусульманському корпусу перейти в Крим. Підкреслювалося, що війська перейдуть на утримання Кримського уряду. Однак, в засіданні РНМ 19 квітня це прохання було відхилено.

Тут слід зауважити, що аналогічну відмову, як вже було вказано, отримали також грузинський та вірменський комісари. Тобто політика щодо роззброєння національних військових формувань на території України була однаковою для всіх частин, складених за національним принципом.

15 квітня 1918 р. член УЦР від Таврії Я.Христинич був відряджений до Криму для організації кримської філії Інформаційного бюро міністерства внутрішніх справ з метою ознайомлення місцевого населення з політикою УНР. В. Матвієнко також наводить факт розмови тимчасового повіреного у справах М. Левицького з візирем Енвер-пашею в Туреччині, в ході якої український представник висловився в тому сенсі, що уряд України розглядав Крим, як частину УНР з забезпеченням всіх національних прав мусульманського населення.

Особливо яскраво свідчить на користь висновків В. Матвієнко підняття українських прапорів на Кримському узбережжі під час звільнення півострова від більшовицьких частин військовою групою П. Болбочана в квітні 1918 р. На це міністерство закордонних справ одержало лист від Одеського Шура, в якому дії української влади розцінювалися як агресивні⁸⁰.

Отже, характеризуючи в цілому співпрацю міністерства міжнародних справ з національними організаціями, в більшості своїй військовими, можна сказати, що його політика сприяння

роботі національних військових організацій в справі створення військових частин за національною ознакою на території України була кардинально змінена після підписання Брестського мирного договору та повернення уряду УЦР до Києва на початку березня 1917 р. За наказом військового міністра всі національні військові частини розпускалися, виїзд останніх за межі УНР мав здійснюватися тільки після роззброєння.

Дуже непростим виявився процес складання взаємин з Молдовою. На початку революції силами військових-українців в Бессарабії була утворена українська військова рада. Її праця, як повідомляв кишинівський український комісар, надзвичайно ускладнилася з організацією в кінці листопада 1917 р. молдавського краєвого органу «Сфатул-Церій». 2 грудня 1917 р. він оголосив Молдавську Народну Республіку. Виконавчою владою в краї стала Рада Генеральних директорів під керівництвом П. Ерхана. На початку грудня в зв'язку із загрозою захоплення території Бессарабії більшовицькими військами молдавський уряд відрядив делегації до комісара Одеської військової округи В. Поплавка і в Яси для переговорів з генералом Д. Щербачовим та представниками країн Антанти про надання військової допомоги. Однак, обидві делегації повернулися ні з чим. Причому, в Одесі, як повідомляв директор юстиції молдавського уряду Савченко, він отримав пораду звернутися по допомогу до Румунії.

В результаті «Сфатул-Церій» оголосив про перехід всього військового майна, що залишилося в Бессарабії у власність Молдавії, наслідком чого стала боротьба за українське майно Румунського фронту. Для захисту інтересів України в Бессарабії 20 грудня 1917 р. Центральна Рада звернулася до комісара Одеського округу В. Поплавка (Кишинів входив до Одеського військового округу) з проханням призначити українського комісара по військовим справам при «Сфатул-Церій».

Був сформований Кишинівський комісаріат з 10 осіб, метою якого став захист військового майна — Радіоруму, автоскладу, мотоциклетного відділу та телеграфу Румунського фронту. Протягом своєї праці він підтримував зв'язок з українським комісаром в Ясах (при румунському уряді працювала українська військова

місія на чолі з А. Галіпом) для координації дій та одержання інформації про урядові розпорядження, політичне становище між Україною та Румунією.

Кишинівський комісаріат в своєму повідомленні РНМ, надісланому приблизно на початку березня 1918 р., звітував про свою роботу протягом трьох місяців: грудня, січня та лютого. Ним здійснювалася охорона українського військового майна; контроль за від'їжджаючими в Україну (реєстрація та видача перепусток); прийняття заяв про бажання взяти українське підданство; захист інтересів українців перед місцевою владою; видача допомоги українським громадянам.⁸¹

Одночасно на Румунському фронті в Яссах діяла українська ліквідаційна комісія, головою якої був призначений військовим міністром отаман Тальгрєн.

У зв'язку з вимушеною евакуацією урядових установ з Києва, українська влада втратила можливість спостерігати та впливати на ситуацію в Бессарабії.

16 березня 1918 р. РНМ за поданням міністра закордонних справ ухвалила надіслати делегацію на мирну конференцію до Румунії в Бухаресті, головою якої був призначений О. Севрюк. Однак, стан справ на мирній конференції був складним. Центральні держави погоджувалися на приєднання Бессарабії до Румунії в обмін на територіальні поступки з боку Румунії.

Після зайняття території Бессарабії румунськими військами в січні 1918 р., уряд Румунії, спираючись на підтримку країн Антанти, посилив тиск на керівництво «Сфатул-Церія», в результаті чого 9 квітня 1918 р. останній прийняв рішення про приєднання Бессарабії до Румунії на правах автономії.

12 квітня в Малій Раді було зачитано телеграму на ім'я голови РНМ від Кишинівського комісара з Тирасполя Ямковського про дану подію⁸². На своєму наступному засіданні, обговоривши цю інформацію, Мала Рада визнала неможливим визнати рішення «Сфатул Церія» про прилучення Бессарабії до Румунського королівства «актом вільного виявлення волі всіх народів, населяючих територію Бессарабії» і вимагала здійснення вільного волевиявлення тих мешканців краю, які бажали прилучитися до УНР. Мала Рада також доручила РНМ видати ноту-протест до

Румунії та урядів країн Четверного союзу, й вжити всіх заходів, щоб якнайскоріше було вирішено долю Бессарабії у порозумінні з УНР⁸³.

Такий документ, який мав назву «Заява румунському урядові», за підписами В. Голубовича та М. Любинського був переданий Румунії.

Таким чином, у взаєминах з Молдавією можна констатувати безумовний програш політики УНР. Український уряд діяв нерішуче у вирішенні бессарабського питання, гаяв час та втрачав можливості впливу на ситуацію.

Питання повернення виселених під час війни українців Галичини і Буковини та захист прав українців інших областей Росії

Ще однією проблемою, якою безпосередньо займалося міністерство міжнародних справ, було повернення населення Галичини і Буковини до дому. На території західноукраїнських земель, окупованих на початку 1 Світової війни російськими військами (Львівська, Перемишльська, Тернопільська і Чернівецька губернії) проводилася програма запровадження російської мови, законів та місцевого урядування. В завдання російської адміністрації входила й боротьба з «неблагонадійними», під які попадали, перш за все, українські громадські діячі. За її розпорядженням проводився арешт та висилка місцевої людності. За свідченням відомого українського громадського і політичного діяча Д. Дорошенка, тільки через київські тюрми по дорозі на схід було перевезено 12 тисяч осіб⁸⁴. Але вже в червні 1915 р. після переможного наступу австро-німецьких військ, під владою Російської імперії опинилося всього 8 повітів Східної Галичини. Залишаючи західноукраїнські землі, російська військова влада провела арешти серед української інтелігенції, вислала її до Сибіру та вивезла заручників з Галичини. Слідом за відступаючим військом свої оселі змушені були покинути тисячі українців, які перейшли до православ'я, побоюючись репресій з боку австрійської влади. Більшість цих біженців оселилася у східних губерніях Росії.

Наприкінці листопада 1917 р. Генеральний секретаріат принципово вирішив видавати паспорти від імені УНР тим громадянам України, які мали виїздити за кордон. У цьому зв'язку Воронізька українська громада 3 грудня звернулася до українського уряду з запитанням, чи може він видати такі паспорти виселенцям з Галичини та Буковини і проханням прояснити ситуацію⁸⁵.

В ході наради в м. Бердичеві з питань повернення на батьківщину мешканців Галичини і Буковини (17 грудня), в якій взяли участь представники українського уряду, єврейських організацій, штабу Південно-Західного фронту, було вирішено укласти угоду з військовою владою протилежної сторони щодо умов повернення та переходу через фронт невійськовозобов'язаних мешканців Галичини і Буковини. Повідомлення про таке рішення було надіслано українській делегації в Брест-Литовську та пропозицію організувати відповідну зустріч представників сторін в кінці грудня 1917 р.⁸⁶

Вже на початку 1918 р. (3 січня) міністерство закордонних справ повідомило військове міністерство, що, враховуючи важке внутрішнє положення України, міністерство вирішило негайно приступити до справи повернення біженців через фронт до Галичини і Буковини. В цій справі воно мало керуватися такими принципами: повертатися повинні були заложники, адміністративні виселенці, а також військовозобов'язані від 16 до 50 років. Згідно домовленостей з Австро-Угорщиною мав відбуватися взаємний пропуск біженців через лінію фронту. Міністерство запитувало відомство військових справ на яких принципах стоїть останнє в цій справі і які заходи вважає за потрібне вжити для забезпечення інтересів УНР⁸⁷.

Угода з Австро-Угорщиною про взаємний пропуск цивільних полонених датується 5 січня 1918 р. Вона складалася з 5 статей і містила наступні основні положення. Надавалися права вільного виїзду за кордон всім без винятку числа і віку підданим протилежної сторони, які були затримані у відповідних країнах після початку війни, а також висланих з зайнятих областей за винятком чоловіків призовного віку та заложників (як було вказано вище, цими категоріями міністерство закордонних справ планувало займатися окремо, спільно із військовим міністерством). Остання категорія громадян мала бути пропущена при умові, якщо стан їх здоров'я відповідав умовам, що були встановлені для обміну військовополоненими. Особи, що не підлягали дозволу на перехід фронту, могли бути випущені персонально, шляхом окремих угод, або шляхом обміну на відповідних осіб іншої сторони. За сторонами зберігалось право відмови виїзду окремим особам з

огляду на державну та військову безпеку. Проїзд до кордонів для від'їжджаючих мав бути безкоштовним⁸⁸.

При міністерстві міжнародних справ була створена спеціальна комісія в справі виїзду заручників, виселенців та біженців через фронт. Складалася вона з 10 представників зацікавлених у справі міністерств. Очолив її директор канцелярії міністерства закордонних справ К. Лоський. Від Центрального українського Галицько-Буковинського комітету до комісії увійшов його голова І. Базяк; від польських організацій — Ст. Москалевський; єврейського краєвого комітету — Д. Вайшельбаум. В одному з перших засідань комісії (9 січня) було розглянуто та схвалено «Проект порядку виїзду за кордон заложників, виселенців і біженців», підготовлений міністерством закордонних справ. Ним надавалося право виїзду заручникам, священикам, виселенцям, біженцям, військовозобов'язаним при наявності посвідчення про нездатність до військової служби, або дозвіл на виїзд від міністерства військових справ до Галичини і Буковини, а також областей колишньої Російської держави, зайнятих іноземними військами, за винятком чоловіків від 16 до 50 років. Процедура виїзду виглядала наступним чином. Особи вказаних категорій мали звертатися до біженських організацій в Києві. Останні перевіряли документи, складали списки з інформацією про ім'я, прізвище, вік та місце постійного проживання. Далі списки надсилалися до міністерства закордонних справ. Воно, в свою чергу, після звірки, виписувало посвідчення на право виїзду за кордон і передавало їх до Біженського департаменту міністерства внутрішніх справ. Особові справи розглядала комісія при закордонному відомстві. Подальше ведення справи — зв'язок з біженськими організаціями, технічна сторона виїзду доручалося міністерству внутрішніх справ⁸⁹. За постановою комісії, прийнятої в засіданні 12 січня 1918 р., при міністерстві внутрішніх справ складалася ще одна комісія, яка мала займатися технічною стороною проблеми.

14 січня означеною комісією, за поданням військового міністерства, було ухвалено створити при політичному відділі міністерства міжнародних справ окрему комісію для остаточного вирішення організації виїзду. В місцях проїзду через фронт —

Броди, Сарни, Маєвичі, Троянівка — створювалися контрольно-пропускні пункти. Вирішено було також відрядити до Брест-Литовська Б. Вайшельбаума як представника від біженських організацій для участі в переговорах по заключенню конвенції в справі проїзду через фронт виселенців, біженців та інших категорій населення⁹⁰.

Однак, справа рухалася дуже повільно. 20 березня 1918 р. зовнішньополітичне відомство взагалі отримало від міністерства внутрішніх справ повідомлення, що виїзд галичан — виселенців буде можливий лише після ратифікації мирного договору⁹¹.

При міністерстві закордонних справ була створена й комісія по обміну військовополоненими. Про це свідчить лист міністерства від 27 березня, в якому воно прохало військово міністерство призначити сотника Першої української дивізії М. Пашенко її постійним членом, як представника військовополонених⁹².

13 квітня в РНМ про становище в Холмщині та Підляшші докладав О. Скоропис-Йолтуховський — комісар цього краю. З його повідомлення з'ясувалося, що вся окупована українська територія поділена на сфери впливу германської і австрійської влади. Український комісаріат Холмщини і Підляшшя був визнаний лише німцями і то тільки формально. Ніяких адміністративних функцій йому не передавалося, а місцеве самоврядування не організоване, тому комісаріату і на місцях не було на кого опертися. В цих складних умовах, зважаючи, що на останньому лежала велика моральна відповідальність, було вирішено продовжити роботу комісаріату Холмщини і Підляшшя для охорони інтересів української людності і підготовки краю для управління ним українським урядом⁹³.

Важливим напрямком діяльності секретарства була проблема охорони прав і інтересів українців у Росії. Вже після проголошення УНР, 28 листопада, це питання розглядалося в засіданні Генерального секретаріату. Вирішено було визначитися із відповідними заходами після переговорів з Москвою⁹⁴.

В справі охорони інтересів українців в Росії комісар в справах України у Росії П. Стебницький повідомляв 2 грудня Генеральний секретаріат, що ним була організована реєстраційна комісія для видачі посвідчень громадянина України. Він також вимагав

чітких інструкцій про критерії видачі таких документів. Було ухвалено, у зв'язку із проголошенням УНР, посаду комісара перетворити на посаду представника УНР при російському уряді із зобов'язаннями охорони інтересів українських громадян та формально вимагати від Раднаркому охорони громадян України, а фактично здійснювати її силами українських військових частин⁹⁵.

Наступного разу це питання розглядалося в засіданні Генерального секретаріату 6 грудня. О.Шульгиним була внесена пропозиція організувати в Петрограді і Москві «бюро-комісаріат» по охороні прав громадян УНР. В результаті останньому було доручено скласти проект закону «про способи охорони громадян УНР» на території колишньої Російської імперії⁹⁶.

А вже 11 грудня у зв'язку із військовим конфліктом між Україною та Росією Генеральний секретаріат розглянув справу ліквідації комісаріату в Петрограді, однак до розробки загального проекту організації українських консульських служб це питання було відкладене, а справу охорони громадян УНР та їх майна доручили виконувати Українському революційному штабу в Петрограді⁹⁷.

З другої половини осені 1917 р. до УЦР, її Генерального секретаріату почали надходити численні листи від селян-українців Саратовської, Самарської та Пензенської губерній про утиски з боку російських селян та проханням про негайне переселення в Україну. За повідомленням, надісланому Пензенською губернською українською радою (27 листопада 1917 р.), в губернії проживало біля 20 тисяч селян-українців, переселених царським урядом з українських земель. Як вказувалося в листі, життя селян ставало все більш складним в умовах утисків з боку місцевого населення — пограбування, підпали, крадіжки худоби та хліба і т.ін. Спроби захистити свої права — звернення до місцевої влади — стан речей не поліпшували. Тому, на думку української ради, єдиним виходом з складної ситуації було поступове переселення селян в Україну⁹⁸. В грудні 1917 р. Пензенська губернська рада українців надіслала листа до УЦР із проханням допомоги в справі переселення селян-українців⁹⁹.

Листи такого ж змісту були отримані і від Союзу селян-українців Саратовської губернії. Генеральне секретарство міжнародних справ у відповідь зробило кілька кроків в напрямку

вирішення цієї проблеми. Воно звернулося до комісарів російських губерній з інформацією про утиски українців-переселенців та наполегливим проханням вжити негайних заходів по охороні прав, майна та життя останніх і сприяти їх від'їзду на батьківщину, видавши відповідні посвідчення та забезпечивши транспортом. Аналогічне звернення було відправлено і на ім'я Балашівського повітового комісара Саратовської губернії¹⁰⁰.

В грудні секретарство міжнаціональних справ зробило запит до секретарства земельних справ — де на території України можна було б оселити селян, що мали повернутися з Росії через утиски. 21 грудня воно отримало відповідь, в якій, посилаючись на неприйняття УЦР земельного законопроекту, земельне секретарство вказати місце можливого поселення українських селян Пензенської та Саратовської губерній не мало можливості. Однак, вказувалося, що найбільша кількість вільних земель знаходилася на Херсонщині¹⁰¹. Про ці заходи секретарство міжнаціональних справ повідомляло українські організації в Росії.

Очевидно, що цього було недостатньо. Про це свідчить запит міністерства внутрішніх справ до міністерства справ закордонних від 11 січня 1918 р. В ньому повідомлялося, що до МВС зверталася велика кількість українців Пензенської, Самарської, Сизранської та інших губерній Росії із закликом про допомогу. Українських селян зовсім виганяли зі своїх земель. Міністерство внутрішніх справ пропонувало вжити найрішучіших заходів: звернутися до російського уряду з проханням припинити утиски, а в разі їх продовження, вказати, що уряд УНР буде вимушений виселяти росіян-переселенців з українських земель, щоб звільнити землю для селян-українців, яких змусили повернутися неможливі умови життя в Росії¹⁰².

Документи, виявлені автором, свідчать, що до цього питання український уряд повернувся весною 1918 р. Зокрема, 17 квітня 1918 р. РНМ УНР направила ноту Раді Народних Комісарів, яка містила такі основні тези. Вимога припинити незаконне переслідування осіб українського походження, які проживали на території Росії. Визнати обраних українською людністю в російських губерніях осіб, що представляли їх інтереси, тимчасовими представниками уряду УНР з правами та обов'язками консулів.

Як такими пропонувалося вважати голову Комітету українського громадянства в Петрограді і голову Ради української колонії в Москві. Українцям, які мали посвідчення громадян УНР пропонувалося не перешкоджати у виїзді в Україну, а також дозволити вільний друк українських видань та торгівлі українськими книгами в Росії¹⁰³.

Находили до УЦР і прохання українського населення прикордонних з Росією повітів, де більшість населення складали етнічні українці, про приєднання до УНР. Так, зібрання Путилівського повіту Курської губернії 1 грудня 1917 р. вирішило приєднатися до УНР. Міністерство закордонних справ 16 грудня внесло проект закону про таке приєднання на розгляд Малої Ради¹⁰⁴.

З аналогічним проханням звернулися й жителі Мозирського повіту. З м. Мозира в березні 1918 р. до Києва приїхала делегація з чотирьох почесних суддів для вирішення цієї справи. Однак, в квітні міністерство закордонних справ констатувало, що питання про остаточне прилучення Мозирського повіту може бути вирішено лише у майбутньому, але український уряд зацікавлений у такому приєднанні¹⁰⁵.

Таким чином, в конкретних умовах кінця 1917 р. — початку 1918 р., уряд УНР мало що міг зробити для тих українців, які волею обставин опинилися поза її межами і потребували допомоги. Офіційні звернення та вимоги до російської влади суттєво на могли зарадити тяжкому становищу українців у Росії, враховуючи ворожі стосунки між двома країнами та наростання хаосу в їх соціальному житті.

Центральна рада і проблема створення центрального однорідно-соціалістичного уряду Росії

Протягом листопада-грудня 1917 р. Центральна Рада та український уряд багато уваги, зусиль та часу витратили на спроби сформувати загальноросійський уряд на федеративних засадах. Це питання фактично стало головним в засіданнях Малої Ради та Генерального секретаріату у вказаний період. Саме на цьому етапі Українська Народна Республіка вийшла на міжнародну арену, а в її уряді з'явилося закордонне відомство — в грудні секретарство міжнаціональних справ було перетворено на генеральне секретарство міжнародних справ.

Відомо, що з початку існування УЦР одним з головних її гасел було перетворення Російської імперії на «демократичну федерацію вільних народів». Тому наприкінці осені 1917 р., у зв'язку з припиненням діяльності Тимчасового уряду та початком укладання перемир'я на Румунському фронті, Центральна Рада та її лідери впритул підійшли до здійснення цього проекту.

Переговори про створення загальноросійського уряду велися і в Ставці Верховного головнокомандуючого 4–11 листопада 1917 р. В них взяли участь представники Загальноармійського комітету, створеного есерами комітету «Спасения Родины и революции», Вікжеля (Всеросійський виконавчий комітет залізничної профспілки), партії кадетів, есерів, народних соціалістів. Перебували в Ставці і представники Центральної Ради — Д. Дорошенко та О. Лотоцький. Однак, дійти згоди сторони не змогли і домовленостей досягнуто не було.

В засіданні Генерального секретаріату 9 листопада було заслухано доклад його голови В. Винниченка про хід цих переговорів. Під час дебатів та обговорення справи миру було внесено постанову, в якій зазначалася принципова позиція членів Генерального

секретаріату з цих питань. Вони висловилися за негайне заключення миру. Переговори в справі миру мав вести лише уряд, визнаний всіма народами Росії. Більшовицький уряд в Петрограді не мав такого визнання. Центральний російський уряд мав бути однорідно-соціалістичним*, утвореним спільними силами урядів України, Дону, Кавказу, Кубані та інших областей разом із «центральними органами всеросійської революційної демократії». Тому необхідно було негайно приступити до переговорів з останніми в цій справі¹⁰⁶.

11 листопада в засіданні Малої Ради В.Винниченко доповів про заходи, які було вжито Генеральним секретаріатом в справі миру та утворення центрального уряду. Зокрема, він повідомив, що в загальноармійській комітет при ставці Верховного головнокомандуючого та ставку Південно-Західного фронту було передано постанови ГС від 9 листопада. Були також проведені переговори з Доном по прямому дроту. Із Ставки була отримана відповідь, що вона цілком поділяє позицію Генерального секретаріату, але допомога з її боку може бути тільки моральною у зв'язку з тим, що реальних сил в ставці на той час не було. Після дебатів Мала Рада схвалила всі пропозиції Секретаріату та доручила останньому вести подальшу працю в цьому напрямку¹⁰⁷.

Треба сказати, що процеси, які відбувалися в Україні після Лютневої революції, були схожими з подіями в інших національних регіонах Російської імперії. Так, на Доні Великий військовий круг війська Донського в червні 1917 р. організував Донський військовий уряд в Новочеркаську з представників військових, козаків та населення краю, який перебрав на себе місцеве самоврядування, а згодом, після Жовтневого перевороту в Петрограді, всю виконавчу державну владу в Області Війська Донського до створення законної всеросійської влади. Його очолив обраний отаманом генерал О. Каледін. Постановою Кругу

---

*Створення «однорідного соціалістичного уряду» передбачало входження до його складу представників тільки соціалістичних партій. Вперше ідея створення такого уряду була висловлена на Демократичній нараді (вересень 1917 р.) в Петрограді. Другий раз вимога створення такого уряду була висунута Вікжемлем 26 жовтня 1917 р., як протипага більшовицькому Раднаркому, яка фактично узурпувала владу в країні.

головою правління краю став Військовий Отаман, що обирався Військовим Кругом¹⁰⁸. Донський уряд бачив майбутню організацію Російської імперії на засадах федерації демократичних республік.

Весною 1917 р. в Катеринодарі на з'їзді кубанського козацтва було створено Кубанську крайову військову раду та обрано тимчасовий уряд на чолі з отаманом полковником О. Філімоновим. За свідченням дослідника М. Матвієнко, населення Кубанської області було поділено на два політично ворожих табори — козаків та «іногородніх». Це було обумовлено тим, що козацтво, яке складало меншість населення (42,9%) володіло 78% землі. До того ж, 80% «іногородніх» становило українське населення¹⁰⁹. 7 жовтня 1917 р. Кубанська військова рада проголосила себе крайовою владою, обрала парламент — Законодавчу Раду та сформувала уряд на чолі з Л. Бичем.

З метою найшвидшої організації Росії на федеративних засадах 20 жовтня 1917 р. в м. Владикавказ був створений «Південно-Східний союз козачих військ, горців Кавказу і вільних народів степів». До нього увійшли: донські, кубанські, терські та астраханські козачі війська (згодом — Уральське козаче військо), народи Дагестану, Закавказського округу, Терського краю, терські народи Кубанського краю, народи Сухумського округу, степові народи Терського краю та Ставропольської губернії. За угодою всі члени союзу зберігали незалежність свого внутрішнього життя. Метою союзу була підтримка інших народів у їх прагненні до федерації, сприяння центральній владі у веденні війни, укладанні миру та забезпечення порядку на території союзу¹¹⁰. Очолив «Південно-Східний союз» генерал О. Каледін. Після більшовицького перевороту в Петрограді О. Каледін оголосив про перебирання урядом на себе всієї повноти влади в краї.

Вже 16 листопада в Катеринодарі було створено союзний уряд. У виданій 28 листопада декларації визнавалося, що найліпшою державною організацією Росії є демократична федеративна республіка. В документі вказувалося на необхідність участі Південно-Східного Союзу в державному будівництві поряд з іншими російськими народами і декларувався принцип права на самовизначення та невтручання у внутрішні справи

останнього. Окреслювалися також головні завдання союзного уряду: боротьба з анархією, зміцнення революційних свобод, норм суспільно-політичного життя та створення твердої краювої та союзної влади, спираючись на станичне, сільське та міське населення. В декларації уряд знімав з себе відповідальність за наслідки сепаратного миру¹¹¹.

15 листопада 1917 р. в Тифлісі був утворений Закавказький комісаріат (з представників вірменів, грузинів та азербайджанців) та об'єднаний уряд, до якого увійшли члени національних політичних партій, на чолі з Є. Гегечкорі.

19 грудня 1917 р. генеральний секретар О. Шульгин отримав телеграму з Томська про утворення в Сибіру автономної влади. Надзвичайний Сибірський краєвий з'їзд, визнаючи, що проведення Всеросійських Установчих зборів було єдиним порятунком для Росії і що останні можуть бути скликані лише на підставі міцного єднання всіх регіонів Росії, утворив орган виконавчої влади — Краєву Сибірську Раду та призначив на 7 січня 1918 р. відкриття краювої думи із законодавчими функціями в м. Томськ¹¹². Головним завданням Тимчасової Сибірської ради було створення підвалин автономії краю та підготовка скликання Сибірської думи.

Отже, повертаючись до заходів українського уряду в справі федералізації Росії, вкажемо, що 10 листопада в засіданні Генерального секретаріату було заслухано доклад В. Мазуренка про переговори з урядом Дону про складання центрального уряду¹¹³. Згідно отриманої інформації, того ж дня в Новочеркаську відбулася нарада з приводу пропозиції ГС після чого останній мав бути повідомлений про рішення Донського уряду¹¹⁴.

14 листопада ГС вирішив надіслати члена УГВК М. Левицького на Дон для переговорів з місцевим урядом. Але наступного дня замість М. Левицького запропонували кандидатуру офіцера полку ім. Б. Хмельницького М. Галагана.

В середині листопада Генеральний секретаріат був змушений зв'язатися з військовим урядом Дону щодо проблеми запровадження військового стану на Донбасі. 17 листопада відбулися переговори по телефону М. Порша з представником військового уряду Дону Поляковим (до того вони кілька разів зривалися).

Українська сторона поінформувала представника Донського уряду, що до Генерального секретаріату зверталися представники робітничих і селянських організацій Катеринославської губернії та Донської області про загострення ситуації у зв'язку з постановами донської влади від 2 листопада, що призвело до свавілля адміністрацій заводів і шахт, виселення членів робітничих організацій зі своїх помешкань, сутичок між робітниками і козаками. Після Жовтневого перевороту голова Донського військового уряду генерал О. Каледін прийняв на себе всю повноту влади та запровадив військово-політичне положення на Донбасі. 2 листопада військовий стан був поширений на Ростовський, Таганрозький і Черкеський округи. Було розпущено ради робітничих депутатів та інші політичні і громадські організації. До 45-ти населених пунктів були введені козачі військові підрозділи. З цього приводу Генеральний секретаріат висловив протест, оскільки на території Ростовського та Таганрозького округів проживало багато українців.

На цей запит Поляков відповів, що військовий уряд розумів ті наслідки, які чекають країну в результаті розвалу вугільної промисловості і тому робив відповідні заходи для забезпечення нормальних умов праці. Він також запропонував Генеральному секретаріату перевіряти факти, які йому були надані. І в тому разі, якщо вони дійсно мали місце, військовий уряд «ніколи не відмовить від співпраці Секретаріату в справі вияснення дійсного становища ... та намірів військового уряду»¹¹⁵.

Відповідь на свій протест Секретаріат одержав наприкінці листопада. В ній, зокрема, зазначалось, що заходи Донського уряду були спрямовані на боротьбу з анархією і агітацією та констатувалося, що останній дотримувався позиції невтручання у внутрішні справи УНР. Одночасно, між Генеральним секретаріатом та Донським урядом було досягнуто домовленості про взаємний пропуск військ: козачих частин на Дон та українських в Україну¹¹⁶.

23 листопада В. Винниченко виступив зі спеціальною доповіддю, в якій стверджував, що «попередній спосіб формування уряду з Петрограда тепер нікого не може задовольнити»¹¹⁷, а в вечірньому засіданні Генерального секретаріату того ж дня було

ухвалено звернутися до всіх крайових урядів Росії та Раднаркому в Петрограді з проханням організувати нараду для утворення загальнодержавної влади з представників цих урядів в Києві. Звернення було надіслано урядам Південно-Східного союзу козаків, горців і народів вільних степів, до Петрограду та до Тимчасової Сибірської обласної ради Сибірської республіки. В документі зазначалося, що в умовах переговорів про мир, що розпочалися, та необхідності розробки положень загального демократичного миру, останні можуть бути висунуті лише загальноросійською авторитетною владою. Тому Генеральний секретаріат звернувся до урядів Кавказу, Сибіру, Молдавії, Криму, Башкирії та інших організованих областей, а також до Раднаркому з пропозицією негайно приступити до переговорів з ГС про створення уряду Росії на платформі заключення демократичного миру та своєчасного скликання Всеросійських Установчих зборів¹¹⁸.

4 грудня було вирішено призначити членів УЦР М. Галагана і Є. Онацького представниками українського уряду при урядах Закавказзя, Південно-Східного союзу та Дону. Також було ухвалено надіслати всім автономним краям Росії «Ноту Генерального секретаріату урядам республік, утворених на території Росії». Вона була розіслана 5 грудня 1917 р. Нею повідомлялось, що на заяву ГС від 25 листопада про запрошення представників крайових урядів до переговорів про складання центрального російського уряду, ГС не отримав відповіді, окрім Донського військового уряду, який погодився на утворення однорідного соціалістичного уряду на федеративних засадах. В ноті ще раз декларувалися загальнодержавні підвалини та демократичні засади, на яких має бути утворений такий уряд. Наголошувалося, що Генеральний секретаріат буде рішуче боротися проти замахів на права УНР та надасть підтримку всім вільним, демократичним республікам Росії. Нота закінчувалася твердженням, що за умови згоди крайових урядів з позицією України, Секретаріат не бачив реальних перешкод на шляху формування центрального уряду¹¹⁹.

Слід вказати, що 6 грудня в «Народній волі» було подано інформацію з посиланням на В. Винниченко, про прибуття до Києва двох делегацій — від Кубанської і Донської областей в

справі організації загальноросійської влади. Один з членів делегації Черемшанський просив український уряд відрядити відповідну делегацію Генерального секретаріату на Дон разом з Шапкіним, щоб з'ясувати позиції сторін. ГС вирішив зачекати з посилкою делегації, доручивши делегації Південно-Східного союзу по поверненню на Дон повідомити місцевий уряд про позицію УЦР¹²⁰. ГС також додав, зважаючи на вище викладені події, що першою умовою переговорів «мусить бути воля революційних організацій на Дону, Кубані. Тільки тоді ГС буде говорити з козаками, коли почує, що на Дону не робиться ніяких утисків над робітничими і солдатськими товариствами»¹²¹.

Такі вимоги українського уряду, суто соціалістичні за своїм характером, були у той час мало доречними, зважаючи на те, що, по-перше, він не просто планував взяти безпосередню участь в організації всеросійського уряду, а й зробив перші кроки в цьому напрямі. По-друге, вже через кілька днів видав вищевикладене звернення саме до автономних урядів на території Росії, а не до місцевих революційних організацій чи партій.

10 грудня 1917 р. українські представники М. Галаган та Є. Онацький прибули до Катеринодара для переговорів про організацію центральної федеративної влади. В результаті з'ясувалося, що союзний уряд одержав ноту Генерального секретаріату від 25 листопада, але не дав відповіді, зважаючи, що вирішення питання можливе при наявності сталих національно-територіальних одиниць, чого в Росії на той час не було. Рада Народних Комісарів союзний договір не визнала і вступати з нею в переговори союзний уряд вважав неможливим. Тим більше, що участь в спільному уряді, як вказали його представники, мала накладати обов'язки та відповідальність за ведення мирних переговорів, що проводила РНК. Таку відповідальність ані матеріальну, ані моральну брати на себе союзний уряд ні в якому разі не збирався. Як підкреслював в своєму звіті Генеральному секретаріату М. Галаган, в своїй політиці останній приділяв велику увагу можливості приєднання Сибіру (як вихід до зовнішніх зносин, насамперед, з Америкою) та Туркестану (як джерело сировини для розвитку власної промисловості).

Під час перебування в Катеринодарі посланців УЦР до союзного уряду звернувся американський консул із пропозицією про продаж зброї на дуже вигідних умовах. Консул також радив заключити союз з Україною для захисту своїх інтересів проти німців.

З переговорів стало також зрозумілим, що з урядом Південно-Східного Союзу досягти порозуміння про складання загально-російського уряду не вдасться. Головні розбіжності полягали в тому, що останній мислив його з багатьма ознаками конфедерації та мав складатися з окремих договорів з кожною національною одиницею. Це було підтверджено і в засіданні союзного уряду 14 грудня, в якому його головою Варламовим було оголошено декларацію Генерального секретаріату. В ході її обговорення з'ясувалося, що неприйнятним є тільки один пункт декларації — створення однорідного соціалістичного уряду. В результаті переговорів до української сторони був висунутий ряд вимог та умов: пропуск через територію України військових частин; обмін боєприпасами; згода УНР на спільну економічну боротьбу проти більшовиків; зв'язок між штабами; упорядкування спільних залізниць; вплив на Чорноморську флотилію з метою переконання останньої не виступати проти козаків та використання її для перевезення війська Кавказького фронту.

На думку вченого В. Матвієнко, «попри суттєві внутрішньополітичні розбіжності з радикально налаштованою Центральною Радою, військовий уряд Дону свідомо йшов на співпрацю з Києвом, погоджуючись із його провідною роллю в процесі федералізації Росії»¹²².

М. Галаган та Є. Онацький 12 грудня були прийняті головою Кубанського військового уряду Л. Бичем. Його позиція цілком збігалася з позицією Союзного уряду. Того ж дня українська делегація взяла участь в засіданні Кубанської Краєвої ради, наступного дня — у спільному засіданні Козачої Краєвої ради та з'їзду іногородніх. Треба відзначити, що в напрямку зближення Кубані й України лідери Крайової Ради були налаштовані досить прохолодно. 16 грудня українська урядова делегація була присутня в засіданні Донського військового уряду в Новочеркаську. Як з'ясувалося, останній був ознайомлений з нотою Генерального

секретаріату, але прислати до центрального уряду соціаліста не мав змоги, бо такого в його складі просто не було.

На черговий запит українських представників до Донського уряду була отримана відповідь його голови М. Богаєвського, що уряд визнавав принцип федерації і був готовий взяти участь в федеративному уряді, навіть соціалістичному, якщо він буде мати силу й авторитет.

Однак, враження від цієї подорожі, як це впливає зі звіту М. Галагана ГС, було таким, що федеративний принцип не був сталим переконанням членів Союзного уряду. Проте, останній надіслав свого представника підесаула Шапкіна до Києва.

Про свою поїздку на Дон і Кубань в засіданні уряду звітував М. Галаган. Він повідомив, що уряд в Катеринодарі схилився більше до створення не федерації, а конфедерації. Відхилив він й ідею однорідно-соціалістичного уряду, аргументуючи це тим, що в його складі нема соціалістів. Донський уряд не визнавав миру, підписаного Раднаркомом і участі в мирних переговорах брати не збирався. На думку М. Галагана, політика Донського уряду чисто «козацька, кастова»¹²³.

Отже, загальним результатом переговорів стало розуміння, що місцеві військові уряди не поділяли послідовно-демократичних поглядів; принципу федерації дотримувалися лише на Кубані і далеко не всі на Дону. Всі уряди висловили свою згоду взяти участь в складанні центрального російського уряду, однак на перешкоді стояла вимога ГС про створення його на однорідно-соціалістичних задач¹²⁴.

Трохи пізніше, 4 січня 1918 р., УЦР отримала телеграму з Оренбурга, в якій повідомлялося, що проект перебудови Росії за федеративним принципом підписав Краєвий з'їзд башкирів і підкреслювалося, що з'їзд цілком схвалює рішення України про підпорядкування собі Південно-Західного фронту та ініціативи УЦР в напрямку створення союзного уряду автономних народностей та країв Росії¹²⁵.

Порозумітися з УЦР про створення нового центрального уряду намагалися і члени усунутого від влади Тимчасового уряду. В середині листопада 1917 р. до Києва прибув колишній товариш міністра внутрішніх справ Тимчасового уряду Хижняков, який

поінформував УНР, що в Москві демократичні кола вважали за необхідне утворити новий центральний однорідний соціалістичний уряд за участю представників демократичних урядів, а також з деяких колишніх членів Тимчасового уряду без більшовиків. З повідомленням про цей візит виступив в засіданні Генерального секретаріату О.Лотоцький. Він також відзначив, що організація нового центрального уряду передбачалася в Києві і якщо на те буде згода українців, то з Петрограду одразу виїде представник для офіційних переговорів. Однак, ГС вирішив, що останній не може входити в офіційні переговори з представниками Тимчасового уряду через невиразне становище уряду — частина членів арештована, інша перебувала невідомо де, а від імені уряду видавалися ніким не підписані відозви.

В цьому ж засіданні ГС знову наголошувалося, що він бере ініціативу по створенню центрального уряду в свої руки, для чого було визнано бажаним вжити певних заходів. Переговори, на думку генеральних секретарів, треба було провести з представниками автономних областей, і з демократичними колами в Петрограді, в тому числі і з більшовиками, що мали великий вплив. Уряд повинен бути утворений однорідний соціалістичний на федеративній основі. Було ухвалено надіслати до Петрограда делегатів для проведення таких переговорів¹²⁶. Передбачалося, що місцем перебування федеративного уряду може стати Могильов, а згодом останній сам мав визначитися з місцем свого перебування.

З середини листопада 1917 р. почалося загострення стосунків з Раднаркомом Росії. 17 листопада відбулися телефонні переговори М. Порша та С. Бакинського (члена Київського обласного комітету РСДРП(б)) з представником Раднаркому Росії Й. Сталіним. В ході розмови з'ясувалося, що хоча більшовицький уряд декларував право націй «на самовизначення аж до відокремлення й утворення самостійної держави»¹²⁷, однак дотримувався думки, що Центральна Рада не є демократичним органом і не відображає інтересів робітників і селян України. Тому Й. Сталін підтримав С. Бакинського в необхідності скликання з'їзду рад України. На конкретні запитання про переїзд українських військових частин Петроградського округу в Україну та пересилку

грошей всім відділам Державного банку в Україні для обслуговування фронту і тилу, російська сторона відповіла, що повідомить про ці питання Раднарком і зробить всі необхідні заходи.

В надзвичайному засіданні Малої Ради 19 листопада виступив меншовик М. Балабанов з вимогою визначити позицію Малої Ради до більшовицької влади та до справи миру. В ході обговорення проблеми український соціал-демократ Є. Неронович відзначив, що «тепер уже на народних комісарів говорити «так звані» пізно», воно є «справжнім реальним правительством Великої Росії»¹²⁸ і зачитав резолюцію Всеукраїнської Ради військових депутатів. В резолюції вказувалось, що в справі укладання миру Центральна Рада через свій Генеральний секретаріат має порозумітися з Раднаркомом та демократіями різних областей Росії та негайно приступити до розв'язання справи загальнодемократичного миру¹²⁹

24 листопада С. Петлюра доповів Генеральному секретаріату про розмову по телефону з М. Криленко. На запит останнього про дозвіл пропуску більшовицьких військ на Дон через територію УНР та затримання козачих частин в Україні, ГС ухвалив відправити М. Криленко рішення, в якому повідомлялось, що, на його думку, конфлікт з Доном треба розв'язувати шляхом порозуміння з місцевим урядом. Виконавчий орган Центральної Ради категорично відмовив пропустити більшовицькі війська через територію України на Дон, бо це могло спричинити криваві сутички. Також ГС не вважав можливим силою утримувати в Україні «донців». З приводу інформації про утиски робітничого руху на Дону, Секретаріат повідомив М. Криленко, що вже мав розмову з представниками уряду О. Каледіна і вони погодилися з'ясувати цю справу. На запрошення М. Криленка прислати українського представника в комісію по заключенню миру, Генеральний секретаріат через невизначеність в яку саме комісію надійшло запрошення — по укладанню миру, чи тимчасового перемир'я — нічого конкретно не відповів¹³⁰.

А вже 28 листопада в засіданні Малої Ради голова ГС відповідав на інтерпеляцію А. Тьомкіна від російських соціалістів-революціонерів, російських соціал-демократів та Бунду, яку політику має проводити ГС в справі миру, якщо його

ініціатива по організації центральної російської влади буде невдалою і як український уряд ставиться до прав і рішень майбутніх Всеросійських Установчих зборів. В. Винниченко не сказав нічого принципово нового. Він, зокрема, підтвердив, що передбачити майбутнє український уряд не може, але буде докладати зусиль в напрямку створення центрального уряду. Що ж до Всеросійських Установчих зборів, то виконачий орган УЦР буде всіляко допомагати їх скликанню, українські ж делегати на Установчих зборах мають відстоювати принцип федерації¹³¹.

В останніх числах листопада, а саме 30 числа, ГС у зв'язку з протиукраїнською агітацією в Росії та розповсюдженням чуток, що УЦР веде таємні переговори з донськими козаками за спиною Раднаркому, видав спеціальну заяву про відношення ГС до Ради Народних Комісарів. В ній зазначалося, що виконавчий орган УЦР проводить цілком відкриту роботу по створенню центрального уряду, вживши певних заходів. З огляду на те, що ГС не вважав Раднарком урядом всієї Росії, оскільки його підтримувала тільки частина російської демократії, а уряди Сибіру, Поволжжя, Кавказу, Криму, Дону, Бессарабії і Білорусії не визнавали народних комісарів урядом Росії, і доки не сформований центральний уряд, Генеральний секретаріат не вважав за можливе стати на бік тієї чи іншої області. Тому останній не затримував козачі військові формування на території УНР і вважав неприпустимим перешкоджати виїзду українських частин з Росії в Україну. В документі знову декларувалася позиція ГС щодо стану робітничих організацій в Донській області. В заяві підкреслювалося, що Генеральний секретаріат проводить в життя цілий ряд реформ та стоїть на платформі збереження демократичних свобод. Тому «всякі спроби силою порушити той лад, який твориться організованою демократією України, він рішучо і так само силою буде подавляти в корені»¹³². Малося на увазі роззброєння ряду військових частин, коли Київський військово-революційний комітет на чолі з Л. Пятаковим вирішив 29 листопада розпочати збройне повстання проти УЦР. Операцією по роззброєнню двох авіапарків, двох батальйонів, артилерійського дивізіону та інших військових частин керував полковник Ю. Капкан. Вранці 30 листопада був заарештований Л. Пятаков та кілька керівників рад

і профспілок. Отже, перша спроба більшовиків захопити владу в Києві була невдалою. Проте, політична організація, яка зробила спробу військового перевороту, продовжувала легально діяти та вести антиурядову агітацію — жодних репресивних заходів з боку української влади вжито не було. 4 грудня секретар М. Ковалевський поінформував ГС про повідомлення комісарів В. Оболенського і Г. Пятакова, що з огляду на роззброєння більшовиків гроші на рахунок Київського державного банку надходити не будуть, доки не будуть визнані комісари Київської ради робітничих депутатів. У цьому зв'язку було вирішено припинити постачання продовольства до Росії, відпускаючи його тільки за наявні гроші. Це стосувалося також Західної та Північної армій¹³³.

А вже 4 грудня до Києва телеграфом був переданий «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради». Він свідчив, що спроби відсторонити УЦР від влади шляхом втручання в окремі ланки внутрішнього життя України не дали результату, на який вони були розраховані. З документу випливало реальне ставлення Раднаркому до України. З одного боку він визнавав національні права та незалежність УНР, а з другого, в ультимативній формі вимагав визнати більшовицькі ради і вступити до громадянської війни, тобто пропустити більшовицькі загони на Дон, з урядом якого Раднарком перебував у стані війни.

У відповідь Генеральний секретаріат склав та затвердив «Відповідь Генерального секретаріату на Маніфест Раднаркому» (5 грудня 1917 р.), де викладалася позиція України. Вимоги Раднаркому ГС вважав грубим втручанням у внутрішні справи та життя УНР. Тому останньому пропонувалося припинити ворожу діяльність проти України, її військових частин та не заважати Генеральному секретаріату в його праці. «Стан війни між двома державами Російської Республіки Генеральний Секретаріат вважає смертоносним для діла революції й для перемоги інтересів робітників та селян»¹³⁴.

Про обмін цими документами О. Шульгин інформував Малу Раду 5 грудня. При обговоренні ультиматуму РНК представники всіх фракцій висловились проти дій петроградського уряду. При цьому зазначалося, що незважаючи на лозунги прав націй, його

політика виявилася такою ж централістичною, як і політика Тимчасового уряду. В деяких виступах висловлювалися застереження, що ультимативні вимоги більшовицького уряду «це тільки початок агресивних заходів» проти України. Таким чином, дії ГС Мала Рада схвалила, додавши, що український уряд має вжити всіх заходів, щоб не допустити «пролиття крові української та великоруської демократій»¹³⁵.

Далі події розвивалися наступним чином. В засіданні Малої Ради 4 грудня голова Центральної Ради М. Грушевський зачитав телеграму командуючого Румунським фронтом, в якій повідомлялося про початок переговорів про перемир'я. З приводу цієї події визначилися дві позиції. З одного боку, соціал-демократ Є. Неронович та соціал-революціонер М. Чечель висловилися за оголошення перемир'я на Румунському і Південно-Західному фронтах від імені незалежної Української держави. З другого боку, М. Балабанов від меншовиків та Гольдман від «Поалей-Ціону» виступили за ведення переговорів про мир повноважною російською владою. Останню позицію підтримав й голова Генерального секретаріату В. Винниченко, вкотре зауваживши, що необхідно негайно приступити до складання центрального уряду. В результаті, наступного дня, 5 грудня, була видана «Нота Генерального секретаріату урядам республік, утворених на території Росії», про яку йшлося вище.

А вже 15 грудня Раднарком Росії уклав угоду про перемир'я з країнами Четвертого союзу, тим самим поставивши Україну перед фактом, що проект створення центрального федеративного уряду, на здійснення якого було витрачено стільки часу та зусиль, виявився утопічним. Політичні події знов випереджали політику Центральної Ради, у зв'язку з чим перед українським урядом впритул постало питання про оголошення УНР незалежною державою.

Однак, УЦР, як і раніше, не поспішала з ухваленням особливо серйозних та важливих рішень, важко відмовляючись від старих гасел, відкинутих швидкоплинним часом.

Так, в засіданні Генерального секретаріату 20 грудня 1917р. О. Шульгин доповідав про розмову В.Винниченка з представниками Київської ради солдатських депутатів, в ході якої пролунала

думка, «що Українська Республіка швидче буде воювати з Доном, ніж його підтримувати»¹³⁶, що справило прикре враження на козаків. В ході обговорення цієї інформації і пояснень В. Винниченка, що український уряд не бажає втручатися у внутрішнє життя Дону, була знов сформульована думка, що Україна стоїть перед необхідністю проголосити незалежність. До неї прилучився М. Шаповал, висловившись в тому сенсі, що умови, на яких ведуться мирні переговори та неясне становище УНР вимагали проголошення незалежності України. На його думку, «тільки тоді можна встановити справжні федеративні зв'язки і одночасно примусити і Сівит народних комісарів, і Дон виявити своє правдиве до нас відношення. Самостійна Україна стане суб'єктом міжнародного права, що улегшить її позицію на мирній конференції».¹³⁷ Проти цієї пропозиції виступив О. Золотарьов, аргументуючи свою думку тим, що від проголошення незалежності Україна сильніше не стане. М. Порш застерігав, що змінивши політичний курс, Україна може зіткнутися з економічними проблемами і запропонував запевнити козаків, що Генеральний секретаріат принципово не заперечує проти повернення козаків на Дон, але коли це може статися зараз відповісти немає змоги¹³⁸.

У відповідь на запрошення Раднаркому вступити з Україною в переговори про перемир'я ГС 24 грудня оприлюднив умови, на яких він може приступити до переговорів про припинення війни, оголошеної більшовицьким урядом Україні. Всього їх було сформульовано чотири: 1) припинення будь-яких військових операцій та виведення більшовицьких військ з території УНР; 2) офіційне визнання Раднаркомом УНР та заява про невтручання у внутрішні справи України; 3) федеративний зв'язок України і Росії, як і з іншими областями Росії, може бути встановлений лише окремими договорами; 4) «боротьбу з контрреволюцією однієї з республік, яка загрожує решті республік, можна вести також по згоді заінтересованих держав»¹³⁹. Того ж дня Генеральний секретаріат звернувся до країн — учасниць військових дій та нейтральних держав з нотою, яка вперше декларувала бажання УНР стати на шлях самостійних міжнародних відносин.

Таким чином, проект створення центрального федеративного уряду Росії здійснити не вдалося. Для цього був цілий ряд при-

---

чин. Перш за все, це розбіжності у поглядах на склад майбутнього центрального уряду між соціалістичною по суті Центральної Ради та урядів Дону і Кубані, небажання останніх мати справу з більшовицьким Раднаркомом та брати на себе відповідальність за наслідки сепаратного миру з країнами Четвертого союзу. А загострення стосунків і початок війни з більшовицькою Росією, укладання тимчасового перемир'я на Румунському фронті та сепаратні переговори Раднаркому з Німеччиною в Брест-Литовську змусили УЦР зробити певні кроки для захисту своїх інтересів на міжнародній арені, відклавши здійснення проєкту на другий план. Ще протягом грудня 1917 р., в той час коли українські представники вже брали участь в мирних переговорах в Брест-Литовську, українські лідери неодноразово поверталися до справи формування центрального уряду Росії.

Участь України у Брест-Литовських мирних переговорах

Вперше питання участі представника УЦР в роботі міжнародної мирної конференції було поставлено М. Ковалевським 19 жовтня 1917 р. в засіданні Малої Ради. Від імені фракції українських соціалістів-революціонерів він зробив заяву, що на той момент представники Тимчасового уряду вже обговорювали справу миру, а російські демократичні кола відрядили свого представника на Паризьку конференцію представників союзних держав. В наказі російському представникові було вміщено пункт про захист прав різних народів, але Україна та українські землі не згадувалися. Враховуючи також той факт, що міністр закордонних справ Тимчасового уряду вороже ставився до самовизначення України, М. Ковалевський запропонував Центральній Раді висловити протест з приводу мирної програми російської демократії, виробити свою позицію та домагатись участі українського представника в мирній конференції.

Обговорення цього питання продовжилося в засіданні 24 жовтня. Перед тим була створена комісія, яка розглянула справу миру і з докладом від імені цієї комісії виступив с.-д. М. Ткаченко. Був запропонований проект постанови, в якій говорилося про необхідність участі українського представника в майбутній мирній конференції. Проект викликав певні суперечки між фракціями. Хоча всі без винятку члени Малої Ради погоджувалися з необхідністю участі представника України в міжнародних конференціях, однак, характеристика російської демократії, поданої в проекті, вдавалася перебільшено різькою. Так, А. Ніковський (у.с.-ф.) заявив, що, на думку його фракції, «російська демократія просто не знайома як слід з економічними інтересами окремих країв, а може і цілої Росії, і через те представник її на конференції

не зуміє добре обороняти крайових інтересів»¹⁴⁰. Обговорення затягнулося, тому було вирішено внести це питання на сесію УЦР.

Тут доречно буде викласти перебіг низки листопадових подій 1917 р. В середині місяця Ставка верховного головнокомандуючого надіслала запит до УЦР, чи вважає вона можливим переїзд ставки з Могильова до Києва, про що Генеральний секретаріат повідомив Д. Одинець 17 листопада¹⁴¹. 18 листопада ГС ухвалив дозвіл на переїзд Ставки, але не до Києва, а до Ніжина, або Чернігова при умові офіційного звернення Ставки з цього приводу до українського уряду. Ставилася також вимога, що вона не буде політичним центром Тимчасового уряду. При Ставці мав бути створений комісаріат з представників демократичних організацій та федеративних урядів Росії.¹⁴²

Одночасно, в ході переговорів представників Центральної Ради О. Лотоцького і Д. Дорошенка з членами загальноармійського комітету в штабі Верховного головнокомандуючого 6 листопада було визначено такі позиції з приводу порушених Україною справ. Для зв'язку Штабу з виконавчими органами УЦР в справі українізації військових частин на фронті при Штабі має бути представник Генерального секретаріату, а ставка сприятиме територіальному формуванню українського війська. Для цього вона мала приступити до переведення українських частин з інших фронтів на Південно-Західний та Румунський фронти, та дозволити особове вилучення українців з кожної військової частини в окремі формування. Призначення начальників Київського та Одеського військових округів повинно було здійснюватися у згоді з Генеральним секретаріатом, це стосувалося й командного складу українських частин на фронті¹⁴³. Документ був підписаний заступником Верховного головнокомандуючого М. Духоніним.

21 листопада ГС заслухав інформацію О. Шульгина про зносини С. Петлюри з генералом Д. Щербачовим, командуючим Румунським фронтом, який прохав надіслати представника Генерального секретаріату для участі в переговорах в справі тимчасового перемир'я. Було обговорено питання і про об'єднання Південно-Західного та Румунського фронтів в Український фронт для сприяння процесу встановлення перемир'я та охорони

України. Після дебатів ухвалили вести переговори про мир від імені УНР та надіслати свого представника до Південно-Західного і Румунського фронтів¹⁴⁴.

Того ж дня відбулося надзвичайне засідання Малої Ради, яке відкрив М. Грушевський повідомленням про телеграму генерала Д. Щербачова, в якій останній повідомляв, що у згоді з румунським урядом він заключає перемир'я на Румунському фронті та розпочинає мирні переговори, на які запрошував представника Центральної Ради. В ході засідання виступило 10 промовців. Є. Неронович (укр. с.-д.) відзначив, що Україна повинна взяти в свої руки справу миру і використати ситуацію не для укладення сепаратного миру, а для досягнення загального миру після порозуміння з союзними урядами. З його уст пролунала пропозиція звернутись до «демократичних мас воюючих держав і разом з ними досягнути бажаного демократичного миру»¹⁴⁸. М. Чечель (укр. с.-р.) підкреслив, що в цьому питанні треба стояти на позиції незалежної країни та здійснювати свої державні права. Український соціаліст-федераліст М. Кушнір вказав, що в укладенні загального миру мають взяти участь всі європейські демократії. В своєму виступі М. Шац-Анін («серпівець» — євр. партія) наполягав на тому, що справу миру не може вирішувати частина Росії, а з попередніх заяв видно, що позиція Малої Ради змінюється на користь незалежної України. М. Шраг від фракції українських соціалістів-революціонерів зачитав резолюцію, в якій вказувалося на необхідність негайного перемир'я та переговорів про мир в загальноросійському масштабі. Йшлося в резолюції і про складання всеросійської однорідно-соціалістичної федеративної ради міністрів. Закінчувалася вона вимогою про укладення перемир'я на Південно-Західному і Румунському фронтах та посилкою представників для ведення переговорів у справі миру¹⁴⁶. Російський соціаліст-революціонер Й. Скловський виступив проти участі в переговорах і вимагав детальної інформації від Генерального секретаріату про пропозиції союзників. За участь УЦР в мирних переговорах висловився й представник фракції «Поалей Ціон» Гольдельман. М. Балабанов (рос. меншовик) від своєї фракції та фракції «Бунду» наполягав на першочерговості справи створення центрального уряду.

Про позицію Генерального секретаріату з цього питання доповідав В.Винниченко. Він відзначив, що Секретаріат поділяв позицію Малої Ради про потребу негайних переговорів про мир, про що було повідомлено послів союзних держав Англії і Франції. І хоча Генеральний секретаріат визнавав, що більшовицький уряд має певний вплив і тому ГС повинен порозумітися з Раднаркомом, він не відмовлявся від ідеї утворення центрального однорідно-соціалістичного уряду і вважав це своїм головним завданням¹⁴⁷. Посилка ж представників Секретаріату на фронт була необхідною.

Нарешті Мала Рада визначилася стосовно резолюції, поданої есерами та еседеками, ухваливши її більшістю голосів пізно ввечері. В ній підкреслювалося, що до того часу спроби скласти центральний уряд були невдалими і ця справа має вестися паралельно із укладанням миру. Тому УЦР приступає до активних мирних переговорів, для чого висилає на фронт представників Генерального секретаріату; та підготує звернення до союзних та ворожих держав із закликом розпочати мирні переговори, про що має бути повідомлений більшовицький уряд і краєві уряди Росії¹⁴⁸.

Рішення про посилку делегатів на фронт для участі в заключенні тимчасового перемир'я було ухвалено ГС 22 листопада 1917 р. На Південно-Західний фронт відряджалися товариш генерального секретаря внутрішніх справ І. Красковський та капітан О. Удовиченко, на Румунський фронт — член Центральної Ради М. Любинський та поручик М. Левицький. Їм були надані наступні інструкції. Комісари (так делегати називаються в документі) повинні підтримувати тісний контакт з Центральною Радою та Генеральним секретаріатом. Переговори вести в напрямку укладення загального демократичного миру. Українські представники мали поставити проблему передислокації українських військових частин, а також не торкатися питання про демобілізацію, вважаючи її неприпустимою. Комісарам доручалося внести пропозицію про звільнення та обмін заложниками і стояти на ґрунті небажаності обміну військовополоненими¹⁴⁹.

На Чорне море командировався капітан 2-го рангу Акимов. Секретарю міжнародних справ було доручено повідомити

уряди союзних держав про вступ УНР до мирних переговорів на платформі не сепаратного, а загального демократичного миру¹⁵⁰.

З огляду на мирні переговори, що розпочалися, та порушення оперативного зв'язку між фронтами 23 листопада Генеральний секретаріат оприлюднив своє рішення про об'єднання Південно-Західного і Румунського фронтів в Український фронт на чолі з генералом Д. Щербачовим. У постанові Секретаріату підкреслювалося, що залишаючи тимчасовий поділ Українського фронту на дві частини, останній приступає до вироблення форм найтіснішого зв'язку між штабами. Передбачалося також перекинення всіх українських формувань на Український фронт. Від імені УНР, проголошуючи перемир'я на Українському фронті, Секретаріат брав на себе справу заключення миру у порозумінні з союзними державами¹⁵¹.

В засіданні ГС 27 листопада В.Винниченко повідомив про позицію представника командуючого Чорноморським флотом Німетця організувати Чорноморський уряд автономних областей Причорномор'я, утворити комерційний український флот та реформувати військовий Чорноморський флот. Після докладного обговорення було визнано бажаним українізацію Чорноморського флоту та підпорядкування його Генеральному секретаріату, утворивши генеральне секретарство з морських справ та погодивши цю справу з автономіями причорноморського краю. Для цього В. Голубовичу доручалося переговорити зі Спаде та виїхати до Одеси для зустрічі з Німетцем¹⁵². Наступного дня Генеральний секретаріат доручив секретарю міжнаціональних справ О. Шульгину скласти спеціальну комісію для вироблення умов миру.

У відозві ГС від 4 грудня 1917 р. до воїнів-українців Південно-Західного та Румунського фронтів і тилу повідомлялося про об'єднання двох фронтів в єдиний Український фронт, підпорядкований Генеральному секретаріату УНР. Разом з тим оповіщалося, що ГС бере до своїх рук справу заключення перемир'я та обов'язки вжити всіх заходів для тісного контакту зі Ставкою Верховного головнокомандуючого, «як технічним центром усієї російської армії»¹⁵³. Український уряд брав на себе також обов'язки постачання фронту, полагодження шляхів та заліз-

ниць. Було заявлено про найближчу реорганізацію армії на демократичних принципах. До такої реорганізації для координації роботи командного складу створювалися військові комісаріати, яким військово-революційні комітети мали негайно передати свої повноваження. Окремо вказувалося на необхідність додержання порядку і в тилу. Відозва закінчувалася твердженням, що Генеральний секретаріат буде непохитно боротися з анархією та працювати над негайним встановленням миру¹⁵⁴. Переговори про підписання мирного договору між Росією та Центральними державами розпочалися 3 грудня 1917 р. в Брест-Литовську. І вже 15 грудня була укладена угода про перемир'я.

Одночасно Генеральний секретаріат також вислав своїх представників до Брест-Литовська і 7 (20) грудня заслухав повідомлення М. Левицького і Ю. Гасенка — делегатів УЦР на переговорах про перемир'я в Брест-Литовську (делегація складалася з 3-х осіб: М. Любинський, М. Левицький та Ю. Гасенко). На переговорах німецьку сторону представляли державний секретар закордонних справ Р. фон Кюльман та генерал М. Гофман; австро-угорську сторону — міністр закордонних справ О. Чернін та доктор Грац; болгарську — міністр юстиції Попов і полковник П. Ганчев; турецьку — турецький посол у Берліні І. Гакки Бей і державний секретар закордонних справ А. Нессімі Бей. Раду Народних Комісарів Росії представляли комісар закордонних справ Л. Троцький, А. Іоффе, Л. Каменєв та ін. Українські делегати інформували, що на момент їх прибуття в Брест-Литовськ між німцями і представниками більшовицького уряду договір про перемир'я вже був підписаний. Протоколи, що були надані українським представникам обома сторонами були неповними, деякі пункти взагалі незрозумілими, але російська делегація не бажала давати ніяких пояснень. Сторони домовилися про початок переговорів в справі укладення мирного договору, але українські делегати не мали щодо цього ніяких уповноважень і тому повернулися до Києва, залишивши в Брест-Литовську М. Любинського, який потребував негайного надання йому повноважень для присутності на мирних переговорах з метою отримання необхідної інформації. З приватних розмов, які мали члени делегації УЦР з представниками Німеччини генералом М. Гофманом

і принцем Леопольдом Баварським, з'ясувалося, що Німеччина визнавала Раднарком урядом всієї Росії і не отримувала офіційної інформації про проголошення УНР. Лише після офіційного повідомлення українського уряду Німеччина буде мати підстави для розмов з російською делегацією про українські справи. Німці, як вказували доповідачі, взагалі дуже цікавилися українською армією, її внутрішнім становищем та дисципліною.

Австро-Угорщина виявила інтерес до ставлення української влади до Галичини і Буковини, а Турція (Первод Закк-Паша) висловила бажання отримати точну інформацію про події в Україні. В цьому зв'язку постало питання про необхідність створення українського прес-бюро за кордоном¹⁵⁵. За свідченням українських делегатів, з розмов з членами російської делегації Л. Каменєвим, Л. Караханом і А. Іоффе, окрім словесної перепалки, нічого путнього не вийшло.

Наступного дня ця справа обговорювалася в засіданні Генерального секретаріату. В. Винниченко висловився в тому сенсі, що мир, заключений РНК, ГС визнати не може, його має скласти центральний уряд, а якщо це неможливо, то це має зробити представництво за участю «всіх республік Росії». І. Стешенко вказав на необхідність вироблення умов миру, які б можна було запропонувати як німцям, так і союзникам. Його підтримав О. Золотарьов, додавши, що українська делегація на мирних переговорах має бути політично сильною. М. Ткаченко у своєму виступі зробив застереження, що політика повного ігнорування Раднаркому дуже хитка, тому українці повинні виступити як самостійна держава для забезпечення своїх інтересів. О. Шульгин вніс пропозицію видати ноту, в якій треба окреслити позицію України в справі мирних переговорів. Проект такої ноти було доручено скласти О. Шульгину і М. Ткаченко. Було також вирішено надіслати телеграму М. Любинському з повноваженням бути присутнім на переговорах про мир доки не приїде делегація УЦР.¹⁵⁶

Наступного дня генеральний секретар О. Шульгин виступив перед Малою Радою з повідомленням про ноту Генерального секретаріату УНР до всіх воюючих та нейтральних держав. Вона була видана 11 (24) грудня 1917 р. Нею уряд України доводив до

відома всіх воюючих та нейтральних держав, що III Універсалом УЦР була проголошена Українська Народна Республіка і цим актом визначався її міжнародний стан. Також проголошувалося, що УНР, прагнучи створення федеративного союзу всіх республік, що виникли на території Росії, в особі Генерального секретаріату стає на шлях самостійних міжнародних відносин. У зв'язку з цим ГС визнав за необхідне негайно оповістити всі держави про ставлення УНР до переговорів про мир. Далі в документі визначалася позиція України. Всі воюючі держави повинні були зректися завойовницьких намірів та розпочати мирні переговори. Першим кроком України в цьому напрямку була відправка уповноважених на Румунський і Південно-Західний фронти, що були об'єднані в єдиний Український фронт під владою УНР.

Однак, представники Ради Народних Комісарів, хоча й були попереджені про прибуття українців, підписали перемир'я без узгодження з урядом УНР. Тому, вказувалося в документі, і в зв'язку з переговорним процесом Росії з урядом Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії, Генеральний секретаріат зробив заяву такого змісту: мир повинен бути демократичним, забезпечуючи кожній нації право на самовизначення, для чого мають бути встановлені певні гарантії, будь-які анексії без погодження населення, як і контрибуції, неможливі. Невеликим націям та державам, що понесли значні втрати в ході війни надати матеріальну допомогу. УЦР, на території якої знаходився Український фронт мала взяти участь у мирних переговорах на рівних правах з іншими державами. Враховуючи той факт, що влада РНК не розповсюджувалася на територію України, умови миру, який буде укладений, набуде законної сили в УНР тільки після його ратифікації урядом України¹⁵⁷.

В документі наголошувалося, що Генеральний секретаріат, «працюючи для найскорішого наближення загального миру... вважає конче потрібним мати своє представництво на конференції в Брест-Литовську, сподіваючись разом з тим, що остаточно справу миру буде довершено на міжнародному конгресі»¹⁵⁸.

Заслухавши ноту Генерального секретаріату, Мала Рада доручила йому негайно приступити до вироблення докладних умов загального демократичного миру. Одночасно вжити необхідних

«заходів для створення об'єднаного представництва республік та державно організованих областей Росії, котре повело б справу миру від імені всіх цих республік і областей»¹⁵⁹.

11 грудня 1917 р. в засіданні Генерального секретаріату О. Шульгин зробив подання про негайну потребу посилки української делегації для участі в мирних переговорах в Брест-Литовську. Після обговорення цього питання, та з огляду на те, що делегація РНК не може виступати від імені всієї Росії, тим більше, що Центральна Рада вже видала постанову про участь в переговорах, було ухвалено послати до Брест-Литовська «мирну делегацію Генерального секретаріату незалежно від делегації Совіта народних комісарів» і повідомити про це рішення М. Любинського. До складу делегації увійшли М. Порш, В. Голубович, К. Мацієвич, М. Левицький, М. Любинський, О. Севрюк та спеціалісти «в справах економічних, фінансових, торговельних»¹⁶⁰.

Доповідь про міжнародне становище України та заходи Генерального секретаріату в справі миру була зроблена О. Шульгиним 12 грудня на УШ сесії УЦР. Рішення про посилку української делегації до Брест-Литовська для участі в мирних переговорах викликало палкі суперечки.

А вже 15 грудня ЦР заслухала М. Любинського, який приїхав з Брест-Литовська. Останній повідомив, що до 9 грудня всі розмови з українськими представниками мали приватний характер, однак держави — учасники переговорів цікавилися Україною, її військом, економікою, урядкуванням і т. ін. Нарешті УЦР ухвалила резолюцію, якою затвердила рішення ГС про посилку делегації, виходячи з необхідності припинення війни. В ній констатовалося, що мир від імені Росії повинен бути заключений лише федеративним урядом всіх республік бувшої Російської імперії, однак такого уряду на той момент ще не було, а Рада Народних Комісарів не дістала визнання. До резолюції додавалося й таке положення — «українська делегація одстоюватиме притягнення до участі в них делегацій всіх націй — як державних, так і недержавних»¹⁶¹.

Того ж дня ухвалили послати до Брест-Литовська українських представників в наступному складі — М. Левицький, М. Любинський і О. Севрюк. Делегація Центральної Ради повинна була

вимагати заключення загального миру без анексій і контрибуцій та відстоювати право участі УНР в мирних переговорах як незалежної держави.

Перед від'їздом делегації до Брест-Литовська її члени мали розмову з головою УЦР М. Грушевським, який дав доручення домагатися включення до складу України всіх етнічних українських земель, що входили до складу Російської імперії, а також Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття і Холмщини.

В тому ж засіданні 15 грудня було заслухано телеграму генерала Д. Щербачова (командуючого Українським фронтом) про телеграму А. Маккензена (командуючий німецькими військами в Румунії) зі згодою зібрати в Одесі комісію у справах навігації на Чорному морі та проханням надіслати представника до Фокшанської комісії*. У цьому зв'язку Генеральний секретаріат підтвердив визнання ним умов Брестського договору про перемир'я на Українському фронті та запропонував представникам центральних держав — членам Фокшанської комісії, приїхати до Києва¹⁶². До останньої увійшли уповноважені вищого командування Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини, Болгарії, з одного боку, та, з другого боку, уповноважені генерала Д. Щербачова та Презана — головнокомандуючого російсько-румунськими арміями Румунського фронту. 20 грудня була укладена угода, згідно якої на весь час Фокшанського перемир'я припинялися військові дії на Чорному морі і його узбережжі¹⁶³.

19 грудня Генеральний секретаріат за інформацією М. Порша та повідомленням генерала Д. Щербачова доручив своїм делегатам у Фокшанській комісії обстоювати позицію недопущення контрольної комісії в Одесу (за це виступала румунська сторона, оскільки Румунія визнавала лише Фокшанський договір, а не Брестський) та дав доручення секретарю міжнародних справ розглянути ці два договори про перемир'я і з'ясувати умови їх погодження¹⁶⁴.

---

* Фокшанська комісія була утворена після заключення сепаратного перемир'я між командуванням Румунського фронту і румунського уряду у згоді з країнами Антанти та німецько-австрійським блоком 26 листопада 1917 р. у Фокшанах для врегулювання умов перемир'я.

18 грудня секретар міжнародних справ повідомив, що мирна конференція розпочне свою роботу в Брест-Литовську 22 грудня, у зв'язку із чим треба було відрядити українську делегацію. Підготовку проекту української програми було доручено секретарству міжнародних справ. Вирішено було також надіслати урядом всіх областей Росії ноту із пропозицією прислати своїх представників до Брест-Литовська¹⁶⁵.

В ноті Генерального секретаріату до урядів республік, утворених на території Росії, датованій 19 грудня 1917 р. та підписаній В. Винниченко і О. Шульгиним, вказувалося на марні зусилля українського уряду щодо створення «федеративного правительства всіх республік і країв» та потреби «погодження своєї діяльності щодо мирових переговорів». З цією метою урядам республік Росії пропонувалося вислати свої делегації на мирні переговори до Брест-Литовська. В документі підкреслювалося, що до отримання відповідей на ноту від згаданих урядів, Україна буде проводити переговори лише від імені УНР¹⁶⁶.

До українського уряду звернувся литовський представник з проханням сприяння допущенню Литви до участі в мирних переговорах, однак, було вирішено таку місію на українську делегацію не покладати¹⁶⁷. Тільки наприкінці лютого 1918 р. міністерство міжнародних справ отримало телеграму від Кримсько-татарського уряду за підписом голови Ради директорів О. Челебієва, в якій, посилаючись на необхідність охорони інтересів народів, що проживають на території Криму, Національний кримсько-татарський уряд повідомляв про неов'язковість для себе умов миру, що будуть укладені іншими народностями Росії та повідомляв, що надсилає до Брест-Литовська своїх представників¹⁶⁸.

20 грудня 1917 р. О. Шульгін доповів, що українська делегація в Брест-Литовську має наполягати на перегляді договору про перемир'я з метою недопущення контрольної комісії до Одеси. Було вирішено дати необхідні доручення делегації¹⁶⁹.

Нарешті, остання у складі В. Голубовича, М. Любинського, М. Полозова, М. Левитського та О. Севрюка виїхала з Києва до Брест-Литовська 21 грудня. 27 грудня там розпочалися мирні переговори. В першому пленарному засіданні українські представники зачитали ноту Генерального секретаріату та заявили, що репре-

зентують окрему державу (попередні переговори з більшовицькою делегацією довели неможливість спільної участі в переговорах).

30 грудня було налагоджено телеграфний зв'язок між секретарством міжнародних справ і Брест-Литовськом. Ввечері того ж дня отримали інформацію, що в засіданні сторін 30 грудня (12 січня н. ст.), головуєчий — австрійський міністр міжнародних справ О. Чернін повідомив, що з огляду на оголошення делегаціям чотирьох союзних держав Ноти Генерального секретаріату УНР від 11 грудня 1917 р. про самостійне ведення міжнародних справ, делегації Четверного союзу визнали українську делегацію самостійною, повноважним представником УНР. Формальне ж визнання УНР буде зроблено в мирному договорі. Голова російської делегації Л.Троцький висловився в тому сенсі, що «російська делегація ... не бачить жодних перешкод до самостійної участі делегації Генерального секретаріату в мирових переговорах».¹⁷⁰ Як вказує в своєму дослідженні В. Коваль, з цього моменту почалися окремі офіційні переговори делегації УНР з державами Четвертного союзу, які йшли паралельно з переговорами Росії та блоком Центральних держав і закінчилися «укладанням Україною мирного договору окремо і незалежно від Росії»¹⁷¹.

1 січня відбулося спільне засідання з німецькою та австрійською сторонами. Наступного дня українські представники зробили спробу визначити долю Холмщини і Галичини, однак питання залишилося невирішеним. Треба зауважити, що завдяки наполегливості української делегації визначення кордонів УНР опинилося на деякий час в центрі уваги переговорного процесу. Члени делегації на першому етапі неодноразово підіймали питання про долю західноукраїнських земель, проблему Холмщини і Підляшшя. Як зазначає в своїй статті І. Гошуляк, в результаті обміну думками визначилися позиції сторін. Українці наполягали на західних межах Холмської губернії як кордоні УНР. Цю позицію в цілому поділяла й німецька сторона. Однак, австрійська делегація вважала, що остаточне вирішення проблеми мало здійснюватися шляхом місцевого референдуму¹⁷².

З січня 1918 р. О. Шульгин повідомив Генеральний секретаріат про пропозицію Центральних держав щодо умов товарообміну з Україною та хід переговорів українсько-румунської делегації

з представниками Центральних держав щодо перемир'я на Чорному морі¹⁷³.

Відповідаючи на запитання члена Малої Ради, чи планує ГС провести в Холмщині референдум, секретар О. Шульгин відповів в тому сенсі, що «ми бажаємо.., щоб Холмщина прилучилася до України.., щоб це було переведено референдумом»¹⁷⁴ і таким чином права польського населення не будуть порушені.

За пропозицією російської делегації в мирних переговорах була зроблена перерва. 12 січня члени української делегації повернулися з Брест-Литовська і доповіли Малій Раді про результати переговорів. Вони вказали, що справа з Галичиною і Холмщиною на той час ще була нез'ясована. Разом з тим 6 січня (н. ст.) австро-угорська делегація запропонувала українській стороні підписати прелімінарний договір і одразу приступити до товарообміну. Ця пропозиція була відкинута¹⁷⁵. Наступного дня при обговоренні звіту М. Рафес від фракції Бунду зробив заяву, що українська делегація вела переговори шляхом «таємної дипломатії» і стояла на позиції «національного егоїзму». Генеральний секретар О. Шульгин та голова мирної делегації В. Голубович у відповідь на закиди бундівця посилалися на ноту ГС, принципами якої керувалася делегація, а також на той факт, що досі Україна нічого не підписала і на заключила. «Можливо, що ми змушені будемо заключити прелімінарний мир, але, можливо, що й загальний мир, до якого ми прагнемо, недалеко»¹⁷⁶, — підкреслив О. Шульгин. Подальше обговорення було відкладено до найближчого засідання для того, щоб фракції мали змогу провести з цього приводу окремі наради.

До повернення української делегації в Брест-Литовськ, 9 січня 1918 р. УЦР був ухвалений IV Універсал, який оголосив Українську Народну Республіку незалежною державою. Генеральний секретаріат був перетворений на Раду Народних Міністрів (РНМ). А 15 січня з посади голови уряду пішов його незмінний голова — В. Винниченко. Урядову коаліцію остаточно зруйнувало питання про можливість підписання мирного договору з Центральними державами, яке неодноразово розглядалося в засіданнях уряду. Дві протилежні позиції — проголошення незалежності УНР та підписання миру і повне несприйняття такої

політики — призвело до відставки кабінету. Через кілька днів була складена нова Рада Міністрів на чолі з В. Голубовичем, однак працювати вона почала в неповному складі. Вхідження української держави на арену міжнародних відносин набуло юридичного підтвердження.

Новий етап переговорів в Брест-Литовську ускладнювався спробою російської делегації дискредитувати українських дипломатів. Разом з Л. Троцьким до Брест-Литовська прибули представники харківського українського радянського уряду, яких радянська делегація спробувала подати як справжніх виразників інтересів українського народу. Реакція на заяви російської сторони з боку Центральних держав була спокійною. 1 лютого (н. ст.) українська делегація взяла участь у загальному засіданні мирної конференції, в ході якої О. Севрюк повідомив сторони про видання Центральною Радою IV Універсалу, яким УНР оголошувалася самостійною і незалежною державою. В засіданні також виступив М.Любинський, розкривши справжню політику більшовицької РНК щодо України. В результаті країни Четвертого союзу зробили заяву, що вони не мають підстав змінювати свою позицію у відношенні до української делегації¹⁷⁷.

В пленарному засіданні УЦР 22 січня за н.ст. (IX сесія) голова РНМ В. Голубович просив Центральну Раду надати урядові повноваження на підписання прелімінарного (тимчасового) мирного договору. Народний міністр судових справ М. Ткаченко доповів, що українська делегація вела переговори в напрямку укладення демократичного миру. Делегація не змогла взяти на себе захист інтересів інших республік колишньої Російської імперії. Згідно попередніх домовленостей умови миру забезпечували права українського народу, його вільний економічний розвиток, а також право національного самовизначення там, де він складає більшість населення, в тому числі в Холмщині та Підляшші. Це стосувалося й Галичини, в тій її частині, де українці були пануючою нацією. Підсумком тривалих і складних переговорів з територіального питання стали домовленості сторін, що Холмщина мала відійти до УНР, а Австро-Угорщина брала на себе зобов'язання утворити окрему адміністративну одиницю — український коронний край — зі Східної Галичини та Північної Буковини¹⁷⁸.

Згідно умов договору монополією української держави був експорт та імпорт товарів. Обумовлено було також обмін бранцями. Договір між Україною, Німеччиною й Австро-Угорщиною діяв до 1920 р. Після виступу представників фракцій право підписання прелімінарного мирового договору Раді Міністрів було надано більшістю голосів Малої Ради¹⁷⁹.

На засіданні УЦР 25 січня було повідомлено, що голова Закавказького уряду Є. Гегечкорі запросив УЦР взяти участь у мирній конференції між народами Закавказзя та Туреччиною. В. Голубович з цього приводу дав пояснення, що нарада в Тифлісі скликається за ініціативою головнокомандуючого турецьким військом для обміркування справи демобілізації на Кавказькому фронті. Він також висловив думку, що на нараду треба надіслати представника РНМ з найширшими повноваженнями. Один з членів УЦР зауважив, що оскільки на нараді скоріш за все буде вирішуватися і доля вірменського народу, тому представникові українського уряду треба надати відповідні вказівки. М. Салтан висловився в тому сенсі, що український представник на цій нараді повинен керуватися загальною позицією УЦР в національному питанні¹⁸⁰. На цьому обговорення питання було припинено. Чи піднімалася ця проблема знову і чи взяли участь представники України в Тифліській нараді авторові з'ясувати та знайти документальні свідчення не вдалося.

Нарешті 27 січня 1918 р. був опублікований Мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та УНР. Договір був підписаний 24 лютого від німецького уряду Р. фон Кюльманом, австро-угорського — О. Черніним, болгарського — В. Радославовом, А. Тошевим, І. Стояновичем, П. Ганчевим та Т. Анастасовим, від османського уряду — Талат-бей Пашею, А. Нессімі Беєм, І. Гакки Беєм та А. Інед Пашею; від уряду Української Народної Республіки — О. Севрюком, М. Любинським та М. Левицьким. Цим договором припинявся стан війни між державами; визначалися державні кордони між Австро-Угорщиною і УНР. Дипломатичні відносини мали встановлюватися одразу після ратифікації договору відповідними державами. Стаття 6 договору передбачала звільнення військовополонених. Статтею 7 сторони брали на себе зобов'язання налагодити госпо-

дарські зносини для обміну товарами, для чого утворювалися комісії для складання переліку та кількості товарів для обміну і визначення цін на ці товари. В другому розділі договору визначалися умови «торговельних зносин» між УНР та Австро-Угорщиною, Німеччиною, Болгарією та Туреччиною; робота митних служб, митні тарифи, публічні та приватні правні зносини»¹⁸¹.

9 лютого між УЦР та державами Четверного союзу був укладений додатковий договір. З української сторони його підписали О. Севрюк, М. Любинський та М. Левицький, з німецької — державний секретар міжнародних справ Р. фон Кюльман і М. Гофман. Додатковий договір передбачав встановлення консульських зносин між сторонами, відновлення дії договорів, конвенцій, що існували між Росією і Німеччиною перед війною, за винятком тих, що суперечили положенням мирного договору, та умови їх проведення у життя. Додатковий договір включав також статті про приватні боргові зобов'язання, державні грошові зобов'язання; «відшкодування цивільних шкод», умов обміну військовополоненими та інтернованими (цивільними); про торгівельні кораблі і вантажі, що потрапили до рук протилежних сторін. Цей додатковий договір мав ратифікуватися разом з Мирним та набував сили також разом із Мирним договором¹⁸².

Між Українською Республікою та Австро-Угорщиною був заключений (як свідчать документи, не раніше 27 січня 1918 р.) таємний договір, згідно якого Австро-Угорщина брала на себе зобов'язання виділити Буковину та частини Східної Галичини, де проживало українське населення, в окремий коронний край. Здійснення цього плану передбачалося не пізніше 31 липня 1918 р.¹⁸³.

Вперше про бажаність військової допомоги Україні з боку Центральних держав було вказано М. Поршем 30 січня 1918 р. в засіданні РНМ після доповіді М. Ткаченка про хід переговорів в Брест-Литовську. Останній з цього приводу висловився в тому сенсі, що «мабуть, краще дати більшовизму вмерти власною смертю, почекати поки народ знову не звернеться до нас, а тим часом формувати нове військо»¹⁸⁴.

1 лютого Мала Рада надала праву уряду ратифікувати мирний договір. В цьому ж засіданні М. Кушнір вніс запитання про додаткову конвенцію з Німеччиною в справі військової допомоги

Україні у боротьбі з більшовиками. У відповідь голова уряду В. Голубович відзначив, що перші кроки в цьому напрямі вже зроблені, а певні результати мають бути за тиждень. Малою Радою було ухвалено надати українському уряду повноваження вжити всі необхідні заходи як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, для боротьби з анархією в країні¹⁸⁵.

Переговори представників України та центральних держав продовжувалися. З лютого мова йшла про утворення спільної комісії за участю представників Польщі для визначення кордонів по лінії Білограй — Сарнаки. Того ж дня посол фон Вінер у відповідь на прохання української сторони надати військову допомогу заявив, що це прохання буде прийняте союзниками¹⁸⁶.

15 лютого 1918 р. РНМ за докладом О. Скоропис-Йолтуховського доручила міністру внутрішніх справ призначити комісарів Холмщини і Підляшшя для організації в цих областях українського адміністративного та громадського урядування. На цю справу було асигновано 120 тисяч карбованців¹⁸⁷.

В засіданні РНМ 9 березня знову звітували члени української мирної делегації. З виступу М. Любинського, який зачитав кілька стенограм засідань та зробив коментарі, з'ясувалося, що російські дипломати на чолі з Л. Троцьким намагалися дискредитувати українську делегацію, послаючись на прибуття до Брест-Литовська делегації харківського уряду. Принципи, на які ті спиралися, цілком збігалися з позицією російської сторони. М. Любинський повідомив, що Л. Троцький не визнавав окремішності української делегації, хоч та відмовилась від «територіально-федеративного» принципу і виступала вже від імені незалежної Української держави. Голова російської делегації намагався включити харків'ян до складу делегації Центральної Ради. Однак, ці спроби були відкинуті. У зв'язку з тим, що делегація Німеччини прагнула якнайскоріше підписати мирову угоду, українська делегація, не дивлячись на невизначеність низки торгівельних питань, вирішила припинити засідання і підписати мир. Для Л. Троцького такий поворот подій був несподіванкою. В результаті він сповістив німецьку сторону, що більшовицький уряд оголосив армію демобілізованою, припинив мирні переговори і повернувся до Петрограду. Пізніше делегація РСФРР повернулася на

переговори з наміром підписати мир. З огляду на пункт договору про взяті на себе Росією зобов'язання укласти мир з УНР, М. Любинський запропонував сформувати відповідну делегацію і надіслати її до Росії¹⁸⁸.

Одночасно на станції Маневичі О. Жуковський вів переговори з генералом німецької армії, командуючим дивізії про військову допомогу. Ці переговори проводилися у тісному контакті з мирною делегацією в Брест-Литовську. По хід цих переговорів О. Жуковський доповідав РНМ 8 лютого. Він також повідомив, що наступ німецького війська проходить по лінії Дубно — Луїнець. Останній також виступив за необхідність створення в Маневичах невеликого штабу з представників Центральної Ради (3–4 особи)¹⁸⁹. За внесенням М. Ткаченка було ухвалено відправити кур'єра до Брест-Литовська для встановлення зв'язку та отримання інформації¹⁹⁰.

9 лютого РНМ була поінформована, що наступ німців відбувається у відповідності з «завданням мирної делегації», у Ковелі йде формування української дивізії, а деякі члени мирної делегації УНР виїхали до Відня та Берліна. В тому ж засіданні було вирішено видати відозву до населення України з приводу «приходу германського війська»¹⁹¹.

Вона була оприлюднена 10 лютого 1918 р. У ній, зокрема, говорилося, що проголошена IV Універсалом (9 січня 1918 р.) незалежна УНР підписала мирний договір з країнами Четвертого союзу. У зв'язку з вторгненням більшовицьких військ на територію УНР з метою якнайскоріше покласти край грабуванню України, РНМ «прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини та Австро-Угорщини». Іноземні війська, вказувалося у відозві, будуть тільки допомагати «тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства»¹⁹².

Вже 15 лютого за проханням членів мирної делегації в Брест-Литовську Мала Рада уповноважила РНМ у разі необхідності приступити до переговорів з Російською державою для укладання миру від імені самостійної суверенної Української держави¹⁹³. Під час обговорення умов миру з Росією урядом було сформульовано вісім положень, які передбачали виведення за межі

України всіх російських військових формувань; відновлення зруйнованого та повернення вивезеного майна, грошей та культурних цінностей. В документі також обумовлювалися кордони, зони впливу та приналежність Чорноморського флоту¹⁹⁴.

1 березня (н. ст.) 1918 р. українська делегація отримала від голови російської мирної делегації в Брест-Литовську офіційне повідомлення про відмову вести спільні мирні переговори, мотивуючи це тим, що вона уповноважена Радою Народних Комісарів підписати мирну угоду лише з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, не дивлячись на прийняття більшовицьким урядом ультиматуму Німеччини, який зобов'язав його укласти мир з УНР. Однак, вона негайно повідомить уряд про пропозицію української делегації провести такі переговори. Документ був підписаний головою російської делегації Г. Сокольниковим та секретарем Л. Караханом¹⁹⁵.

Звітуючи членам уряду, О. Севрюк відзначав, що українські представники запросили австрійські та німецькі війська і підписали спеціальну постанову (у вигляді договору), на підставі якої за першим проханням українського уряду іноземні війська будуть виведені з території України. В договорі були обумовлені межі присутності іноземних військ та їх кількість — в розмірі 6 дивізій. Далі О. Севрюк зазначив, що мови про військову конвенцію, що мала би визначити правовий статус німецького війська в Україні та розміри матеріальної компенсації, ще не було. Щодо компенсації, то німецька сторона у даний час обмежувалася лише вільною торгівлею хлібом.

3 березня міністр міжнародних справ направив ноту до урядів країн Четвертного союзу і Румунії, в якій від імені українського уряду заявив, що зважаючи на етнографічні і економічні фактори, УЦР опікується долею Бессарабії і тому вважає необхідним присутність українського представника при вирішенні її долі¹⁹⁶.

А ще через кілька днів, 9 березня, РНМ після тривалого обговорення вирішила скласти дві делегації: одну — для поїздки до західно-європейських держав з інформацією про входження України до міжнародного життя як незалежної держави (з 4-х осіб) та делегацію до Румунії для сприяння визнання УНР та визначення кордонів (з 2-х осіб)¹⁹⁷.

Головою мирної делегації до Румунії було призначено О. Севрюка 16 серпня. РНМ ухвалила також видати йому паспорт «провізорного» посла до Берліна¹⁹⁸.

12–13 березня Мала Рада займалася додатковими договорами до мирного договору України з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Пояснення до них дав голова мирної делегації О. Севрюк, вказавши на такі моменти: в справі Холмщини додатковий договір забезпечував можливість проведення в Холмщині плебісциту; з великими труднощами вдалося досягти порозуміння щодо обміну бранцями; було досягнуто домовленості про вилучення землі без компенсації у поміщиків не тільки громадян УНР, а й підданих інших держав. Вказував О. Севрюк також і на той факт, що 1 лютого в Брест-Литовську всі присутні на переговорах делегації особистим актом визнали незалежність УНР, про що в газетах звістки ще не було¹⁹⁹.

Наступні два дні 14–15 березня Мала Рада ознайомлювалася з мирним договором. Виступаючи від фракцій у.с.-р. та у.с.-ф. висловили свою згоду проголосувати за ратифікацію договору. Від Поалей-Ціону доповідач озвучив думку, що цей договір не є остаточним, а прихід німців в Україну розглядав як намагання останніх рухатися на схід і висловився за передачу тексту договору на розгляд спеціальної комісії. Такої ж позиції дотримувалися й представники фракцій рос.с.-р. та єврейської демократичної партії. Проти ратифікації виступив і Почентовський від Польського демократичного централу, зважаючи на пункт договору, згідно якого Холмщина прилучалася до України. Д. Садовський (у.с.-д.) зазначив, що «договір дає все, що він міг дати при існуючих реальних умовах», вітав його і висловився за передачу його в комісію. Більшість фракцій Малої Ради висловилися на підтримку цієї пропозиції²⁰⁰.

Велику промову з приводу підписання Брестського договору виголосив М. Грушевський. Головний акцент в своєму виступі він зробив на справі Холмщини, її історії і висловив надію, що «та комісія, яка збереться, не буде заглядати на сторінки наших літописів, а буде числитися з реальними обставинами»²⁰¹. З приводу Бессарабії голова УЦР побажав, аби справа «прилучення Бессарабії до Румунії не рішалася одностороннім волевиявленням

Румунського правительства і порозумінням з Центральними державами, а щоб була прийнята на увагу воля місцевої людності, демократичних кругів молдавського населення»²⁰². У цьому зв'язку він також зазначив, що до Центральної Ради надходили заяви від українського населення північних повітів Бессарабії про наміри приєднатися до України. Тобто «така воля української людності Бессарабії не підлягає сумніву. Вона була документально заявлена і з тим, очевидно, треба буде рахуватися»²⁰³.

Комісія Центральної Ради по розгляду мирного договору була поділена на дві секції: юридичну та економічну. З висновками комісії Мала Рада була ознайомена 17 березня. Юридична секція комісії виголосила висновок, в якому без будь-яких застережень рекомендувала Центральній Раді ратифікувати договір. Секція з економічних аспектів договору в цілому визнала останній як договір, що відповідає інтересам українського народу. Було зазначено також, що подальше практичне студіювання визначить які зміни та доповнення потрібно буде внести до ряду пунктів договору (це торкалося тарифів та ін.). Було визнано доцільним після ратифікації договору, по можливості, якнайшвидше врегулювати питання еміграції та іміграції громадян сторін, що підписали договір. Після дебатів більшістю голосів закон про ратифікацію мирного договору, підготовлений комісією, був ухвалений.

Безумовно, Брест-Литовський мирний договір став перемогою української дипломатії. Мирна угода була укладена на вигідних для України умовах. Голова УЦР М. Грушевський підкреслював значення територіальних здобутків УНР. Інша річ, що його результати не були використані в подальшому. Договір «докорінно змінив зовнішньополітичні орієнтири» української держави. Її союзниками ставали Німеччина і Австро-Угорщина, стосунки ж з Францією та Англією припинялися²⁰⁴.

Треба зауважити, що невиправданим було затягування вирішення проблеми вибору головної зовнішньополітичної орієнтації між країнами Антанти та Четвертного союзу. Українські лідери доклали багато зусиль для перетворення Української Республіки на повноправного учасника міжнародної політики. Однак, у дійсно сильному, самостійному становищі УНР Цент-

ральні держави зацікавлені не були. Не були вони зацікавлені і у встановленні тривалих стосунків України з нейтральними державами. Разом з тим в цей період були визначені основні напрямки розвитку української міжнародної політики та національної дипломатії.

Після заключення мирного договору та його ратифікації УЦР 17 березня 1918 р. член УЦР О.Севрюк був уповноважений вести всі дипломатичні стосунки з Німеччиною для налагодження, як було вказано у супроводжувальному листі, «мирних і дружніх стосунків між обома державами»²⁰⁵.

19 березня 1918 р. Центральною Радою був підготовлений проект ноти до Австро-Угорщини, якою австрійський уряд повідомлявся про те, що 17 березня УЦР ратифікувала Мирний договір, підписаний в Брест-Литовську 9 лютого, і доручила РНМ обмінятися ратифікаційними грамотами. Далі висловлювалася подяка за військову допомогу та впевненість, що на поточний момент австрійські війська виконали своє завдання, а в УЦР є умови своїми силами проводити державну роботу. Тому, вказувалося в документі, «вже наступив час, коли згідно нашій умові, Ви можете повернути Ваше військо до дому для того, щоб воно могло після довгої війни найти заслужений спокій»²⁰⁶.

Взаємини міністерства міжнародних справ з німецькою та австро-угорською владою після підписання мирного договору

Після повернення українського уряду до Києва поряд з налагодженням нормального функціонування міністерства, головним напрямком його діяльності була правова організація співпраці та визначення офіційних стосунків з німецькою та австро-угорською військовою владою в Україні.

Як вже вказувалося вище, 18 лютого між Німеччиною та УНР був підписаний офіційний документ про надання військової допомоги Центральній Раді для звільнення території України від більшовиків. Однак, в протоколі не обумовлювалася кількість німецьких військ, їх повноваження та строки перебування на території України. Як вказує дослідник Н.Кришина, «німецькі війська спочатку йшли в Україну не як окупанти, а як союзники, які мали спільну мету — звільнити територію УНР від більшовиків»²⁰⁷.

Головнокомандуючим німецьких військ в Україні з 28 березня був генерал-фельдмаршал Г. фон Ейхгорн. Політику ж військової адміністрації визначав начальник штабу — генерал В. Гренер. Дипломатична місія Німеччини в Україні була представлена послом Ф. Муммом фон Шварценштейном та радником графом фон Берхемом.

Переговори української делегації з німецькою та австро-угорською сторонами про надання УНР військової допомоги для боротьби з більшовицькими військами розпочалися відразу після підписання Брестського мирного договору. За дорученням Ради Народних Міністрів українські дипломати звернулися з офіційним запитом до представників країн Четвертого союзу і спочатку отримали дуже стриманий відгук. Але вже 13–14 лютого М. Любинський, який знаходився в Бресті, повідомив

українських представників у Відні — О. Севрюка і М. Залізняка, що в своїй заяві генерал М. Гофман висловив від імені уряду Німеччини свою згоду на надання військової допомоги УНР.

Треба підкреслити, що при підписанні Брестського договору, за наполегливим бажанням Австро-Угорщини, був складений особливий протокол від 7 лютого 1918 р., згідно якого умовою ратифікації мирного договору останньою ставало зобов'язання України до 31 липня 1918 р. надати Центральним державам не менш ніж 1 млн. тон зерна²⁰⁸.

Договір про надання військової допомоги УНР Австро-Угорщиною був підписаний у Відні О.Севрюком від української сторони та Ф. Візнером від австро-угорської 18 лютого 1918 р. Документ містив також пункт про зберігання в таємниці угоди від 7 лютого про створення в складі Австро-Угорської імперії окремого коронного краю зі Східної Галичини та Північної Буковини²⁰⁹.

Як і в аналогічному договорі з Німеччиною, у договорі з Австро-Угорщиною не було обумовлено статус і умови перебування австрійського війська в Україні. Вказувалося тільки, що останні мали залишити територію УНР за першою вимогою українського уряду. Представником австрійського уряду в Україні був призначений фон Фляйшман.

22 березня РНМ доручила управляючому справами міністерства закордонних справ скласти комісію з представників від міністерств харчових, судових і військових справ для вироблення основ конвенції про умови перебування іноземних військ в УНР.

Ситуація в Україні навесні 1918 р. була складною. Відсутність дієздатних органів державної влади на місцях, більшовицька агітація серед населення, велика кількість деморалізованих солдат та дезертирів робили практично неможливим налагодження нормального життя в країні. Український уряд до того ж виявився неспроможним оволодіти ситуацією. На території УНР з'явилися німецькі військові коменданти, які призначалися німецькою адміністрацією. Поступово вони почали втручатися у внутрішнє життя громадян України.

20 березня в засіданні РНМ П. Христюк говорив, що ним отримана телеграма подільського комісара В. Дудича про видання австрійською військовою владою наказів у земельній справі, що

було втручанням у внутрішні українські справи. Було ухвалено визнати наказ коменданта 3-го австрійського батальйону в Рибниці незаконним і доручити міністру закордонних справ довести це до відома німецького командування²¹⁰.

Реагуючи на скарги з місць про втручання австрійців у залізничні справи (на станціях Шепетівка, Дунаєвці, Кам'янець та ін.), вимоги останніх про надання їм помешкань, міністерство закордонних справ звернулося листом до представника австрійського уряду в Україні фон Фляйшмана 3 квітня 1918 р. Посилаючись на міністерство шляхів, яке вважало присутність австрійців на залізницях зайвою, міністерство вимагало від фон Фляйшмана вжити заходів, які б забороняли австрійським військовим втручатися в залізничні справи, «оскільки вони не торкаються безпосередньо технічного боку перевозу військ»²¹¹.

Протягом березня–квітня 1918 р. до міністерства закордонних справ від місцевих органів влади надходили відомості про протиправні дії австрійських та німецьких військ на території України. Іноземною військовою владою несанкціоновано вивозився до Німеччини та Австро-Угорщини фураж, овес, борошно, олія, сало, хліб; конфіскувався цукор, навіть шкури (такий випадок стався в Одесі). Вивозилися по українських залізницях за кордон коні. Про це свідчить запит міністра шляхів до міністерства закордонних справ — чи відповідає це домовленостям між Україною та вказаними державами.

Українська влада у відповідь на свавілля іноземної військової адміністрації робила спроби врегулювати стосунки. Для організації вивозу продовольства, промислових товарів, сировини з України в Києві за домовленістю вищого німецького командування в Україні з Центральною Радою був створений німецько-австро-угорський централ, який мав свої відділення в усіх губерніях України.

Для організації контролю над вивозом різних товарів за кордон, у кінці березня 1918 р., за ухвалою РНМ, міністерство торгу і промисловості призначило спеціальних комісарів на 9 прикордонних митниць. Вони мали реєструвати всі вивезені та ввезені товари, а також наділялися правом заборони на ввіз або вивіз товарів. Робота мала організувати хоч який-небудь контроль,

тим більше, що в УНР не було на той час прикордонної охорони, а митна служба діяла тільки в Радзівілові. Однак, як вказувалося в листі міністерства торгу і промисловості до міністерства закордонних справ, австрійська та німецька влада захищаючи, перш за все, свої інтереси не тільки ігнорувала роботу комісарів, а навіть вдавалася до їх арешту²¹². Тому без контролю та відповідної реєстрації вивозилося кожен день товарів на мільйони карбованців. Міністерство торгу і промисловості в квітні знову повідомляло, що такий стан речей призведе до катастрофічних наслідків і просило міністерство закордонних справ вжити дипломатичних заходів для впливу на німецьку і австрійську владу для виконання останніми розпоряджень міністерства торгу і промисловості та його уповноважених²¹³. Зверталось до міністерства закордонних справ й міністерство фінансів з повідомленням про реквізиції цукру на Полтавщині і Поділлі і відповідно вимагало припинити незаконну діяльність іноземної військової влади та повернення вартості конфіскованого продукту²¹⁴.

Міністерство пошт і телеграфів в середині квітня надіслало запит до міністерства закордонних справ з проханням роз'яснення в справі — чи існувала домовленість між німецьким командуванням і військовим міністерством про право цензури німецькою військовою владою всіх радіограм, в тому числі й українського уряду. У запиті вказувалося на факти затримки німецькою адміністрацією радіограм міністра закордонних справ, харчових справ і т. д.²¹⁵

6 квітня фракція народно-соціалістичної партії внесла в Малу Раду запит з приводу протизаконних дій німецьких військових у м. Березань Переяславського повіту на Полтавщині — реквізиції худоби, хліба, приватного майна і грошей²¹⁶.

31 березня в засіданні РНМ було заслухано доклад В. Мазуренка про переговори з німцями щодо заключення займу. До цього І. Фещенко-Чопівський у своєму повідомленні додав, що німці висувають все більше вимог в комісії по товарообміну. Д. Коліух звернув увагу, що кількість товарів, яку бажає отримати німецька сторона до 1 серпня 1918 р., Україна може задовольнити лише на 30 відсотків. Було вирішено обговорити ці питання окремо²¹⁷.

На численні запити про самовільний вивіз і реквізицію продуктів та виробів міністерство закордонних справ намагалось реагувати, звертаючись до представників Австро-Угорщини та Німеччини з протестом та проханням вжити відповідних заходів. Так, у зв'язку з різними повідомленнями міністерства харчових справ: про випадок вивозу австрійськими військами з м. Одеси 139 вагонів різних продуктів, 53 з яких, як було виявлено українською владою, без документів, а по заяві австрійських представників належали австрійській армії; пограбування цукрового магазину на ст. Юрковка при підтримці австрійського патруля; про заяву австрійців про перехід всіх військових харчових крамниць в Кам'янець-Подільському під юрисдикцію австрійської влади; вивіз з Проскурова харчових продуктів без дозволу; ігнорування на місцях продовольчих управ, міністерство закордонних справ звернулося 26 березня до голови австрійської торговельної делегації графа Й. Форгача з наполегливою вимогою видати розпорядження про заборону австрійським військовим частинам на самочинні захвати, реквізиції та діяти у згоді з українською владою²¹⁸.

13 квітня міністерство звернулося до представника німецької держави Фрайгерра Мумма у зв'язку з запитом Київського округу водних шляхів про реквізиції військами державного майна на річках Прип'ять, Дністер та ін.²¹⁹ Однак, як само міністерство констатувало 20 квітня, жодної відповіді отримано не було.

22 квітня М. Порш інформував РНМ, що в ході переговорів по товарообміну з Центральними державами по всіх пунктах була досягнута згода. Він також виклав основні пункти договору щодо цін на товари, додавши, що німецька сторона намагалася відмінити монополію на закордонні товари. В результаті обміну думками було вирішено доручити державній комісії зберігати монополію лише на товари української промисловості²²⁰.

Інколи на місцях влада створювала спеціальні відділи для вирішення питань, пов'язаних з харчовими справами, розташуванням іноземного війська, його побутом, полегдження конфліктів з місцевим населенням, як це було зроблено в Житомирі. Однак німецькі війська інколи не платили навіть за харчування. Про це говорилося в листі міністерства від 29 квітня²²¹.

До того ж становище сільського господарства в Україні навесні 1918 р. були вельми складним, що турбувало німецьке командування. Від нього залежала спроможність України виконати свої економічні зобов'язання перед Німеччиною. Більшість земель, яку селяни отримали від великих власників, або ще не була розподілена між селянами і могла залишитися незасіяною через те, що селяни в своїй більшості не збиралися її обробляти, або земельні комітети не допускали до засіву поміщиків. Такими були наслідки аграрної політики українського уряду, що, безумовно, не влаштувало німецьку адміністрацію.

Німецька влада намагалася вплинути на таку ситуацію в Україні, але уряд УНР не мав намірів змінювати свою політику. Тому німецька військова адміністрація вирішила взяти справу до своїх рук. Німецький головнокомандуючий Г. Ейхгорн 6 квітня 1918 р. видав наказ стосовно проведення весняної посівної кампанії, тим самим втрутившись у внутрішні справи України та порушивши закон Центральної Ради про землю, залучаючи до посівної колишніх землевласників. 12 квітня з цього приводу фракція у.с.-р. подала у Малу Раду інтерпеляцію з запитанням які заходи збирається вжити український уряд у цій ситуації. Наступного дня міністр земельних справ М. Ковалевський дав пояснення і подав у відставку. Після бурхливих суперечок було прийнято резолюцію, в якій вказувалося, що «німецькі війська покликані українським урядом для допомоги в справі заведення порядку на Україні лише у тих напрямках і межах, які будуть зазначені урядом УНР, що ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціально-політичне і економічне життя України неприпустиме, що такі втручання, як згадані накази фельдмаршала Г. Ейхгорна, можуть тільки дезорганізувати наше господарче життя, ускладнити соціально-політичні відносини і між іншим зробити неможливим виконання тих економічних договорів між Українською Народною Республікою і Центральними державами, котрі в ці дні виробляються представниками згаданих держав»²²². Було вирішено також не приймати відставку М. Ковалевського, а голові РНМ видати відповідну ноту берлінському та віденському урядам.

З цього приводу між М. Грушевським, В. Голубовичем, М. Любинським і німецьким послом Ф.Муммом відбулася бесіда, в результаті якої дипломат виніс впевненість, що «постійне співробітництво з цими людьми, які через свої соціалістичні теорії перестають розуміти реальне співвідношення речей, неможливе»²²³.

27 квітня РНМ знову обговорювала наказ генерала Г. Ейхгорна. М. Любинський висловився за відкликання Г. Ейхгорна чи Ф. Мумма, або, навіть, відкликання німецького війська з України. Міністр В.Прокопович заявив, що у зв'язку з тим, «що досі уряд не опублікував своєї декларації, а значить не виявив досі повного і ясного шляху та конкретної програми діяльності; ...що нинішній Кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи і не виявляє високої здатності до праці», міністри — члени партії соціалістів-федералістів: С. Шелухін, В. Прокопович, В. Попівський виходять зі складу кабінету. Однак, вдавшись до демісії, вони висловили свою згоду працювати управляючими міністерствами²²⁴.

25 квітня 1918 р. головнокомандуючим німецькими військами в Україні генералом-фельдмаршалом Г. фон Ейхгорном був виданий ще один наказ, в якому останній у зв'язку з проявами протиправних дій наказав вжити особливих заходів для охорони м. Києва, «щоб негайно віддати під суд усіх, хто чинить протизаконне»²²⁵. Особливі заходи, що малися на увазі, було впровадження німецьких військово-польових судів, які мали розглядати злочини проти громадського ладу; та заборона зібрань на вулицях, агітації в газетах.

З приводу видання цього наказу В. Голубович виступив в Малій Раді 27 квітня. Він вказав для чого український уряд звернувся до Німеччини за допомогою, зазначивши, що з боку двох урядів як німецького, так і українського, неодноразово наголошувалося, що іноземне військо ні в якому разі не буде втручатися у внутрішні справи України. Однак, з'явився перший наказ фон Г. Ейхгорна — резолюція Малої Ради з цього приводу була доведена до відома німецького уряду. Далі В. Голубович підкреслив, що поява другого наказу свідчила, що військова німецька влада не змогла зорієнтуватися в обставинах сучасного моменту і умовах

українського життя; іноземні військові «не зуміли стати на нашу точку погляду і не зуміли дати можливість перевести лад і спокій на Україні»²²⁶. Далі голова РНМ, посилаючись на інтерв'ю з фельдмаршалом Г. фон Ейхгорном, вказував, що наказ з'явився в наслідок арешту директора Київського банку для зовнішньої торгівлі Д. Доброго. Він був членом фінансової комісії УЦР, що вела переговори з німецьким командуванням про умови торговельного договору (за наказом міністра внутрішніх справ він був таємно заарештований та вивезений з Києва; у відповідь німецьке командування подало українському уряду офіційний протест та заарештувала кількох членів уряду, причетних до цієї справи). Навіть в німецькому Рейхстазі наказ Г. фон Ейхгорна викликав критику і ряд депутатів запропонували німецькому уряду відкликати Г. Ейхгорна. Тому, вважав В. Голубович, мова йшла про «не дуже відповідальних властей Німецької держави, які знаходяться на Україні»²²⁷. Як вказував голова українського уряду, необхідно було звернутися до уряду Німеччини з відповідною нотою щодо відкликання ряду його представників.

Наступного дня дебати з приводу другого наказу генерала Ейхгорна продовжилися. В своїй промові М. Порш вказав на те, що треба було, перш за все, звернути увагу на причини появи такого наказу взагалі. Однією з таких причин він назвав «той розвал і безсилля державної власті, які у нас запанували останніми часами., слабкість нашої організації, слабкість української власті, правительства українського».²²⁸ Далі М. Порш повідомив присутніх членів Малої Ради про видання ще двох наказів німецького командування, в яких йшлося, що профспілки і навіть міністерство внутрішніх справ мають просити дозволу у німецької влади на святкування 1-го травня. «Цим чашу нашого терпіння вже переповнено»²²⁹, — додав він.

Б. Мартос висловився за те, щоб вимагати від німецького уряду усунення Г. фон Ейхгорна та видання наказу військовому командуванню не втручатися у внутрішні українські справи. Далі виступаючий вказав, що до такого стану речей призвела політика міністерства закордонних справ, яке досі не уклало з урядом Німеччини договору про умови перебування, права й обов'язки німецького війська в Україні. Представник фракції р.с.-р.

М. Зарубін слушно зауважив, що скоріш за все наказ Г. Ейхгорна було узгоджено та затверджено у політичному відділі Генерального штабу в Берліні. Найбільш велику та емоційну промову виголосив В. Винниченко, головною думкою якої було протиставлення позиції німецького військового командування зміцненню української національної держави, яка повинна спиратися на селянство та робітництво. В дебатах взяли участь також Гольдельман, Д. Одинець та М. Рафес.

Вищевикладені дебати яскраво доводять, що члени Малої Ради, як і сам уряд, за політичними лозунгами та намаганнями будь-що провести в життя свої теоретичні програми, що мали гіпотетично побудувати життя в Україні на засадах справедливості та зміцнити українську державу, не розуміли всієї складності внутрішньої ситуації, своєї неспроможності виправити стан речей на практиці, обмежуючись міжфракційними дискусіями, справедливими зауваженнями та ухвалою рішень, що не мали жодних практичних наслідків. Заполітизованість більшості українських політиків того часу заважала їм вжити рішучих практичних дієвих кроків для стабілізації внутрішнього життя в краї. Ще 16 квітня представник фракції сіоністів Гросман наголошував, що в той час, коли в Центральній Раді поволи налагоджується робота, на місцях «робиться щось невимовне. В провінції немає ніякої влади, а та влада, яка є, дискредитує український уряд. Населення змушене на місцях, на жаль, звертатися за допомогою до німецької військової влади» через вбивства, пограбування та насилля, що відбуваються на місцях²³⁰.

Майже повна відсутність регулярних зв'язків центра з місцями визначала крайню слабкість місцевих органів управління. Безладдя посилювалося також нестачею українських правоохоронних сил, невеликою за чисельністю армією. Такою була невтішна картина, що свідчила про внутрішню нестабільність і слабкість країни, за що, не в останню чергу, несли відповідальність й тогочасні українські політики.

Взаємини УЦР та українського уряду з Францією та Англією

Після усунення від влади Тимчасового уряду та проголошення Української Народної Республіки уряди Франції та Великобританії від тактики нейтрального спостереження за подіями в Україні, як це було протягом всього 1917 р., поступово переходили до налагодження безпосередніх контактів з українським урядом. Це було пов'язано, перш за все, з приходом до влади в Росії більшовиків, а також, як зазначає в своєму дослідженні О. Копиленко, з переїздом 5 грудня 1917 р. до Києва військових місій Англії, Франції, Італії, Японії, Румунії, Сербії та Бельгії²³¹.

З протоколів засідання Генерального секретаріату за листопад—грудень 1917 р. розвиток взаємин виглядає наступним чином. 18 листопада О. Шульгін повідомив Генеральний секретаріат про переговори з представниками Франції і Румунії. Було обмірковано пропозицію представника Франції про призначення в УНР французького посла, акредитованого при Секретаріаті та українського представника у Франції, а також про надання грошової позики, допомогу в організації української армії та залізничної справи²³².

На зустрічі секретаря фінансів М. Туган-Барановського з французьким послом в Петрограді Нулансом мова йшла про грошову позику Україні, про що секретар повідомив уряд 1 грудня. ГС у зв'язку із цим доручив секретарю фінансів розробити план проведення фінансових операцій між Україною і Францією²³³.

4 грудня секретар продовольчих справ М. Ковалевський поінформував ГС про візит представників французької місії, члени якої мали офіційні повноваження від французького уряду і запропонували Україні допомогу в справі постачання рухомого

складу, кредитування, організації продовольчої справи. Було заявлено, що Франція підтримує представництво України на мирному конгресі. До інформації прилучився й секретар з міжнародних справ О. Шульгин, повідомивши, що він також спілкувався з посланцями Франції, Англії і Америки. В ході цих зустрічей представникам країн було запропоновано офіційно визнати УНР²³⁴. 18 грудня О. Шульгин повідомив ГС про призначення Францією генерала Ж. Табуї «дипломатичним комісаром при українському уряді»²³⁵.

Цікавилася Україною і Великобританія, розглядаючи українську державу як частину східного фронту проти Німеччини. Представником у справах Великобританії в Києві був П. Брагге. На зустрічі генерала Ж. Табуї з секретарями закордонних справ, продовольчих справ, шляхів, юстиції 5 (19) грудня 1917 р. французький генерал повідомив про те, що союзні держави ще не прийняли остаточного рішення щодо України, але він уповноважений висловити симпатії союзників О. Шульгину за ті заходи українського уряду, які він робив по наведенню порядку та зміцненню військових частин. Ж. Табуї також зробив спробу переговорити з українським урядом на предмет фінансової та технічної допомоги з боку союзних держав в тяжкій справі організації та відновлення України, не чекаючи офіційного дозволу.

Як доповідав В. Винниченко на VIII сесії УЦР 13 грудня, Англія, Франція, Америка, Румунія та інші країни пильно придивлялися до подій в Україні, однак до того часу утримувалися від офіційного визнання УНР. Одночасно Генеральний секретаріат не проводив таємних переговорів з приводу позичок з-за кордону та намагався аби всі стосунки з іншими державами були прозорими²³⁶.

23 грудня за пропозицією О. Шульгина ГС розглянув питання позички з Франції, яку запропонувала остання. Через 6 днів О. Шульгин знов нагадав урядові, що Франція пропонує УНР позичку у розмірі 500 млн. Обміркування цієї справи знов відклали. І тільки 4 січня 1918 р. секретарству міжнародних справ було доручено у співпраці з секретарством фінансів з'ясувати умови, на яких Україна може взяти грошову позичку у Франції²³⁷.

Того ж дня відбулася офіційна зустріч голови Генерального секретаріату В. Винниченка з Ж. Табуї, в ході якої французького генерала привітали як першого офіційного представника іноземної держави в Українській Народній Республіці.

Ще через кілька днів, а саме 10 січня, генерал Ж. Табуї отримав від французького уряду наказ з'ясувати у представників українського уряду умови надання матеріальної допомоги. Наступного дня він звернувся з цього приводу до міністерства закордонних справ. В листі вказувалося на необхідність негайного ознайомлення французького уряду з планами України щодо грошової позики — що воно має на меті здійснити і що для цього потрібно. В листі також наголошувалося на тому, що з цього часу Франція вступила в офіційні взаємини з Україною²³⁸. Генерал наполягав на як найшвидшій відповіді з огляду на стрімкий темп розвитку подій в країні.

7 січня О. Шульгін оповістив ГС, що Англія і Румунія також надіслали своїх представників до Генерального секретаріату. 4 січня 1918 р. відбулося вручення ноти французького уряду, яка визнавала УНР, а наступного дня Франція поінформувала інші країни про цей крок. Трохи пізніше Україну визнала й Англія. П. Брагге вручив вірчі грамоти голові українського уряду 6 січня 1918 р. Це, безумовно, було дуже важливим кроком з боку впливових держав Західної Європи — визнання ними права України на побудову власної незалежної держави. Однак, як зазначає в своєму дослідженні О. Кучик, визнання УНР Англією і Францією було зроблено не юридично (де-юре), а фактично (де-факто) з огляду на можливий сепаратний мир між Україною та Центральними державами²³⁹. Визначало ставлення цих країн до України, перш за все, прагнення стабілізувати ситуацію в краї, зберегти фронт з Німеччиною та запобігти поширенню більшовизму в Європі.

Спілкувалася з представниками країн Антанти й українська делегація в складі Т. Галіпа і Є. Голіцинського в Яссах в середині січня 1918 р. На вимоги представників України визнати незалежність УНР (на той час це вже було фактично зроблено), надання фінансової допомоги та підтримки української промисловості, союзники, в свою чергу, висунули цілий ряд вимог до

України, головною з яких було за будь-яких обставин не укласти сепаратний мир з Німеччиною. Член делегації Т. Галіп ознайомив український уряд з вимогами країн Антанти, однак відповіді не одержав²⁴⁰. Делегація УНР продовжувала роботу на Брест-Литовській мирній конференції. Тим самим УНР відмовилася від військової та фінансової допомоги. Це остаточно зіпсувало стосунки УНР з країнами Антанти та перекреслило перші успішні кроки національної дипломатії у стосунках з Англією та Францією. Незгода першого міністра закордонних справ України О. Шульгина з обраним напрямком зовнішньополітичного курсу призвела до його відставки зі своєї посади та відмови від праці в новому складі уряду В. Голубовича.

Документи того часу, дослідження сучасних істориків схиляють до думки, що головним чинником у виборі союзників молодій українській державі на користь саме країн Четвертого союзу було прагнення будь-що заключити мир, припинивши тим самим військові дії. Треба сказати, що прагнення миру було головним і в настроях більшості українського населення. Другим чинником було намагання утвердити українську державність.

Ще раз наголосимо, що головними планами країн Антанти в їх політиці щодо України була підтримка за допомогою УЦР військових формувань на фронті в боездатному стані з метою доведення світової війни до переможного кінця. Така перспектива, з огляду на внутрішнє становище, Україну вдовольнити ніяким чином не могла. Зовнішньополітичні події розвивалися так стрімко, що під їх тиском в кінці грудня 1917 р. УЦР та її Генеральний секретаріат були втягнуті у військовий конфлікт з більшовицькою Росією та вимушені взяти участь у мирних переговорах з країнами Четвертого союзу.

Зміна орієнтації України на Німеччину та Австро-Угорщину знайшла своє продовження у конфлікті з представниками Англії, Франції і Бельгії весною 1918 р. 12 березня РНМ обговорила питання про перебування французьких та англійських офіцерів на території України. М. Ткаченко (на той час міністр судових справ) висловився в тому сенсі, що Англія і Франція досі не визнали УНР і з огляду на припинення війни їх військові мають виїхати з України. Його підтримав й М. Порш, вказуючи, що

треба запропонувати французам, англійцям та бельгійцям виїхати з України як звичайним громадянам. Після дебатів міністерству внутрішніх справ було доручено видати циркуляр про виїзд французів, англійців та бельгійців з території України найближчими днями²⁴¹.

У відповідь до міністерства закордонних справ від консула Іспанії С. Василяді надійшов лист з протестом проти такого рішення українського уряду, звичайно, у дипломатично-офіційній формі, де вказувалося, що цей крок міністерства внутрішніх справ не відповідав нормам міжнародного права, тим більше, що заборона торкалася тільки однієї категорії іноземних громадян. Україна не перебувала в стані війни з жодною з цих країн, вказувалося в листі, а автор звернення, як офіційно зобов'язаний в захисті прав й інтересів французьких та англійських підданих, взагалі не був особисто повідомлений про таке рішення. На думку С. Василяді, така політика України могла призвести до дипломатичного конфлікту, тому він наполегливо прохав закордонне міністерство надати йому «точне значення наказу» та назвати офіційні причини його появи²⁴².

Відповідь від управляючого справами міністерства закордонних справ М. Любинського надійшла лише 8 квітня 1918 р. В ній йшлося про засідання уряду та залишення ним в силі згаданого наказу й надавалися наступні пояснення. Вказані іспанським консулом держави до того часу не визнали самостійності і незалежності УНР. Представники Англії і Франції, від'їжджаючи з України не пояснили офіційні причини від'їзду та не вказали кому вони доручали охорону інтересів своїх громадян. Наказ міністерства внутрішніх справ, на думку керуючого міжнародним міністерством, не суперечив нормам міжнародного права, бо торкався «не громадян, а військових представників, присутність яких після підписання мирного договору» була небажаною²⁴³.

Отже, стосунки молоді Української держави з країнами Антанти за доби Центральної Ради закінчилися фактичним розривом, обумовленим договірними відношеннями з антагоністичним Антанті блоком — Четвертим союзом.

Діяльність народного міністерства міжнародних справ в березні–квітні 1918 р.

25 січня, у зв'язку з наступом більшовицьких військ на українську столицю уряд УЦР переїхав з Києва до Житомира, про що було повідомлено українських громадян відозвою Ради Народних Міністрів. Більше ніж через місяць, 9 березня голова уряду докладав Малій Раді про діяльність уряду поза межами Києва. Перше засідання уряду після повернення до Києва відбулося 8 березня. З першочергових зовнішніх завдань Ради Міністрів її голова назвав підписання миру з Росією та миру з Румунією²⁴⁴. Наступного дня уряд доручив проведення мирних переговорів з Росією народному міністру М. Поршу. Голова уряду В. Голубович мав вести переговори з німцями про подальші військові операції проти більшовиків та умови, на яких вони будуть проводитися. А 12 березня було вирішено включити до делегації в Румунію О. Севрюка і одного з морських офіцерів.

11 березня 1918 р. Центральна Рада видала відозву до громадян, якою пояснювала присутність німецьких та австро-угорських військ в Україні. В документі вказувалося, що «Українська Центральна Рада не має наміру задержувати в своїх руках власті довше, ніж можуть зібратись Всенародні збори». УЦР також заклала всіх громадян взятись до організаційної роботи²⁴⁵.

13 березня РНМ заслухала інформацію Є. Голіцинського — члена української делегації в Яссах, про поїзду до Румунії. Він відзначив, що до підписання Брестського миру її ставлення до України було більш прихильним, а тепер змінилось не на користь України і в цьому значну роль зіграли французи та політика генерала Д. Щербачова щодо українських військових формувань²⁴⁶.

На засіданні РНМ 25 березня обмірковувалося видання відозви до всіх держав. У своєму виступі з цього приводу М. Ткаченко

відзначив, що Україна на той історичний момент могла зіграти роль посередниці у справі припинення війни і початку загальних мирних переговорів. Це, на його думку, мало б велике позитивне значення для молодої Української держави на міжнародній арені. Складання такої відозви було доручено комісії, спеціально для цього обраній²⁴⁷.

В справі мирних переговорів з Росією 2 квітня РНМ надіслала Раднаркому РСФРР телеграму із пропозицією розпочати переговори про умови демократичного миру та призначити час і місце зустрічі делегації. Відповіді від російського уряду Рада Міністрів не отримала. Однак, вона була опублікована в газеті «Наше время» за 4 квітня і містила згоду Раднаркому розпочати відповідні переговори, попередньо призначивши їх на 5 квітня 1918 р. у Смоленську²⁴⁸.

15 квітня РНМ доручила міністерству закордонних справ вислати кур'єром ноту до Москви з пропозицією розпочати мирні переговори не в Смоленську, а в Путивлі чи іншому місці. Нота була опублікована 21 квітня. Нею Раднарком РСФРР повідомлявся, що через віддаленість м. Смоленська пропонується обрати місцем переговорів м. Курськ, куди українська делегація мала прибути 21 квітня. 22 квітня РНМ призначила членами делегації для переговорів з Росією М. Чечеля, Д. Ісаєвича та М. Порша. На проханням І. Мірного 29 квітня до мирної делегації було вирішено включити і представника пресбюро.

Працювало міністерство і над розробкою проектів законів. Так, 2 березня 1918 р. Малою Радою був ухвалений закон про громадянство УНР. Згідно закону громадянами УНР ставали особи, що народилися та постійно проживали в Україні. Вони мали виконувати всі закони УНР та користувалися повнотою всіх громадянських і політичних прав. Для отримання свідоцтва про громадянство вказана категорія населення мала протягом трьох місяців «зложити урочисте приречення на вірність УНР». Передбачалося, що та частина мешканців України, яка не мала наміру отримувати українське громадянство, повинна також заявити про це в місцеві органи влади протягом трьох місяців і отримати тимчасове посвідчення про перебування на території УНР. Подавати заяви на отримання громадянства УНР мали право і

особи, що постійно проживали в Україні протягом 3-х років, або могли довести документально свій тісний зв'язок з Україною протягом 6-ти місяців. Жінки, якщо не мали інших намірів, наслідували громадянство своїх чоловіків; діти також наслідували громадянство батька до свого повноліття. Законом встановлювалося, що громадянин УНР не мав права бути одночасно і громадянином іншої держави. Громадяни інших країн мали отримувати посвідчення на право перебування в Україні строком на 6 місяців. Вказувалося також, що громадянин УНР міг зректися свого громадянства протягом року від дати подання відповідної заяви до місцевих органів влади²⁴⁹. 4 березня 1918 р. було ухвалено додаткову примітку до закону та закон про реєстрацію громадянства УНР, для чого при міських та волосних управах заводилися спеціальні книги громадянства УНР.

Наприкінці березня, а саме 26 числа, було ухвалено оприлюднити закон про національно-персональну автономію. Відповідний законопроект, за докладом М. Шаца-Аніна, був заслуханий ще 30 грудня 1917 р. Його обговорення відбулося 2 січня 1918 р. Більшість промовців схвалила проект закону, характеризуючи його як крок вперед у задоволенні національних вимог. Мала Рада ухвалила його 9 січня.

Законом декларувалося право кожної нації в межах УНР на національно-персональну автономію, що передбачало побудову національного життя через діяльність органів відповідних національних союзів, яким підпорядковувалися всі його члени. Цей закон торкався організації національного життя великоруської, єврейської і польської націй. Всім іншим національним меншинам пропонувалося подати до Генерального суду, згідно закону, відповідні заявки для побудови автономії. Компетенція національних союзів мала визначатися рішеннями установчих зборів відповідної нації, які, в свою чергу, мали затверджуватися Установчими зборами УНР або її парламентом. У разі виникнення розбіжностей між вказаними рішеннями та позицією Українських Установчих зборів передбачалося створення спеціальної погоджувальної комісії. Законом також визначався порядок обрання національних установчих зборів, його представницьких та виконавчих органів; джерела фінансування національних союзів, тощо.²⁵⁰

Отже, навіть в дуже складних зовнішньополітичних обставинах та в ситуації важко контрольованого внутрішнього життя, народне міністерство міжнародних справ працювало, намагаючись виправити становище в країні.

Засідання Малої Ради 28 квітня було перервано німецькими військовими на чолі з офіцером, які арештували міністра закордонних справ М. Любинського та директора адміністративного департаменту міністерства внутрішніх справ Ю. Гаєвського.

Наступне засідання Малої Ради відбулося 29 квітня, в якому вирішили направити до німецького посла в Києві барона Ф. Мумма депутацію Центральної Ради у складі В. Голубовича, М. Порша та М. Корчинського з метою ознайомлення посла про події та з'ясувати відносини. Депутація також отримала доручення у випадку необхідності сповістити, що кабінет піде у відставку і новий його склад за вказівками Центральної Ради перегляне земельний закон для більшого його пристосування до умов часу.

Після відбуття депутації голова УЦР М. Грушевський доповів, що 28 квітня мав розмову з військовим аташе Штольценбергом і висловив йому рішучий протест з приводу поведження німецької військової влади. Далі члени Малої Ради заслухали проект Конституції УНР, офіційна назва якої була «Статут про державний устрій, правах та вольностях Української Народної Республіки». В обстановці нервового збудження — навколо будинку Центральної Ради розташувався караул з січових стрільців — Мала Рада обговорювала проект головного закону держави по статтях. Він був прийнятий з незначними поправками. Посеред дебатів в засідання повернулися В. Голубович і М. Корчинський. Перший доповів про свою розмову з бароном Ф. Муммом. Німецький посол вказав, що заява Центральної Ради виявилася запізньою. Засідання через заворушення на вулиці було вирішено перервати. Вночі в приватному приміщенні відбулася нарада членів Центральної Ради, яка винесла резолюцію з приводу гетьманського перевороту, що відбувся. Українська Центральна Рада була усунута від влади.

Висновки

Таким чином, протягом досліджуваного періоду йшов процес організації закордонного відомства, який на кінець квітня 1918 р. ще не був завершений. Однак, народне міністерство міжнародних справ в цілому склалося як урядова інституція, визначилося з внутрішньою структурою відповідно до своїх цілей, завдань та функцій.

Завдяки зусиллям працівників міністерства поступово формувалася мережа українських представництв за кордоном, головною метою діяльності яких було ведення справ з іноземними урядами для забезпечення інтересів УНР та захист прав українських громадян за кордоном. В квітні 1918 р. посольства УНР діяли в Берліні, Туреччині, Румунії, Австро-Угорщині, Грузії, працювала дипломатична місія в Швейцарії. Їх діяльність була юридично забезпечена відповідними законами, розробленими міністерством закордонних справ.

Протягом осені 1917 р. — квітня 1918 р. в Україні відбулися визначні події, які обумовили майбутню долю Української держави — III Універсалом УЦР була проголошена Українська Народна Республіка і IV Універсалом УНР оголошувалась незалежною державою. УНР вступила до міжнародних відносин, виславши свою делегацію для участі у переговорному процесі про мир. Завдяки зусиллям молоді української дипломатії в ході переговорів в Брест-Литовську Україна визначилася як самостійний суб'єкт міжнародного права. Українською Центральною Радою з країнами Четвертого союзу був підписаний мирний договір. Він став одним з визначних зовнішньополітичних актів молоді української держави. Договір визначив союзниками України на міжнародній арені Німеччину та Австро-Угорщину,

поклавши край проблемі вибору зовнішньополітичної орієнтації УНР, а Україна фактично вийшла з світової війни. Як доводить більшість дослідників з цього питання, Брест-Литовський договір був не тільки перемогою національної дипломатії, а й укладений на, безумовно, вигідних для країни умовах. Інша річ як українські провідники змогли, або не змогли скористатися з них. Треба зазначити, що підписання мирного договору обумовило зміну не тільки союзників України, а й зовнішньої політики УЦР, в тому числі, зрозуміло, її закордонного відомства та політики у важливих сферах внутрішнього життя.

Багато зусиль та часу УЦР та її уряд витратив на спроби здійснення проекту утворення центрального однорідно-соціалістичного уряду Росії. Його втіленню у життя завадив початок війни з більшовицькою Росією, укладання перемир'я на Румунському фронті, сепаратні переговори більшовицького уряду з Центральними державами. Крім того, в ході переговорів з цього питання з представниками урядів Дону і Кубані визначилися певні розбіжності у поглядах на спосіб складання федеративного уряду між ними та УЦР. Однак, ще протягом кількох місяців український уряд повертався до цього питання, не полишаючи намірів здійснити свій проект. Слід зазначити, що як свідчать документи, керівники національних державних утворень на території колишньої Російської імперії визнавали авторитет України та її провідну роль в спробах організації центрального уряду на демократичних засадах за участю представників всіх без винятку автономних областей Росії.

Займалося міністерство закордонних справ і складанням низки законопроектів: про установи для охорони інтересів українських підданих за межами УНР, про виїзд за кордон громадян України, про посольства і місії УНР, про громадянство УНР та національно-персональну автономію. Вони формували юридичну базу роботи підрозділів закордонного відомства та ставали правовим підґрунтям певних сфер життя українських громадян.

Опікувалося воно й справою повернення на батьківщину українців Галичини і Буковини, які опинилися під час війни на території Росії, намагаючись покращити тяжке становище українських селян, що проживали в Росії та зверталися до міністерства

по допомогу. Співпрацювало з національними військовими організаціями в Україні, дозволивши формування військових частин за національним принципом на території УНР.

Навесні 1918 р. одним з головних напрямків в діяльності міністерства було питання врегулювання стосунків української влади з іноземною військовою владою в Україні. Воно неодноразово зверталось до представників Німеччини та Австро-Угорщини з вимогами про додержання останніми політики невтручання у внутрішні справи України; робило спроби в спеціально створених комісіях визначити умови перебування іноземних військ в Україні. Однак, ці заходи виявилися марними. Український уряд поступово втрачав контроль над ситуацією в країні.

В цілому, діяльність міністерства міжнародних справ протягом другої половини 1917 р. та до кінця квітня 1918 р. заклала основи та значною мірою визначила головні напрямки роботи міністерства закордонних справ Української Держави доби гетьмана П. Скоропадського.

Примітки

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. — Т.1. — С. 101–105.

² Там само. — С. 158.

³ Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917–1920. — К., 1993.

⁴ Гошуляк І. Л. Питання соборності українських земель на Брест-Литовській мирній конференції // Український історичний журнал. — 2004. — № 2.

⁵ Лупандін О. І. Українська консульська служба в 1918–1920 рр. // Вісник міжнародних відносин. — Вип. 1. — К., 1993; Соловійова В. В. Консульська служба УНР у центральноєвропейському регіоні // Український історичний журнал. — 2006. — № 3.

⁶ Матвієнко В. М. До питання до самовизначення Криму в 1917–1918 рр. // Український історичний журнал. — 2002. — № 5; Єкабсон Е. Латвійсько-українські зв'язки за доби УНР // Український історичний журнал. — 2006. — № 2.

⁷ Лебедева І. М. Створення уряду Української Народної Республіки і формування системи виконавчої влади (червень 1917 р. — квітень 1918 р.). — Дис. ... к.і.н. — К., 2003; Матвієнко В. М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.). — Дис. ... д.і.н. — К., 2003; Коваль В. В. Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четвертого союзу. — Дис. ... к.і.н. — К., 2002; Кучик О. С. Україна у зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.). — Дис. ... к.і.н. — Львів, 2001.

⁸ Будков Д. В. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр. — Дис. ... к.і.н. — К., 2003; Кришина Н. В. Діяльність німецької військової адміністрації в Україні у 1918 році. — Дис. ... к.і.н. — К., 2006; Малиновський Б. В. Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р. — Дис. ... к.і.н. — Дніпропетровськ, 2001.

- ⁹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. — Т.1. — К., 1996. — С.159.
- ¹⁰ Там само. — Т. 1. — С. 181.
- ¹¹ Там само. — Т. 1. — С. 326.
- ¹² Там само. — Т. 1. — С. 381.
- ¹³ Там само. — Т. 1. — С. 390–391.
- ¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 17.
- ¹⁵ Там само. — Арк. 18–19.
- ¹⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — К., 1997. — С. 62.
- ¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 1.
- ¹⁸ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 228.
- ¹⁹ Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. — К., 1998. — С. 120.
- ²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 2.
- ²¹ Там само. — Арк.1–1 зв.
- ²² Там само. — Ф. 2592. — Оп. 4. — Спр. 2. — Арк. 84–85.
- ²³ Там само. — Спр. 12. — Арк. 11.
- ²⁴ Там само. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 6.
- ²⁵ Там само. — Спр. 15. — Арк. 45–45 зв.
- ²⁶ Там само. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 5.
- ²⁷ Там само. — Спр. 12. — Арк. 23.
- ²⁸ Там само. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 1–4 зв.; Оп. 1. — Спр. 67; Арк. 28–30.
- ²⁹ Там само. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 34. — Арк. 12, 13.
- ³⁰ Будков Д. В. Згад. праця. — С. 40–41.
- ³¹ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 4. — Спр. 1. — Арк. 16–16 зв.
- ³² Там само. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 16.
- ³³ Будков Д. В. Згад. Праця. — С. 41.
- ³⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 71.
- ³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 4. — Спр. 10. — Арк. 18.
- ³⁶ Там само. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 202.
- ³⁷ Лупандін О. І. Згад. праця. — С. 141.
- ³⁸ ЦДАВО України. — Ф. 2592 — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 34.
- ³⁹ Там само. — Оп. 2. — Спр. 67. — Арк. 36–37.

-
- ⁴⁰ Там само. — Оп. 1. — Спр. 67. — Арк. 49.
- ⁴¹ Там само. — Спр. 50. — Арк. 4.
- ⁴² Там само. — Оп. 4. — Спр. 10. — Арк. 17.
- ⁴³ Лупандін О. І. Згад. праця. — С. 139.
- ⁴⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 114. — Арк. 6–6 зв.
- ⁴⁵ Там само. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 3–4.
- ⁴⁶ Там само. — Спр. 15. — Арк. 96.
- ⁴⁷ Там само. — Спр. 69. — Арк. 18–19.
- ⁴⁸ Там само. — Спр. 32 — Арк. 14.
- ⁴⁹ Там само. — Оп. 4. — Спр. 15. — Арк. 118, 163, 167, 173.
- ⁵⁰ Там само. — Оп. 1. — Спр. 65. — Арк. 36.
- ⁵¹ Там само. — Спр. 33. — Арк. 16.
- ²² Там само. — Спр. 32. — Арк. 60.
- ⁵³ Там само. — Оп. 4. — Спр. 18. — Арк. 6, 7; Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 6.
- ⁵⁴ Там само. — Арк. 1.
- ⁵⁵ Там само. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 8–9.
- ⁵⁶ Там само. — Арк. 7.
- ⁵⁷ Там само. — Спр. 37. — Арк. 7.
- ⁵⁸ Там само. — Спр. 28. — Арк. 9.
- ⁵⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 14.
- ⁶⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 30. — Арк. 11–12.
- ⁶¹ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 451.
- ⁶² Там само. — Т. 2. — С. 199.
- ⁶³ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 65. — Арк. 36.
- ⁶⁴ Там само. — Спр. 49. — Арк. 1.
- ⁶⁵ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 434.
- ⁶⁶ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 49. — Арк. 4.
- ⁶⁷ Єкабсон Е. Згад. праця. — С. 61.
- ⁶⁸ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 18.
- ⁶⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 263.
- ⁷⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 62. — Арк. 24.
- ⁷¹ Там само. — Арк. 4.
- ⁷² Там само. — Арк. 9.

- ⁷³ Там само. — Арк. 25.
- ⁷⁴ Там само. — Арк. 26–35.
- ⁷⁵ Там само. — Арк. 36–36 зв.
- ⁷⁶ Матвієнко В. М. До питання про самовизначення Криму в 1917–1918 рр. // Український історичний журнал. — 2002. — № 5. — С. 80.
- ⁷⁷ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 144. — Арк. 1–1 зв.
- ⁷⁸ Там само. — Спр. 37. — Арк. 23.
- ⁷⁹ Там само. — Арк. 23.
- ⁸⁰ Матвієнко В. М. До питання про... — С. 82–84.
- ⁸¹ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 12 зв.
- ⁸² Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 270–271.
- ⁸³ Там само. — С. 273–274.
- ⁸⁴ Дорошенко Д. Історія України. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — К., 2002. — С. 31.
- ⁸⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 14.
- ⁸⁶ Там само. — Спр. 45. — Арк. 232.
- ⁸⁷ Там само. — Спр. 44. — Арк. 59.
- ⁸⁸ Там само. — Арк. 69.
- ⁸⁹ Там само. — Арк. 30.
- ⁹⁰ Там само. — Арк. 96–97.
- ⁹¹ Там само. — Арк. 112 а.
- ⁹² Там само. — Оп. 4. — Спр. 11. — Арк. 27.
- ⁹³ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 276.
- ⁹⁴ Там само. — Т. 1. — С. 482.
- ⁹⁵ Там само. — С. 492.
- ⁹⁶ Там само. — С. 518.
- ⁹⁷ Там само. — Т. 2. — С. 14.
- ⁹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 25. — Арк. 55.
- ⁹⁹ Там само. — Арк. 44.
- ¹⁰⁰ Там само. — Арк. 70.
- ¹⁰¹ Там само. — Арк. 60.
- ¹⁰² Там само. — Арк. 78.
- ¹⁰³ Там само. — Спр. 56. — Арк. 5.
- ¹⁰⁴ Там само. — Спр. 21. — Арк. 27.

-
- ¹⁰⁵ Там само. — Спр. 54. — Арк. 12.
- ¹⁰⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 404.
- ¹⁰⁷ Там само. — С. 404.
- ¹⁰⁸ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 29. — Арк. 3.
- ¹⁰⁹ Матвієнко В. М. Згод. Праця. — С. 77.
- ¹¹⁰ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп.1. — Спр.29. — Арк.1.
- ¹¹¹ Там само. — Арк. 2–2 зв.
- ¹¹² Там само. — Спр. 30. — Арк. 6–6 зв.
- ¹¹³ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 405.
- ¹¹⁴ Там само. — С. 407.
- ¹¹⁵ Там само. — С. 453.
- ¹¹⁶ Там само. — С. 571–572.
- ¹¹⁷ Цит. За: Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Згод. праця. — С. 41.
- ¹¹⁸ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 474.
- ¹¹⁹ Там само. — С. 514–515.
- ¹²⁰ Там само. — С. 488.
- ¹²¹ Там само. — С. 578.
- ¹²² Матвієнко В. М. Політика УНР та Української Держави щодо ново-посталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.). — Диск... д.і.н. — К., 2003. — С. 70.
- ¹²³ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 54.
- ¹²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 29–36.
- ¹²⁵ Там само. — Спр. 24. — Арк. 14.
- ¹²⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 454.
- ¹²⁷ Там само. — С. 456.
- ¹²⁸ Там само. — С. 461–462.
- ¹²⁹ Там само. — С. 462.
- ¹³⁰ Там само. — С. 475.
- ¹³¹ Там само. — С. 484.
- ¹³¹ Там само. — С. 490.
- ¹³³ Там само. — С. 499.
- ¹³⁴ Там само. — С. 513.
- ¹³⁵ Там само. — С. 516.
- ¹³⁶ Там само. — Т. 2. — С. 53.

- 137 Там само. — С. 53.
- 138 Там само. — С. 54.
- 139 Там само. — С. 67.
- 140 Там само. Т 1. — С. 359.
- 141 Там само. — С. 455.
- 142 Там само. — С. 459.
- 143 Там само. — С. 393–394.
- 144 Там само. — С. 465.
- 145 Там само. — С. 466.
- 146 Там само. — С. 467.
- 147 Там само. — С. 468.
- 148 Там само. — С. 469.
- 149 Там само. — С. 471.
- 150 Там само. — С. 470.
- 151 Там само. — С. 472.
- 152 Там само. — С. 479.
- 153 Там само. — С. 501.
- 154 Там само. — С. 500–502.
- 155 Там само. — С. 521–523.
- 156 Там само. — С. 523–524.
- 157 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 11–12.
- 158 Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 529.
- 159 Там само. — С. 529.
- 160 Там само. — Т. 2. — С. 13.
- 161 Там само. — С. 30.
- 162 Там само. — С. 38.
- 163 Там само. — С. 38.
- 164 Там само. — С. 48.
- 165 Там само. — С. 42.
- 166 Там само. — С. 48.
- 167 Там само. — С. 96.
- 168 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 114. — Арк. 11.
- 169 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 55.

-
- 170 Там само. — С. 83.
- 171 Коваль В. В. Згад. праця. — С. 94.
- 172 Гошуляк І. Л. Згад. праця. — С. 21–22.
- 173 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 92.
- 174 Там само. — С. 99.
- 175 Там само. — С. 106.
- 176 Там само. — С. 107–108.
- 177 Коваль В. В. Згад. праця. — С. 146.
- 178 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 121.
- 179 Там само. — С. 121.
- 180 Там само. — С. 123.
- 181 Там само. — С. 137–142.
- 182 Там само. — С. 143–150.
- 183 Там само. — С. 150–151.
- 184 Там само. — С. 153.
- 185 Там само. — С. 155.
- 186 Там само. — С. 156.
- 187 Там само. — С. 167
- 188 Там само. — С. 184–185.
- 189 Там само. — С. 157.
- 190 Там само. — С. 159.
- 191 Там само. — С. 159.
- 192 Там само. — С. 161.
- 193 Там само. — С. 166.
- 194 Там само. — С. 167.
- 195 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 2.
- 196 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 195.
- 197 Там само. — С. 186.
- 198 Там само. — С. 208.
- 199 Там само. — С. 196–197.
- 200 Там само. — С. 202–203.
- 201 Там само. — С. 206.
- 202 Там само. — С. 206.

- 203 Там само. — С. 206.
- 204 Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Згад. праця. — С. 47.
- 205 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 50. — Арк. 1.
- 206 Там само. — Спр. 51. — Арк. 3.
- 207 Кришина Н. В. Згад. праця. — С. 49.
- 208 Малиновський Б. В. Згад. праця. — С. 58.
- 209 Там само. — С. 61.
- 210 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 220.
- 211 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 18.
- 212 Там само. — Арк. 88.
- 213 Там само. — Арк. 88.
- 214 Там само. — Арк. 87.
- 215 Там само. — Спр. 57. — Арк. 24, 37.
- 216 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 248.
- 217 Там само. — С. 239.
- 218 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 39. — Арк. 6–6 зв.
- 219 Там само. — Арк. 153
- 220 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 300.
- 221 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 57. — Арк. 34.
- 222 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 273.
- 223 Там само. — С. 347.
- 224 Там само. — С. 313.
- 225 Там само. — С. 348.
- 226 Там само. — С. 315.
- 227 Там само. — С. 316.
- 228 Там само. — С. 318.
- 229 Там само. — С. 318.
- 230 УЦР. — Т. 2. — С. 283.
- 231 Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Згад. праця. — С. 38.
- 232 Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 459.
- 233 Там само. — С. 492.
- 234 Там само. — С. 499–500.
- 235 Там само. — Т. 2. — С. 43.

-
- 236 Там само. — С. 20.
- 237 Там само. — С. 93.
- 238 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 3. — Спр. 3. — Арк. 17–17 зв.
- 239 Кучик О. С. Згад. праця. — С. 81–82.
- 240 Там само. — С. 84–85.
- 241 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 194.
- 242 ЦДАВО України. — Ф. 2592. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 55.
- 243 Там само. — Арк. 56–56 зв.
- 244 Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 192.
- 245 Там само. — С. 198.
- 246 Там само. — С. 199.
- 247 Там само. — С. 230.
- 248 Там само. — С. 241, 346.
- 249 Там само. — С. 173–174.
- 250 Там само. — С. 99–101.